

SCRIITORII ROMÂNI
CONTEMPORANI

N. IORGA

SFATURI PE
ÎNTUNEREC

CONFERINȚE LA RADIO

1936—1938

FUNDAȚIA PENTRU LITERATURĂ
ȘI ARTĂ "REGELE CAROL II"

Biblioteca Centrală Universitară
București

COTA 56749 Dublet

INVENTAR 394912

SFATURI PE ÎNTUNEREC

S'AU TRAS DIN ACEASTĂ CARTE,
PE HĂRTIE VIDALON, DOUĂZECI ȘI
ȘASE DE EXEMPLARE NEPUSE ÎN
COMERȚ, NUMEROTATE DELA 1 LA 26.

N. IORGA

SFATURI PE ÎNTUNEREC

CONFERINȚE LA RADIO

1936—1938

BUCUREȘTI

FUNDAȚIA PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ « REGELE CAROL II »

39, Bulevardul Lascar Catargi, 39

1940

56749 Dublet
394912

B.C.U. Bucuresti

C394912

I

SOLIDARITATEA NAȚIONALĂ

Nimeni nu se gândește a tăgădui dreptul individului de a-și rezerva o parte din munca vieții sale și din gândurile și sentimentele de care e condusă. Tot așa orice grupare umană în mijlocul unei națiuni are dreptul de a-și urmări, în marginile legilor, scopurile osebite. Se poate admite, dacă nu lupta de clase, pe care marxismul o presupune statornică, ba chiar necesară și binefăcătoare, măcar concepția unor clase, după naștere, după îndeletniciri, după situația în societate, după drepturile pe care le au în ea, care caută să-și asigure cât mai mult satisfacția, și nu rostul cât mai înalt, și o influență cât mai puternică. Dar nenorocite sânt acele popoare în care aceste puncte de vedere, osebitoare și adesea învrăjbitoare, birue! Statele pe care le au sânt amenințate în fiecare moment, prin lipsa de bună înțelegere a celor cari sânt chemați a le apăra umăr la umăr și, ca nație chiar, ele pot ajunge în robia altora, inferiori lor, cari au avut marea virtute de a putea, oricând, să se înfățișeze unitari, ascultând de aceeași

comandă, spre a merge către un scop înțeles în același fel.

* * *

Solidaritatea națională, mai presus de orice, e baza cea mai solidă și garanția cea mai deplină a unei tovărășii omenești. Când este, ea trebuie supravegheată de aproape; când lipsește, membrii societății trebuie aduși la această legătură de fiecare moment, de bună voie sau, dacă sânt neînțelegători sau oameni cu intenții rele, și în silă.

Sânt popoare la care ea a ajuns un singur instinct. A li predica această datorie ar fi o jignire. Ele însele nu vorbesc de așa ceva fiindcă nu mai e nevoie. Nu numai că simțul de solidaritate e general, dar, la ceasul de luptă, fiecare știe unde trebuie să se ducă, între cine să se așeze și ce faptă i se cere.

Așa era în orașele medievale, create nu printr'un vot parlamentar sau printr'un decret, ci prin această strecurare de țerani în urmărirea libertății și autonomiei, pentru desvoltarea muncii și creșterea bogăției, pentru răscumpărarea dela stăpânul care era seniorul. Câte lupte nu se dădeau în cuprinsul zidurilor, între deosebitele părți ale cetății, cum se amintesc și până astăzi în marea întrecere dela Sienna, între bogăți și săraci, între aderenții Papei și ai Impăratului, Ghelfi și Ghibelini, în Italia! Se vărsa și sânge în ciocniri de stradă, oameni de frunte, mari talente menite unei veșnice glorii plecau în lume de pe urma decretului de expulsare și «suiau și coborau scările străine», mâncând «pânea

altuia », cum spunea marele exilat Dante. Dar, la ceasul de mare primejdie, fiecare breaslă știa unde, la ce linie de ziduri trebuie să alerge cu steagul și căpetenia ei.

Așa e azi în Anglia, căreia atâta i s'a luat de noile împrejurări, în cuprinsul chiar a ceea ce era odinioară Regatul Unit, dar care e în stare a suplini toate lipsurile prin această admirabilă solidaritate care unește pe lord și pe milionar și cu cel din urmă flămând și incult din White Chapel al Londrei. Englezul critică aspru anumite lipsuri ale guvernului, anumite rătăcirii ale nației, dar el va tresări la un moment ca să-ți spue că totuși nu este pe lume altă nație ca a lui. În zilele de panică financiară și de scădere catastrofală a comerțului care sprijină acest puternic Stat, cei întrebați de un străin asupra situației economice răspundeau că lucrurile merg bine și că ei sânt mulțumiți.

Cucerirea Abisiniei de Italiieni a fost un lucru greu, cerând jertfa de sânge și cele mai mari sacrificii financiare. Se credea că Italia nu va putea să suporte astfel de cerinți. Totuși solidaritatea generală a biruit acele greutăți ce păreau strivitoare. Un mic negustor îmi spunea, dăunăzi, la Veneția: «Ce nu se pretinde dela noi! Birurile sânt grele, neconținut se adaugă cereri de ajutor, pentru motivele cele mai deosebite. Nu știe nimeni ce-l mai poate aștepta. Dăm jumătate din ce câștigăm. Dar n'are a face: primim orice cu plăcere, fiindcă e vorba de țara noastră ».

N'avem decât să ne gândim noi înșine la cât am dat, am răbdat, am jertfit și am suferit acuma douăzeci de ani, în vremea aceea de încercare prin care s'au luminat mințile, s'au înnobilit simțirile și s'au curățit, până în

adânc, sufletele. Când toate mergeau bine, când țintele cele măi înalte se părea că se pot atinge fără nicio sfortare, căci sântem, oricât am valora și oricum ne-am purta, supt ocrotirea specială a Providenței, — « Românu nu pierc! —, nu era așa. Campania din Bulgaria a făcut-o cu inimă ușoară o societate care uitase de îndoelile și temerile dela 1877. Nu voiu uita niciodată sentimentul de profundă scârbă pe care ni l-au produs, la întoarcerea de pe frontul bulgar, unde holera-și cerea zilnic victimele, Bucureștii în sărbătoare, petrecând, cu scutiții și învârțiții unei Capitale total needucate moral, în sunetul muzicilor prin grădinile de consumație și de spectacole.

Altfel a fost când moartea pâdea din aer pe cei rămași acasă, pe când catastrofa dela Turtucaia făcuse ca tot sângele să ni se ridice în față, într'o indignare mai mare decât toată durerea pentru miile de nepregătiți și desorganizați cari periseră fără nicio vinovăție a lor. Ce atmosferă de solidaritate s'a stabilit în jurul regelui Ferdinand și a reginei Maria la Iași, când, în ceasurile adânci de noapte, cei grămădiți în mizerie, amenințați de bolile dezastrelor, flămânzi și zguduiți în suflete, auzeau tunurile care bubuiau la granița Bucovinii! Atâtea au avut atunci cele mai sfinte ceasuri din toată vieța lor, și, pe urmă, câți dintre accia cari se arătaseră vrednici de cele mai înalte laude s'au lăsat prinși de ispitele unei păci care, o bucată de vreme, s'a crezut pe deplin asigurată prin « societăți » și « pacte » pentru ca să li se putrezească sufletul într'înșii!

Astăzi un rece vânt de primejdie a răscolit partea cea bună din ființa morală a fiecăruia. Atâția își văd gre-

selile, își adună mințile și iau hotărâri frumoase, care numai să dea Dumnezeu să li și ție!

De sigur e bine venită această rechemare la aspra realitate care oprește pe loc danțurile și face să tacă muzica adormitoare, silind pe fiecare din petrecători să se uite împrejur spre a vedea pe ce se poate sprijini. Dar solidaritatea supt amenințare nu e cea mai bună formă a solidarității. În afară de aceea că ea poate să dispară la cea dintâi iluzie că s'a întors securitatea, ea scoate în fața dușmanului frumoase porniri de luptă fără pregătirea care se cere pentru a te putea gândi la victorie.

Solidaritatea cea mai fericită și mai sigură de sine e de sigur aceea care vine dintr'o religie comună, înțelegând prin aceasta și religia muncii, religia datoriei, religia sacrificiului. Ea se poate căpăta, într'o măsură mai mică și de mai puțină valoare, atunci când o impunere plină de autoritate și capabilă de o disciplinare generală face ca nimeni să nu iasă din rândurile unei oștiri naționale totdeauna gata să înfrunte un dușman: o vedem în Germania, pe când în Italia e ceva mai mult decât o poruncă ascultată și o mistică inscrutabilă.

Nu cunosc însă un mai perfect mijloc de a solidariza o societate decât un ideal.

Am avut unul când era vorba de unitatea neamului ca hotare. Sute de ani, peste instinctul primordial, am avut conștiința lui, și i-am subordonat totul. Această țintă odată ajunsă, un nou ideal trebuie neapărat să fie descoperit și avut în vedere.

Țară mai mare, suflet mai mare! Mai mare suflet nu pentru câțiva gânditori, cârmuitori și oameni de răspundere, ci pentru toți. Omul vechiu de România Mică, de supunere la străini, trebuie înlocuit cu omul nou de România Mare și de libertate națională. Și cel din urmă dintre cei neajutați de soartă trebuie să simtă în el o nouă tresărire: să-l ajutăm, dacă nu-i vine dela sine, prin zguduirea mâinii noastre trezitoare!

Și, pe urmă, — dar pentru ce oare națiile lumii sânt, spre marele folos al civilizației comune, într'o eternă întrecere?

20. Noemvrie 1936.

II

REGELE CAROL AL II-LEA CA APĂRĂTOR AL INTERESELOR NAȚIONALE

Apărarea intereselor unei națiuni se face și prin marile mișcări care la unele momente o ridică întreagă în picioare: așa a fost apărata Franța dela 1791 printr'o uriașă mobilizare morală a neamului întreg, împotriva străinilor cari călcașeră, oricare ar fi fost presupusa țintă, pământul național. Intreagă alcătuirea de Stat are menirea de a pregăti și îndeplini, în circumstanțele obișnuite, aceeași operă defensivă. Statul trebuie însă pentru aceasta să nu se izoleze prin forme prea dure și incapabile de prefacere de nația pentru care, și nu pentru propria sa ființă abstractă, a fost creat. O armată gata în orice moment să alerge la hotare e chezășia supremă a oricărui existențe naționale și șefii ei trebuie să se bucure de încrederea tuturor, ei înșiși având datoria de a lucra în cea mai desăvârșită înțelegere. Și, de strajă la acele interese care sânt ale tuturor, trebuie să stea o diplomatie neconținut veghetoare, căreia nicio amenințare să nu-i scape și care să se priceapă a câștiga și organiza cât mai multe prietenii în afară.

Adeșori se întâmplă ca atâta să ajungă. Regimul republican, cu hotarele trase, în cele mai multe cazuri, personalității și acțiunii președintelui, cu bănuiala care pândește orice inițiativă, nu permite ca sarcina conducerii apărării naționale să fie în sama omului căruia i s'a încredințat pentru un număr de ani onoarea de a fi primul cetățean al țerii sale. Memoriile lui Poincaré arată cum un om de însușirile, meritele și energia președintelui Republicii franceze a fost neconținut împiedecat de a interveni prin vorba, scrisul și singura sa prezență într'o luptă de care părea că atârnă însăși existența patriei sale.

Marele avantaj al monarhiei este acela că există totdeauna omul la care trebuie să privească toți și căruia i se recunoaște dreptul de a spune cuvântul pe care nimeni nu l-ar putea rosti cu o astfel de autoritate, că, atunci când părerile sânt osebite, aceea pe care el, monarhul, o are se impune imediat, înlăturând orice împotrivire a intereselor de grup sau de persoană.

Se pot apăra foarte bine și « democrațiile » de formă obișnuită și cu sensul comun de fărâmițare a puterilor. Ele pot chiar să câștige o frumoasă biruință atunci când toți se adună în jurul steagului național, chiar dacă nu este o mână tare pentru a-l ținea. Izbânda franceză în ultimul războiu o dovedește în deajuns. Sânt chiar națiuni care samână a fi făcute anume pentru ca hotărârile să iasă din chibzuiele, încete ori pătimașe, ale corpurilor constituite. Alte temperamente naționale însă n'o sufăr: nu li ajunge steagul, li trebuie și brațul, iar acesta să asculte de o voință luminată și sigură de sine.

Când, supt Regență, la Chișinău, treceau frumoasele noastre regimente la o zi de comemorare, mulțimea căuta cu ochii lacomi persoana care să întrupeze Statul și, cum au văzut oamenii simpli pe o doamnă care venea să se adauge la ceilalți oficiali, ei s'au grăbit să aclame pe « Regența », care nu putea fi decât o femeie. Și în aceleași zile, cândva, trecând înaintea Palatului Regal, deodată mi s'a impus ideea cum toate lucrurile ar fi altfel dacă ar răsări călare Prințul Carol, în care două generații își puseseră toate speranțele.

De când Carol al II-lea domnește, acest element central pentru tot ce este încredere, pregătire și luptă există. Din ce în ce mai mult s'a înțeles că nu e una din temerile noastre pe care să n'o simtă, niciuna din dorințele noastre pe care să n'o împărtășească, niciuna din sforțările noastre pe care să nu caute a o ajuta, că pe drumul firesc al neamului el va fi găsit totdeauna. Și că, pretutindeni, la orice oară, el va aduce, împreună cu acele însușiri de rassă pe care nimic nu le poate înlocui în misterioasa lor trecere dela o generație de domnitori la alta, o informație de o rară bogăție și siguranță, căpătată și în anii grei, așa de bogați în învățăminte, o judecată dreaptă, un dar deosebit de a găsi, instantaneu, cea mai bună soluție.

Dar un Suveran nu e chemat numai a conduce, ci într'o mare măsură a reprezinta. Aceasta e o cerință neapărată oricărei societăți. Să nu ne înșelăm a crede că, în această vreme de haine negre și urâte, de atitudini banale, de cuvinte șterse, de mohorâtă și amărită uniformitate, oamenii nu mai doresc, precum doreau moșii și

strămășii lor, de strălucire, de fast, de măreață figurație.

Pentru aceasta însă condiții sânt de nevoie pe care, cu toată pregătirea și cu toată bunăvoința, nu toți capii de Stat le posedă. Numai un om voinic și frumos, — și, dacă se adaugă o tinereță înfloritoare, cu atât mai bine, — numai un perfect soldat, pricepându-și și iubindu-și meseria, pentru ea însăși, ca și pentru toată asigurarea pe care o dă țerii, numai un șef de oaste născut poate îndeplini o misiune așa de grea. Și el trebuie să fie și un perfect gentleman, capabil de a se recunoaște în orice mediu și de a-l câștiga, de a-l domina, dacă e nevoie, un om de lume mlădios, în stare a-și câștiga îndată toate simpatiile, un vorbitor înzestrat, care să poată găsi totdeauna cuvântul ce trebuie, un orator plin de avânt în ceasurile mari.

Nu e nimeni care să poată contesta aceste însușiri superioare celui de-al treilea rege român.

Aceasta s'a văzut mai bine decât oricând, umplându-ni inimile de bucurie, cu ocazia vizitei dela Praga, menită, în prima idee, numai scopului de a dovedi aliaților noștri întru apărarea granițelor că sântem dintre acele popoare care nu-și părăsesc îndatoririle contractate, ci, în bine și în rău, rămân lângă aliații și amicii lor, fără să urmărească și cele mai îndreptățite din interesele divergente. Carol al II-lea a apărut, astfel, la Praga, ca garantul cel mai sigur al onestității noastre în legăturile internaționale, al siguranței cuvântului pe care l-am dat, al repulsiunii față de orice politică de duplicitate, care, de altfel, se pedepsește, la urmă, însăși pe sine.

Dar calitățile personale erau atât de superioare, încât actul de curtenie, de asigurare, datoria de a reprezenta și de a simboliza, cum nu cere mai mult situația de Suveran constituțional, s'a prefăcut — nu ni dăm samă în deajuns, neavând, cei mai mulți, informația necesară, — într'o manifestație populară cum de mult n'ai mai fost în Europa, într'un triumf, la care au fost atrași și republicanii cei mai devotați acestei forme de Stat, un triumf, zic, al regalității înseși.

Parcă ar fi înviat înaintea Cehilor de astăzi vechiul lor domn medieval, împodobitorul țerii cu monumente neperitoare, marele Carol al IV-lea; și el un « bun cavaler ». « Acesta este un rege », *to iest Kral*, se auzea din gurile oamenilor simpli, și « regele frumos », ca și voinicul, seriosul Lui copil, era obiectul unei admirații generale. Miile de mii care, dela un capăt al Cehoslovaciei la altul, alergaseră ca să-L vadă, îl vor păstra adânc săpat în memoria lor, așa cum le-a apărut supt coiful de argint în mândra uniformă românească. Și în urechile cui au putut să-l audă, mai ales în memorabilul discurs solemn, de răspuns președintelui Beneș, care n'a uitat pe Mihai Viteazul, sacră umbră de pază la hotarele căpătate întâi de dânsul, vor rămânea cuvintele pline și de amabilitate, dar mai ales de siguranță nezguduită în țara, ca și în poporul său.

S'a creat astfel una din acele stări de spirit în lumea din afară care e una din marile siguranțe ale Statelor și națiunilor.

Iar noi, cari l-am urmărit cu iubire în această întâie călătorie peste hotare, ni-am întărit siguranța că Regele

poate nu numai să reprezinte cu o deosebită strălucire România și poporul românesc, dar și să le ridice sus în opinia lumii dela care atârnă așa de mult și viitorul celor mai mari și celor mai puternici.

15 Noemvrie.

III

UN POET FRANCEZ DESPRE MOLDOVA: ÉDOUARD GRENIER

In Franța multă vreme Românul n'a fost obiect de literatură. Dacă au răzbătut unele nume și unele povești care puteau fi trecute în operetă, nimic în prelucrările ușoare de pe la jumătatea secolului trecut, cu bandiți și putere de carton, nu poate da cea mai mică idee despre ce este, simte și dorește neamul « țeranului dela Dunăre ».

Secretarii domnești și dascălii copiilor de boieri din secolul al XVIII-lea nu puteau considera, când știau să ție un condeiu, aceste « Principate » pe care le considerau ca o provincie turcească, decât din punctul de vedere al « filosofiei » contemporane: dacă apasă « tirania » Domnilor asupra unor supuși cari trebuiau considerați ca nenorociți. Un Carra, un de Hauterive ne-au prezintat, în proza lor de istorici sau de simpli călători, supt acest singur raport.

In alegerea acestor ajutători, ai noștri nu se pricepeau decât în ce privește un bun stil francez. Omul de talent n'a ajuns la prețuire decât odată cu epoca romantismului. Deci, când au venit la noi, cu însușirile lor deo-

sebite, un Vaillant, un Colson, atunci secretarul, profesorul a ajuns să fie socotit altfel decât în singura legătură cu un rost profesional, și el însuși s'a interesat de societatea românească, de aproape cercetată, pentru ea însăși, pentru propria ei valoare și pentru originalitatea ei.

Astfel nu numai drepturile noastre au fost apărate de oameni ca aceștia, dar ei au avut aici,— ori au plecat așa din aceste locuri—, sentimente de stimă pentru oameni.

Acum în urmă, un membru al Școlii Române în Franța, d-l Barbu Slușanschi, a înfățișat, după memoriile, rămase mult timp pecetluite, ale acestui om de mult talent poetic și de o frumoasă inteligență, dar mai presus de toate cu o așa de caldă inimă, credincios amintirilor scumpe ale tinereții lui și însuflețit de recunoștință pentru Domnul pe care-l servise cu devotament, rostul șederii în Moldova al lui Édouard Grenier, secretar al lui Grigore Ghica din epoca Unirii.

Coborîtor al unei familii de burghezi din provincia franceză, bună păstrătoare până astăzi a unor îndelungate tradiții coborîndu-se până în adâncul evului mediu, el se născuse la Baume-les-Dames, în departamentul Doubs, spre munții Jura, la hotarul de către Elveția. Se întâmplă că studiile lui, ca și ale fratelui mai mare, și le-a făcut în acea frumoasă localitate, plină de farmecul grădinilor, care poartă în însuși numele ei pare-că mireasma chiar a trandafirilor cari înfloresc bogat acolo, Fontenay-aux-Roses. Și soarta a făcut ca tot acolo astăzi, în locul unde a învățat el, să-și desăvârșească

orientarea științifică tinerii istorici și filologi români încredințați conducerii mele, în școala pe care am avut norocul de a o crea.

Dela posturi în Ministerul de Finanțe, el trece în diplomație, fiind întrebuințat la Berlin întâi, apoi la Dresda și la Viena, pentru ca să fie numit, la 1848, de un poet ca dânsul, Lamartine, ajuns factorul cel mai însemnat al noului regim ieșit din revoluție, la Berna. După o destituire datorită de sigur intrigii, se întoarce în Germania, la Frankfurt, loc de încredere, căci era vremea vestitului Parlament romantic al noii Germanii care căuta să se întruchipeze.

N'a vrut să servească pe prințul president, viitorul Napoleon al III-lea, pe care, după lovitura de Stat, îl considera ca pe un călcător de jurământ și un calău al libertăților politice. Reveni deci la locul nașterii sale, pe care l-a iubit totdeauna, ca un bun fiu, până ce moartea îl prinse foarte bătrân, la peste optzeci de ani, acum vreo trei decenii abia, în 1901.

Ajunse secretar al lui Vodă-Ghica pe o vreme când acesta, reîncepându-și administrația în timpul războiului Crimeii, supt regimul de ocupație austriacă, era nu numai oboșit și desgustat, dar într'o stare de sănătate care putea face să se prevadă tragicul lui sfârșit. Veni în țară la 1855 după recomandăția lui Ubicini, cunosătorul adânc al lucrurilor dela noi, căruia-i scrisese Alecsandri.

Stătu între Moldoveni timp de doi ani de zile, amestecat într'o societate pe care a prețuit-o mult pentru fineța și bunătatea ei, nu fără a-i vedea și laturile slabe,

și el s'a legat, nu o singură dată, cu sentimentele unei respectuoase iubiri de câte una din femeile, — și prea frumoasa fiică a Domnului însuși —, care erau atunci fala acestei lumi boierești, ale cării însușiri de inteligență și de simțire nu erau mai prejos de farmecele fizice, ce atât de ușor cucereau pe străinii ajunși pe meleagurile noastre. Cu toată deosebirea de rang, acela care descrie așa de mișcat, după mulți ani de zile dela ruperea acestor fragile relații, anume momente din tinereța sa de poet, a trecut foarte aproape pe lângă ideea unei căsătorii care l-ar fi reținut în Moldova. Una din cele mai frumoase mici poeme ale lui e închinată d-rei Pulheria Roznovanu, «Lilica» acestei adevărate și pure iubiri, și alta cântă pe acea «princesă N.», care e încântătoarea și capricioasa domniță Natalia, pentru care a căzut în duel cu un ofițer austriac nenorocitul ei soț.

Nu plecă din țară, închinând în cale bucăți armonioase prietenilor și prietenelor rămași în urmă, fără a fi sugerat sau îmbrăcat într'o formă aleasă câteva din cele mai însemnate mesagii ale Domnului. Dar el n'a rămas nesimțitor nici la farmecele țerii în care a petrecut ani de tinereță ce nu se pot uita niciodată de sufletele delicate, orice li-ar da pe urmă vieața.

De aceea, când, după catastrofa lui Grigore Ghica, el îndreptă acestei umbre respectate unul din cele mai profund simțite poeme ale lui, ceea ce cântă el, împreună cu nobleța acestui suflet ales, închinat cu totul, până la sacrificiul de sine însuși, patriei sale, este Moldova însăși, cu toate darurile și ispitele ei. Nimic nu lipsește în această evocație.

Domnului căzut însângerat de pe urma calomniatorilor îi închină aceste versuri:

Supt dâlma fără nume 'n smeritul cimitir,
O, pulbere închisă în pulberea țărânci,
Culcatu-te-ai în umbra uitării pentru veci.
Aici inima care —, sumbru mister și aspru! —,
Știuse tot ce este mărire pe pământ
Era ursită s'afle odihnă și'mpăcare.

O, Domn al meu și mândru și blând, prea simțitor,
Nu știi dacă acuma m'ascuți și mă zărești
Din patul plin de sânge al adormirii tale,
Dar eu aduc la groapa uitată de ceilalți
Cu lacrimi părerea de rău, suspin, durerea
Cui fuse slugă dreaptă și credincios amic.

Amic, da, ca și fiu-ți. În Curtea ta bogată
Eu fiu îți eram ție și tu-mi erai ca tată.
Ca un frate mai mare eram fiilor tăi.
O cât mă mișcă astăzi această amintire!
Mi-e cald obrazul încă de sărutarea ce
Mi-ai dat-o cu iubire în ceasul despărțirii.

Și, cum iubeai, o Doamne, cântarea-mi de poet,
Nu poate să rămâie mut astăzi glasul meu.
C'o vie amintire îmbălsăma-voiu trupul,
Ca marmora cea albă de geniu lucrată,
Indoliata-mi muză, bocind la capul tău,
Va arăta mormântu-ți acelor ce-or veni.

Nu crede că voi pune iperbolă în versu-mi
Ce trebuie să-ți fie un nimb nemuritor.
Destul de 'naltă-i fruntea ca să n'o mai ridic.
Și-apoi mormântul este un templu de mistere
Și adevărul singur, dreptatea austēră
Au dreptul să lucească în el ca lămpi de aur.

Să-ți fie bună pacea în țărâna străină,
 Să fie mai ușoară decât fiind tu viu,
 Să dea oaselor tale tot ce-ai cerut: uitarea,
 Uitarea mișeliei și-a nerecunoștinții
 Ce ți-a adus insulta pân' și 'n singurătatea
 În care se-astrucase bietul cap obosit.

Iar țara însăși apare astfel unei amintiri adânc
 înduioșate:

Nu'i mai vedea tot ceea ce-ți fuse bucurie:
 Acel cer plin de stele, de ochiul se 'nneca,
 Și horele voioase a' gloatei adunate,
 În care-ai vrut ca nimeni să nu mai fie rob,
 Și oceanul verde al țărnei din Moldova
 Ce-și desfășoară valul de grâu și de porumb!

Nu'i mai vedea plăieșul ce vine dela munte.
 Nici ochii de blândeță mândr' a femeilor,
 Țiganiii fără vatră mergând veșnic pe cale,
 Țăranul ce se pleacă sub legile șerbiei,
 Dar merge în opinca-i cu plete revărsate
 Intocmai ca strămoșii supt Cēsarii romani!

Nu, nu, dar bucurie 'n odihna ta să aibi:
 Acest popor de blândă putere, cum i-i stema,
 Urmează brazda care cu trud'o ai croit,
 Și Suveranii lumii îl judecă. Toți tac...
 Iar, dacă poate dreptu-i va cântări puțin,
 Nu-ți pese: conștiința lumii învinge soarta!

Și astăzi, pentru noi, «conștiința lumii va învinge
 soarta...»,

Rareori s'a vorbit astfel despre noi, și poate că în Iași un colț de loc ar putea să capete, în semn de recunoștință, numele lui Édouard Grenier.

18 Decembrie.

IV

ROMÂNII ÎN POEZIA EUROPEANĂ: UN IMN ITALIAN DIN 1885

Pământul românesc și oamenii lui au de sigur tot ce trebuie ca să intereseze în chip deosebit pe un străin din țeri unde natura n'a fost așa de darnică sau unde dărnicia ei s'a revărsat numai în anume momente, pe când, aici, e muntele tot, afară de culmile veșnic albe de zăpadă, de adânciturile prin care se alcătuesc ghețurile, de coborîrea măreață a ghețarilor distrugători; aici e încântătoarea regiune a podgoriei muntene, bogată în livezi; aici e terenul de modâlci și scufundături, bune pentru războaiele de surprinderi, al Moldovei; aici e colțul de stepă sarmatică, eurasiatică, prelungit prin Bugeac în Covurlui, coborît în marea de ierburi a Bărăganului; aici fața de rodnicie a șesului muntean se acoperă de cele mai frumoase holde sau de giulgiul zăpezilor; aici, hrănită din râuri bune, amestecându-și albastrul de supt munte cu huma țărinelor, Dunărea trage o linie de despărțire care nu e pentru amintiri și datini, nici pentru atingerile reciproce, ci pentru caracterele dominante a două lumi, de o esență deosebită, în ciuda

tracismului originar, a largii revărsări romane și a atâtor factori comuni în viața contemporană.

Iar, în ce privește pe oameni, țărănimea aduce cultura ei cu milenare rădăcini, îndemânarea artistică a femeilor așa de meștere la țesut, împodobit și înflorit, priceperea înăscută a bărbatului la toate meșteșugurile unei bătrâne tehnice simple, darul de a povesti cu șart și haz, poezia pe care fără a se gândi nu se poate să nu o amestece neamul în orice cugetă, simte și face, omenia aleasă, politeța distinsă în legătura cu oricine-i răsare în cale, alături cu vijelioasa pornire contra oricui își îngădușă-l incalce acasă la dânsul. Deasupra, intelectuali îngăduitori și o fină clasă boierească. Intr'o astfel de atmosferă unică, vizitatorul se simte răpede legat, și mulți și rămân, nu numai pentru nesfârșitele posibilități de a câștiga și de a trăi mai larg și mai ușor, dar și pentru că e aici un farmec care momește și reține.

Atâția călători ni-au consacrat pagine de simpatie reală și chiar de înțelegere adevărată. În toate literaturile în proză, sânt pagine închinată nouă, în care, lângă critica, nu totdeauna îndreptățită, venită dela oameni deprinși a trăi în cu totul alte împrejurări, sânt și cuvinte de laudă cu simplitate cântărită, care alcătuesc mângâierea noastră pentru multele nedreptăți ce am suferit, pentru insultele aruncate asupra noastră.

Dar și poezia neamurilor s'a oprit din când în când asupra noastră, și poate fi plăcută ascultătorilor și această interpretare poetică a ceea ce e permanent și a ceea ce, în desfășurarea vremilor, a fost trecător aice la noi.

Poetul se oprește la « zidurile » vestite:

De la Traian, clădite cu mână de cohorte.

La vederea ruinelor, trecutul glorios învie, și iarăși
acvila străbună zboară deasupra câmpiilor acuma liberate:

...Vechiul Dac iar se zbate 'n piept,
Și raze glorioase în ochi s'aprend din nou.

Această e taina păstrării românești:

...Nația cu mândră simțire de Roman,
Deși supusă încă și'n vreme de robie,
Păstră și'n graiu, în faptă, în datini pe cei vechi.

Dar prezentul însuși are un neînvins farmec pentru cel
cè pare a ne fi cercetat acasă. Iată mulțimea din « cutare
sătuc sărac », adunată în așteptarea « smeritului lăutar »:

Și'n sunetul de coarde, în șuierul de naiu,
Incep să salte 'n ritmul străvechiu sprintene fete
Cu șoldurile pline și 'n ochi cu foc nestins,
Și strâns le țin de mână flăcăi brunți cu lungi plete.

Ceremoniile poporane ale nunții nu lipsesc nici ele,
cu peștorii purtând steagul, cu orațiile preamărind fru-
moasa cerboaică ascunsă:

...Sfioasa ciută ieșită din păduri
Cu ochi de șoim și părul cel lung furat din soare.

Toate datinele și superstițiile nunții sânt zugrăvite
de un adevărat și bine informat cercetător.

Istoria noastră e cunoscută și ea cui pomenește în treacăt pe Ștefan-cel-Mare și Mihai.

Epoca decadenței e deplânsă: cu o boierime servită de Țigani, cu Domnul preocupat numai de dăjdi și chiar:

...umbra 'nșelătoare a bunului Muscal.

Așa i se pare a fi până la războiul Crimeii, când:

Trei neamuri mari veniră să-l scoată din durere.

Adresându-se către acest frate chemat la o viață nouă, el cântă:

Și ți-a fost dat atunce și ție, Românie,
Să vezi cum steaua veche în cer s'a ridicat,
Sortindu-ți învierea...

Dar două renașteri stau alături în acel fericit moment: pentru Italia însăși sânt zilele dela Magenta și dela San-Martino:

Așa, Dacie veche și soră italiană,
Te-ai pus pe drum atuncea alătura de noi.

Plevna se așează alături de numele noii glorii a poporului Italiei, și «străinul mândru» care s'a făcut astfel rege își capătă partea în această entuziastă recunoaștere:

Al nostru Carol însuși, luptând, își câștiga
Supt gloanțe dreptul sacru de-a se numi Român.

Bucuria noastră află un ecou simpatic la cântărețul italian:

O, București, ce mândru răsună glas de trâmbiți
Sunând a biruință, și strigăt ascuțit
Aclamă pe aceia ce vin cu steagul sus.

Și era cea nouă de muncă organizată se va deschide:

Acuma, stând în scaun de liberă putere,
De țară suverană, o, fică demn' a Romei,
O operă de fapte frumoase iar te vrea.

Pentru aceasta e nevoie de unire a tuturor, și el o cere cu încredere:

Aveți inima blândă ca noi și nu ucideți
Cu dreptul frați ai noștri în inimi și în minți.

Ar fi vrut să spue acestea în limba lui Ovidiu exilatul, în magnifica latină, dar graiul dulce al lui Dante va ajunge și el nu va peri:

Ci, cum în Oceanul ce-l sfâșie furtuni,
Și unda mititică își află loc în marea
Invârtejire care se pierde 'n infinit,
Așa în nesfârșirea iubirii noastre, glasu-mi!

Acest glas de iubire, prietene italian, nu s'a pierdut. Il opunem acelor cari, în vremuri vitrege, când prietenul trece drept dușman și câte un dușman drept prieten, n'au sentimentele de care pentru noi, cei de departe, ai fost însuflețit.

4 Decembrie.

V

IN AMINTIREA ZILEI DE 24 IANUARIE 1859

Optzeci de ani se vor împlini în curând dela fericitul act, plin de minunate urmări, la care nu s'au gândit însă decât foarte puțini dintre oamenii dela 1859, al Unirii Moldovei cu Muntenia.

Asupra lui ne putem opri în fiecare an fiindcă neconținut, potrivit cu împrejurările noi, el ni dă învățături; atâtea lucruri de azi, care ni par neplăcut sau dureros de neînțeles, capătă lămurirea lor în lumina celor care s'au făcut atunci de o generație de oameni, de boieri și intelectuali, de boieri cari știuseră să fie primii intelectuali ai nației, cari fără îndoială reprezentau, înaintea despărțirii în partide, pornite unele împotriva altora, o mare solidaritate morală, singura putere pe care se poate întemeia viitorul național.

Ce a fost puțin înainte de Unire, nu ea fapte, pe care le știe, e presupus că le știe, oricine, — și cel ce n'a ascultat lecții de istoria Românilor să facă bine să le învețe! —, ci ca stare de spirit, căci, totdeauna, ceea ce hotărăște asupra felului cum vor fi faptele, e acela cum se găsește sufletul unei societăți?

Au fost, de sigur, nu în Muntenia, în « România », cum se zicea atunci, care știa că va trage folos material din actul Unirii, și oameni cari nu voiau confundarea micii lor țeri în țara cea mare. Și aici, tocmai în acea lumină, de care vorbiam, a vremilor mai noi, să stăm o clipă pentru a-i judeca din nou, altfel de cum i-a judecat vremea lor și de cum a rămas până azi chipul de a-i judeca.

Nimeni nu s'a gândit că în patria mai mare își va pierde rosturi pe care le avea în cea mică, nimeni, măsurându-se cu zări mai largi, nu s'a simțit prea mic și a vrut deci să tragă perdeaua până unde mergea puterea lui. Nu, nu, aceasta n'au făcut neunioniștii moldoveni dela 1859. Ci-i îndemna pe dâșii un nobil sentiment, pe care nu-l corectaseră de ajuns,— cu toate că, de sigur, erau oameni inteligenți și culți —, căci totul, binele și răul, se mărgenește la această clasă de intelectuali în rangurile de sus,— rațiunea.

Se publicaseră de curând, de abia câțiva ani, cronicile Moldovei, de acel mare între cei mari, căruia astăzi ar fi trebuit să i se pue un mănunchiu de flori proaspete la monumentul său de aici și altul la săracul său mormânt dela Iași, Mihail Kogălniceanu. Răsărise o întreagă lume, pe care n'o făcuseră cunoscută, după înguste programe școlare de atunci, nici cărțile de școală, o întreagă lume de aprigi, harnici și, de atâtea ori, adânc duioși Moldoveni. Domni cu steaua biruinții în frunte, credincioși boieri în ceasurile mari și grele, mulțimi devotate gata să alerge cu ce găseau supt mână în ajutorul căpeteniilor firești ale lor. Era acolo atâta freamăt de

oaste, era atâta senină dreptate în Divanurile Domniei, era atâta trudă pentru a păstra mărunta moșie creștină, erau atâtea calde lacrimi amare, curse de-a lungul veacurilor pe obrazurile mâncate acum de țărna cimitirelor, a bisericilor și a câmpiilor de luptă! Această Moldovă guvernată de sine —, băgați de samă, nu supusă cândva străinului —, era una din marile creațiuni ale poporului românesc, din glorioasele lui ctitorii, era unul din rezultatele firești ale unei lungi dezvoltări organice. Asupra unor astfel de ființi politice, pline de o vieață morală cu lung trecut istoric propriu, se poate plânge, iar nu asupra unor forme, de oricât de largă dăinuire, pe care le-a făcut numai străinul cotropitor peste o vieață românească, oricât de puternică și de interesantă, dar care n'a putut niciodată să lupte supt steagurile ei proprii.

Căpetenia de împotrivire n'a fost un om politic, care să se simtă în primejdie de a fi desbrăcat de drepturile sale din casa de sine stătătoare, ci cântărețul vremilor lui Ștefan-cel-Mare, autorul dramei *Mihu*, înfățișătorul luptelor biruitoare ale unei Moldove neajutate, ba adese ori, de nevoie, chiar trădate de sora ei de peste Milcov. Nicolae Istrati, înaintașul entusiastului naționalist care a fost doctorul cu acest nume, era un mare binefăcător cultural pentru Moldovenii lui, căroră pe moșia-i de boier li-a întemeiat școală și i-a făcut să simtă frumuseța culturii românești. Iar, când ceea ce credea el că poate să păstreze viu s'a prăbușit prin logica desfășurării naționale, el n'a scos un singur cuvânt de protestare și, dându-și samă sau ba că a greșit, s'a ținut, ca repre-

zintant onest al unei cauze învinse, la o parte de mersul firesc al împrejurărilor în România unită.

Au mai fost însă și alții, cari, și după 1859, ba chiar multă, foarte multă vreme după aceasta, nu s'au împăcat cu ideea dispariției Moldovei lor.

Nici aceștia n'o făceau pentru că personal s'ar fi simțit părăsiți sau pentru că noua țară cerea oameni mai mari decât ai fiecărui colțișor din țara cea mică. Mișcarea separatistă dela 1866, la care au participat și mulți oameni foarte cum se cade, are o altă origine, și decât aceea a uneltirilor pentru a ridica în Scaunul stăpânirii pe ciudatul mare boier Nicolae Roznovanu, care nu se distinsese prin nimic. Mitropolitul Calinic Miclescu nu era dintre aceia cari să poată fi câștigați printr'o intrigă: era prea inteligent, prea cult, prea boier pentru aceasta și, în situația pe care o dobândise și care l-a dus dela sine la rangul suprem de primat al României, el nu mai avea nimica de râvnit, cum, de altfel, n'avea de plătit nicio jig-nire. Nu era nici părerea de rău pentru decăderea, nu a Moldovei întregi, căci nu era cazul, dar a frumoasei capitale domnești a Iașului, a cărui stare tot mai tristă a fost determinată, nu de o prigonire bucureșteană, de un egoism centralist, ci de două alte motive care se pot corecta și astăzi: părăsirea de boierimea, sărăcită, a Moldovei, a vetrei lui strămoșești, unde oricum trebuiau să-și păstreze un nobil sălaș, înstrăinat astăzi, și, al doilea, pierderea, prin imigrări străine, a caracterului național, care trebuie afirmat cu orice preț alături, într'un Iași nou, alături de imensul ghetto în care s'a prefăcut cetatea lui Ștefan-cel-Mare.

Dar, dacă s'a mers până la procesiunea plecată dela Mitropolie, după vechea datină, cu Vlădica în frunte, și la o adevărată luptă cu armata; cu acel regiment muntean care a făcut uz de arme și s'a vărsat destul sânge, era pentru altceva: pentru detronarea lui Vodă-Cuza, care era pentru Moldova jertfită o mândrie și o mângâiere. Acea zi tristă dela Iași reprezintă astfel pedeapsa pentru noaptea din Februar a aceluiași an, și a fost un mare act de curaj că, peste călcarea de jurământ a unui ofițer moldovean, un om politic din Moldova, Lascăr Catargiu, regent, a îndrăznit, cu primejdia pierderii oricăror simpatii moldovenești, să apere și cu pușca unitatea națională care abia se înfăptuise.

Și, după tot ce a putut să lase în suflute un astfel de tragic moment, față de București, dacă nu față de toată lumea românească dela Miazăzi, a continuat o atitudine de împotrivire căreia în tinereța mea i-am fost martur și eu. Se evita drumul la Capitala cea nouă și, dacă n'ar fi fost acolo un singur Parlament, călătoria ar fi fost și mai rară. Oameni culți n'o cunoșteau încă. Antipatia era însă mai puternică la femei, și la spiritele cele mai culte și cele mai nobile. E adevărat că și mijloacele de comunicație au fost o bucată de vreme foarte grele.

Dar acestea toate s'au dus încetul cu încetul, când alte generații au răsărit, care nu cunoșteau trecutul. A influențat și aceea că Moldova nu și-a păstrat o presă românească a ei, care să-i reprezinte punctul de vedere, fițiucile de azi, redactate de străini, fiind o adevărată rușine. Administrația a întrebuițat elemente care n'a-

veau legătură cu locul unde se născuse fiecare, și nu-mi aduc aminte ca vre odată un Moldovean să se fi ridicat împotriva unui funcționar pentru că nu era născut în Moldova. Profesori munteni n'am avut eu, nici în licee, nici la Universitate, până la un Stelian și un Tanoviceanu, prin 1890, amândoi foarte respectați și iubiți, dar eu am învățat la Botoșani și cu doi Ardeleni: Marcian și Grigore Băleanu, acesta trecut și prin Bucovina, un Ardelean, Suci, fiind profesorul de drept roman la înalta școală ieșeană și literatura românească fiind predată, ca suplinitor, de Ardeleanul Aron Densusianu, mândră figură de tenacitate romană, căruia-i era încredințat cultul latinității prin catedra sa însăși. Nu mai vorbesc de ofițerii munteni primiți cu cea mai frățească simpatie și ale căror răni căpătate în războiul de independență au fost îngrijite cu cea mai mare dragoste în colțuri de provincie românească, precum am văzut-o însumi cu căpitanul infirm Dumitrescu, vecin iubit al căsuței noastre din Botoșani.

Așa a fost atunci, și e bine s'o știe orice urs de bârlog, care nu se lasă tras afară ori care ar dori ca totul să fie tras la bârlogul lui. Iar, dacă n'a fost entuziasmul dela alte popoare pentru actul Unirii, dacă n'a avut răsunetul cunoscut în literatură, e pentru că el nu ieșise dintr'un mare sacrificiu de sânge al neamului.

Când, ca pentru marca Unire de eri, acest sânge a curs în șiroaie, și mai condamabil e oricine îl uită de a doua zi.

24 Ianuarie 1937.

VI

CARACTERISTICA LUI ȘTEFAN-CEL-MARE (DIN ISTORIA ROMÂNILOR, vol. IV)

Apoi Ștefan își așternu de moarte și trecu la cele veșnice în ziua de 2 Iulie din acel an 1504, început, spune cronica, prin prevestirea unei grozave ierni, după care veniră « ploi mari și vărsări de ape și potoape ».

Pe lespedeza frumoasă dela Putna, șie însuși de mult gătită, urmașii nu găsiră vremea să umple locurile goale pentru anul, luna și ziua sfârșitului.

Fusese înainte de toate un ziditor de țară. Găsise anarhie, cu patimi care răsăreau în fiecare moment și pe care nicio vărsare de sânge, fie și a celui mai scump, nu le putea potoli, și lăsa o boierime împăcată cu sine și ascultătoare de Domn, în care cu bunăcuviință tinerii veneau să icie pe urmă locul bătrânilor cari se duceau. Boierimea în care nu mai era vechiul spirit maramureșan de oameni nestăpâniți, gata de orice încăierare și ușuratec trecând dela o ascultare la alta, privind, din tată în fiu, țara, nu numai ca o moșie, ci și ca o pradă. Se crease acum o altă lume, care nu-și mai amintea nesiguranțele, capriciile, dese răsturnări, fărădelegile nepedep-

site și omorurile în serie dela început. Alexandru-cel-Bun părea înviat, cu aceeași sigură statornicie și înțelepciune, dar cu un braț mult mai greu, pentru oricine-i sta în cale.

N'a venit anume ca să facă războaie. Ele i s'au impus. Numai gata de luptă putea să se facă respectat, și biruința aproape sigură era singura chezășie față de vecinii lacomi, gata să se arunce la cel dintâi semn de slăbiciune. Dela început și-a făcut o oaste și, după cele mai grele încercări, a înnoit-o.

A fost bun creștin prin faptă în fața câte unui contemporan ca Vlad Călugărul, care era astfel prin credință numai. S'a umplut și împodobit Moldova de bisericile pomenirilor de înaintași și amintirilor de propriile biruinți: la mănăstiri, ca Putna, Voronețul, Neamțul, în forma cea nouă, cu mult cea mai largă, adăugându-se ctitoriile boierilor, și în orașe unde din când în când răsărea Domnul împărțitor de dreptate, deși hrisoavele se scriau mai mult, după aceea, la Suceava.

Dar nu era de ajuns să fie cineva un bun creștin pentru a fi, când el jignea țara, la adăpostul acestui greu buzdugan.

Simțul neamului l-a avut în suflet și mai ales ființa lui întregă a trăit în el. Dar față de Români din jos el a avut întâi numai legătură personală cu Vlad-Vodă, pentru ca îndată grija-i de căpetenie în această parte, după luarea Chilieii, să fie a gospodarului care nu suferă ca în fața casei sale să fie cine poate să-l întrecă după aceleași câștiguri.

Dar, adesea biruitor asupra unor Domni «bășărăbești» sau «munteni», cari-l primejduiau prin ei înșiși sau prin

legăturile cu Turcii, n'a crezut că-și mai poate adăugi încă o țară. Aceasta pentru că în socotelile pe care i se sprijinea cugetarea, aceea era altă moșie, și alții aveau asupra ei dreptul.

Față de contemporanii săi din creștinătate, a fost nesfârșit superior, deși nu s'a făcut înfățișat cu laurii Cesarilor pe frunte ca jumătate-Românul Corvin Matiaș. Avea mult mai multă pricepere decât acesta și nu se lăsa ispitit de măririle care rătăcesc, nici îmbătat de laudele care se îngămădesc asupra celor puternici. Casimir al Poloniei trebuia să-l desguste pentru greutatea cu care trecea la faptă, pentru ușurința cu care se lăsa încântat de formele goale, iar pe urmașii lui i-a privit mai mult ca pe niște copii nebunatici cari nu știau prețui comoara bătrânețelor unui astfel de vecin.

De Ivan Muscalul, care râvnea norocul, sprijinit pe atâta înțelepciune, al Moldoveanului, nu s'a putut apropia; acela era mai aproape de un Han al Crimeii sau al Volgei decât de un cuviincios Domn român.

Turcii i se iviseră în față cu gloria cuceririi recente a cetății împărătești de un tânăr viteaz ca dânsul, care nu desprețuia pe creștini și a căutat legături cu dânsii. Și-a dat samă că, întrând în milenara tradiție a Bizanțului, Mohammed al II-lea nu înțelegea a se așeza ca stăpânitor de-a-dreptul pe malul stâng al Dunării, unde-i trebuia numai forma, formalitatea închinării și plata tributului. Același tribut la nevoie îl arunca și el în gura lupului.

Dar nu s'ar fi coborât, ca Domnii dela Munteni, până la actul călătoriei la Impăratul cel nou.

Acesta rămânea pentru el «păgânul» ca și ceilalți «Impărați» ai hordelor tătărăști din Răsărit, de ale căror năvăliri prădalnice a știut să se păzească, altfel decât Polonia veșnic năvălită —, arsă și însângerată.

Nu moștenise o luptă pentru cruce și niciun sentiment de scârbă față de Necredincioși. Răpede însă, fără să aibă ca îndemn ura, el a simțit lupta pentru cruce ca o datorie, și datoria aceasta, în vremile când stătea mai bine cu ambițiosul Mohammed, cu molăul Baiezid, n'a părăsit-o niciodată, ca linie hotăritoare, îndată ce ținta politică se ridica mai sus de nevoile momentului.

Trăia într'o vreme aprigă, în care sângele omenesc se vărsa larg. Nici el n'a fost zgârcit cu acela al dușmanilor, ba chiar de vreo două ori cu al boierilor săi. Dar încrederea lui era sigură și, dela o vreme, ajutorul părintesc cald.

Dacă prin cavalerism se înțelege bravura dela Nicopole sau sfidarea sorții dela Varna, el n'a fost, într'o epocă de cavalerism, un cavaler, dar, dacă un cavaler a fost Ioan Hunyadi, nimeni nu i-a fost mai asemenea dintre urmași decât Domnul Moldovei, prin buna pregătire, prin curajul de a înfrunța riscul, prin desprețul față de moarte, dar fără nimic din periculoasa pasiune a aventurii.

Era mai ales un suflet înfrățit cu al mulțimilor neamului său, în care hotărau marile idei călăuzitoare, care ni-au fost sprijinul de-a-lungul veacurilor: moșie, moștenire, dreptate și drept, pentru care era gata să se ia oricând.

Această însușire de dreaptă cumpănă i-a cruțat nenorocirile care s'au abătut asupra atâtor cavaleri cari au deservit astfel cauza căreia îi consacraseră vieța lor.

Marca virtute a rasei sale găsisse în el cea mai deplină întrupare. Aceasta îl face mai rege decât regii și, decât împărații vremii sale mai împărat.

Pentru partea cavaleriească a ființii sale, pentru care mai ales se prețuiau atunci oamenii, a primit laude mari și dela Papi și dela scriitori deprinși a imita frasele marilor Romani, cari însă aveau și fapte de aceeași valoare, dar pentru partea cealaltă, pentru jertfirea a ceea ce personal i-ar fi adus și o mai mare glorie, numai să nu i se vatăme țara, pentru aceasta bătrânul răzeș supt căciulă de ostaș n'a căpătat decât recunoștința nemuritoare a neamului său, care, neputându-l sfinți în biserică, l-a înălțat cu mult peste ființa omenească în neconținută, spornică poezie a legendei.

5 Fevruarie.

VII

O PRIETENĂ VECHE A NOASTRĂ: POETA MARIE NIZET

Intre cei cari ne-au înțeles și ne-au iubit, — și ei sânt așa de puțini —, trebuie să așezăm și pe o fată din Belgia care, acuma șaiszeci de ani, a aflat de noi, întâmplător, la Paris, a simțit interes pentru un popor care tocmai căuta, cu armele în mână, să-și recapete deplina libertate și, ajungând a cunoaște în țară chiar vicața noastră socială, ni-a închinat un frumos volum de versuri, intitulat chiar *România*, cu subtitlul: « Chants de la Roumanie », și un roman cu subiectul din acel moment, în care sânt fete frumoase din ale noastre, Țigănci, Ruși diabolici, și ce a mai putut ea, săraca, să adauge la o intrigă grozavă și copilărească.

Să ne oprim deci nu asupra celei uitate, căci n'a trezit niciodată o deosebită atenție recunoscătoare sau măcar amabilă, ci asupra total necunoscutei, și în toate timpurile, Marie Nizet, din ale cărei versuri am dat cândva două bucăți ce ne privesc mai de aproape ¹⁾.

¹⁾ In Calendarul « Neamului Românesc » pe 1917 (Iași).

Prefața însăși a volumului de poezie din 1878 interesează. E scrisă după clauza despoietoare pentru noi a tratatului din Berlin care smulgea Basarabia-de-jos unor învingători și unor aliați. Și Belgiana scrie: «drepturi neținute în samă, compensații de batjocură, iată ce ni oferă istoria anului de față, care a ratificat, prin tratatul dela Berlin, trădarea cea mai strigătoare (*insigne*), târgul cel mai rușinos pe care acest secol a avut să-l înregistreze în analele sale: vorbim de retrocedarea Basarabiei». Și a semnalat această infamie diplomatică, pe care o va corecta dreptatea imanentă, care nu doarme, i se pare acestui suflet simțitor cu atât mai necesar, cu cât «această nenorocită Românie are atâtea drepturi asupra simpatiilor noastre, ea căreia-i lipsește numai liniștea și o *administrație mai cuminte*» —, această subliniere e a ei —, «pentru ca să-și poată ținea cu vrednicie rangul alături de Elveția și de Belgia».

Nu ajunge numai atâta: ea face o asemănare între caracterul etnic al Românilor și acela al nației sale înseși, oprindu-se asupra împrejurărilor în care, de-a lungul veacurilor, au trăit Valahi și Valoni, ai noștri și ai ei: «Noi, Belgienii, ni facem o datorie să susținem cauza acestor Români, a căror istorie, prea necunoscută, înfățișează atâtea puncte de asemănare cu a noastră, și cari, de pe malurile Dunării, dau cu iubire numele de frați Valonilor».

În versurile ei, își spune tinereța: «Sânt o copilă (*une enfant*) care vrea, ca singură a ei glorie, să lege numele ei de al tău», «primind sfidările josnicilor tăi defăimători», între cari, la locul dintâiu, așează pe

«Țarii cari au fost niște trădători». «Pentru orice apăsați», de altfel, ea spune că «are o plângere prietenească».

Cu politica lui Gorceacov, a lui Ignatiev și a lui Alexandru al II-lea ea duce, încă înainte de fapta rea a hrăpirii, un războiu în numele acelu scump lucru de care azi multe popoare nu știu cum s'ar despărți mai răpede, atunci când el n'a împiedecat niciodată ordinea, ci numai a așezat-o în sfântul altar al conștiinților, care e libertatea.

«Impăratul «Slavilor» e prezintat, încă din Martie 1877, ca o întrupare a «șacalului muscălesc», comparație care corespunde cu ce spune istoria. Intr'o acțiune războinică din care noi știm că n'a lipsit sinceritatea și chiar o credință mistică, respectabilă chiar de aceia pe cari-i amenință și-i fură, ea vede numai ipocrizia unui creștinism de suprafață. Deci ea prețuește opunerea la trecerea fără condiții a Prutului de către o Românie care *nu* e slavă.

Pentru a sprijini împotrivirea unui drept național, care nu se suferă călcat în picioare, ci cutează a sta în fața puterilor imense ale celei mai întinse Impărății, care n'a știut niciodată ce este cruțarea celui slab, în casa lui însuși, ea chiamă latinitatea, care avea cu totul alte lucruri în gând, afară de Italia care, în criza dela 1877-78, a dat cel mai sincer și cel mai real sprijin României încercate și amenințate. Ba chiar «rassele de Nord, saxone sau germane», care au jurat odată să păstreze libertatea acestor Latini ai Dunării, sânt chemate, cu amintirea războiului Crimeii, să împiedece pe Țarul

Alexandru de « a urma opera infamă a lui Nicolae ». Polonia distrusă li poate servi ca învățământ și ca îndemn.

Dar, în această înțelegătoare dovadă de simpatie, nu lipsește nici osânda asupra Monarhiei dualiste, cârmuită, adesea, în politica externă, de Unguri:

De teamă ca prin tine să nu li crească răul,
Românii nu cutează a te chema pe tine,
Austrie, căci Unguri, sălbateci, temniceri,
Ce sunt victima-ți, însă și-apăsători de neamuri,
Se lasă greu cu-acele nelegiuite drepturi
Pe-a' lor trei milioane.

E un articol de ziar în versuri, dar cu câtă sinceritate și cu cât nobil entusiasm!

Și povestea patimilor noastre în acei ani grei e urmărită lună de lună. Iată România părăsită de toți aceia cari luaseră asupra lor, în numele unei zădarnice Europe, s'o apere. Iată intrarea Rușilor în Moldova, vrăjindu-se groaza, în parte corespunzând cu adevărul, a vechii invazii:

Sânt zorii zilei sângerate:
Ei zboară drept către Bosfor:
Sufarea lor vă va sfărma,

strigă ea Românilor, citând vechea zicală: «slut la Prut». Iată însă lagărul tinerei oștiri, în care se întâlnesc, în frățescă hotărîre de luptă, beizadeaua, elegantul din saloane și țeranul, temeiul al neamului: e una din cele mai frumoase bucăți. Nu uită, cu cine știe ce amintir

din Cartierul Latin al Parisului, pe care-l pomenește, nici pe studentul ușuratec și petrecător de acolo, pe care-l pecetluiește versul aprig al lui Eminescu. Ar vrea să învie și vechiul dușman al Rusiei năvălitoare, Eliad, măreț glorificat, cu ale cărui fiice, Eufrosina și Virgilia, această străină, atât de legată de noi, a fost cândva prietenă. Și numele lui face să răsară pentru dânsa, din cărțile cetite, întreaga poveste a anului 1848, cu figuri eroice, ca a lui Magheru. Nu lipsește nici un cântec de luptă pentru Românii din Ardeal ridicați contra Ungurilor, și Iancu însuși face să-i fulgere din negurile trecutului spada, cu acest motto în românește: «La zece Unguri un Român»: un întreg poem, plin de mișcare și de avânt, cu o perfectă cunoaștere a împrejurărilor, care ar merita să ocupe pe unul din meșterii, mulți la număr, dar pierduți în zădărnicii și în păcate, prea adese ori, ai versului românesc, în stare să îmbrace orice gândire și orice sentiment. Se așează unul în fața altuia aliații prin fatalitatea împrejurărilor, în războiul contra Turciei: Românul și Rusul, unul reprezentant al unei aristocrații decăzute, celalt urmaș de țerani neliberi, — cu o tânguire asupra morților întinși de-a lungul câmpurilor de luptă.

Nu lipsesc cântece despre București, «princesă de teatru», «modernă Sodomă», cu dorința de a fi «Parisul Orientului», cu palate și colibe, cu praf și noroiu, cu imitarea Parisului și cu Dâmbovița, «murdară și fudulă», iar, în Iulie: «noroiul la picioare și florile pe cap», despre Oltul războinic, despre Dunărea crușită de sânge, și, prezentate deosebit de pitoresc, legende eroice de ostași în anul războiului de independență.

Încă o bucată de prefăcut în românește, ca și vrăjirea, foarte izbită, într'un cadru exotic, a vechiului « hospodar », sau chiar tânguirea, însuflețită de vechea ură a lui Eliad, a Fanariotului, deposedat acum și umilit. Și întâlnirea lui Dimitrie Cantemir cu Țarul Petru inspiră un poem. Legenda mamei lui Ștefan-cel-Mare o atrage. Este și o fulgerătoare critică a boierilor infeudați străinătății, necunoscători ai unei literaturi în limba pe care n'o vorbesc, dar, alături, veseli oameni de muncă, ignorați și batjocoriți, « acești Latini neștiuți luați drept Slavi, acești țerani liberi socotiți robi », și cu ce ritm e descrisă hora!

Nu uită nici tragedia dorobanțului pe care dorul îl face să dezerteze.

Am dori să știm mai mult despre aceea care, în August 1877, se înfățișa, cu toată tinereța ei, mărturisită, ca o străbătătoare, — dar tonul e al unui bărbat « pourchassé par l'exil », — a țerilor celor mai depărtate, până în Egipt, India și Brasilia. Dicționarele scriitorilor nu știu de dânsa, dar în familia Eliad, aici, și, în Belgia, la Golești rămași acolo, unul un scriitor, cealaltă o muzicantă, poate că se păstrează amintirea aceleia către care așa de târziu se întoarce un gând de recunoștință.

19 Februarie.

VIII

CUM SE CREEAZĂ O STARE DE SPIRIT

Orice se întâmplă într'o societate omenească vine din starea ei de spirit, din felul cum este alcătuirea ei sufletească în acel moment.

Dar aici trebuie făcută o deosebire. Societatea reprezintă un popor sau o tovărășie de popoare. Astfel ea are ceva sufletește permanent, care-i dă caracterul, care-i stabilește valoarea, care-i face mândria sau o îndreaptă către peire. Afară de extraordinare sforțări ori de cele mai mari și mai rare măsuri, acest fond nu poate fi biruit. El e zestrea, el e darul, el e nenorocirea și el e osânda. Acoperit un moment, înșelat sau înspăimântat, el își revine și domină și mai departe, fiindcă el vine din tot ce a suferit și a câștigat, din tot ce primește din mediul ei, din tot ce și-a agonisit societatea.

Iată, eu cred cu toată puterea că însușirile de temelie ale acestui popor totuși vor ieși din nou la iveală, impunându-se spre onoarea lui. Atras în altă parte supt înrâuriri de care, supt aspectul lor general, mă voi ocupa, el se va întoarce la aceste așa de mari calități,

care sânt: măsura, stăpânirea de sine însuși, armonia, respectul de sine și de alții, simțirea aleasă și cruțarea simțirii altuia, înțelegerea pentru o idee care nu e a sa, bunătatea adâncă și duiosia muiată în lacrimi, conștiința de drept pentru sine și pentru alții, religia legii și cultul suprem al datoriei.

Dar peste acest fond se aștern stările de spirit trecătoare.

Acestea determină acte pe care oamenii cuminți, aceia cari, având atâta experiență a vieții, sânt în stare să vadă măcar tot atâta și în viitor, le răsping: ei se înspăimântă de anume fapte care iese din asemenea crize în viața societății care, fără să-i întrebe pe acești oameni prețioși, s'a datat la o anume acțiune, și atunci poate să se facă o greșală, o mare greșală. Greșală și în ce privește neatingerea țintei urmărite și greșală și în ce privește pierderea timpului, capital neprețuit pe care niciun neam nu trebuie să-l risipească, precum, în viața sa mărgenită, nu trebuie să-l risipească nici fiecare om îndeosebi.

Se răspunde la fapte prin fapte și, într'o epocă revoluționară sau măcar cu aplecări revoluționare, la lovituri prin lovituri. Indiferent dacă e vorba de o lovitură fără forma legii sau de una care îmbracă formele legale, dar în fapt e tot un lucru material și o pornire violentă, o agresiune.

Pe când ceea ce se cerea, ceea ce putea izbuti, ceea ce ar fi adus în adevăr folosul era suprimarea stării de spirit, stârpirea izvorului de unde au plecat apele năvălitoare, în loc ca înaintea năvălirii lor să se lucreze cu

prinderea apei în pumni pentru a o arunca alături sau să se recurgă fie și la pompele cele mai perfecționate. Ceea ce se cerea era însă schimbarea păturilor din care gâlgâie apa cea stricătoare, sau întrebuintarea avântului lor, captat și canalizat, pentru propriul bine. Căci, mai la urma urmei, orice energie a unei societăți e o manifestare de viață, și e păcat să ne lipsim de dânsa, în credința că societatea cea mai fericită e aceea pe care am făcut-o ca una din acele clase idiotizate ale vechii pedagogii căreia nu i se cerea altceva decât mâinile întinse pe bancă, ochii la profesor și mintea la dracul ca să se poată căpăta prin atâta înțelepciune copilărească nota zece la purtare.

Pentru ca starea de spirit rea, — rea prin actele pe care le provoacă și rea pentru că e împotriva fondului moral permanent al poporului —, să fie distrusă sau îndreptată încotro trebuie, pentru ca, în loc de ape revărsate și distrugătoare în calea lor, să îmbogățească același curs larg al nației, trebuie să se înțeleagă de unde vine șivoiul nenorocit al crizei naționale.

El pornește din multe izvoare torențiale, care sperie la început prin năvala lor, dar n'au dăinuirea apelor largi și sigure care se adună picătură cu picătură în afundurile pământului și ajung dintr'un pârâu nesigur la mânărea continuă a apelor fericite, răspânditoare de binefaceri în calea lui.

Popoarele împrumută. Succesul le ispitește, dar nu-și dau samă de unde vine taina lui. Cutare nație s'a refăcut minunat, a săvârșit lucruri care uimesc lumea: rănile i s'au închis, tulburarea s'a liniștit, realizări neobiș-

nuite se ivesc în fiecare zi. Și atunci o privire răpede crede că a și descoperit de unde pleacă toate aceste isprăvi: vede o haină, o disciplină ostășească, o organizare, un șef a toate poruncitor, care sfarmă orice voință contrară. Hai să facem și noi!

Uită-te mai bine și iscodește mai serios! Vei vedea atunci ceea ce la început nu bănuiai. Că în adâncul sufletului său acel popor avea mijloace moștenite pe care nu le ai, tradiții care nu se pot trece prin forme dela un neam la altul, energii lăsate de-a lungul veacurilor de oameni și de lupte.

Pentru a birui imitația se poate întrebuinta un singur lucru: trezirea și întărirea conștiinții de osebite, cultul propriei creațiuni, al istoriei naționale, al tradiției seculare. Observați cât de puțin înseamnă astăzi la noi aceste așa de scumpe elemente ale unei vieți sănătoase și asigurate. Toți acești maimuțăritori de lucruri străine, cari vorbesc de nație și de patrie, nu cunosc nația lor și patria în care s'au născut și pe care au datoria s'o apere. Literatura, arta vreau să se rupă din trecut, istoria e o materie din școala secundară, ori un număr de examene de trecut, de studenți bucheri, la un profesor care el însuși poate fi numai un bucher.

Când ni vom da sama cu toții că una e omul din Berlin sau din Roma și alta, în tot cursul vremii, omul din București sau din Iași, dela Cluj ori dela Chișinău, atunci se vor decolora toate cămășile, se vor împrăștia toate trupele de asalt, se vor desface toate defilările și vor cădea toate galoanele unei operete stropite din când în când și cu sânge frățesc.

Dar asemenea stări de spirit vin dintr'un dezechilibru moral.

De unde vin ele? Din nepotrivire între ce poate cineva și ce vrea.

Sânt vremi de ambiții nebune. Se răstoarnă scara normală. În loc să se înceapă cu adunarea modestă a meritelor pentru a râvni pe baza lor conducerea, se cere conducerea fără să fie puțința sau măcar hotărîrea de a îndreptăți această suire, prin merite.

Intr'o lume așezată și ademenită, opinia publică sănătoasă întrebă pe oricine vrea să se suie în fruntea altora: ce a făcut, pe când, într'o lume zăpăcită și răsturnată, se admiră, ca la un circ sau la o reprezentație de sport, cutezător, îndrăzneala cu care se aruncă ambițiosul către culmile cele mai înalte.

Deci ce trebuie e restabilirea prețului drept: se dă fiecăruia, după sfânta dreptate, ce a dat el însuși societății. Dar aceasta cere înlăturarea oricării nedreptăți, oricării favorizări și oricării prigoniri în viața publică.

Și, în sfârșit, fără a ne opri la motive de mai mică însemnătate, stările de spirit trecătoare vin din magia periculoasă a cuvintelor care și-au pierdut înțelesul și ajung a fi lozinci nelămurite, în care se poate ascunde și cel mai bolnav misticism.

Aceasta vine însă dintr'o rea literatură curentă, dintr'un scris nedisciplinat, lipsit de ordine și de bun simț.

Restabilirea nu poate veni decât din cultul statornic al literaturii sănătoase. Ea trebuie să fie un element

esențial al școlii, o hrană de fiecare zi a societății și o armă de Stat.

Astfel, peste însușirile rele de astăzi, efect firesc al otrăvurilor nemistuite, ne vom întoarce la acel echilibru moral din care vin faptele ce asigură, întăresc și înalță o societate.

5 Martie.

IX

FORMULA REVIZIONISMULUI UNGAR

Acum câteva luni, am putut fără greutate să arăt aici cât de puțin întemeiate sânt pretențiile purtate pe la toate ușile și strigate din toate trâmbițele, îmbrăcate în toate hărțile și întrupate și în statui de piață publică ale castei nobiliare maghiare din Budapesta, de a reface, peste dreptul popoarelor care au suferit atâtea veacuri și au vărsat acum în urmă atâta sânge, un Stat apostolic, de simplă propagare a catolicismului contra păgânurilor și shismaticilor, Stat a cărui noțiune nu se mai potrivește cu toate ideile, sentimentele și interesele de astăzi.

Acestei lămuriri, care a fost înfățișată și în câteva limbi de o largă răspândire, i-au urmat dovezile culese în hărți, în statistice, în mărturii din toate timpurile, din care cred că reiese cu toată evidența că neamul nostru e acolo, în Ardeal, în părțile așa-zise ungurești și Banat din cele mai vechi timpuri, că a fost totdeauna mai numeros decât conlocuitorii cari i s'au adaus cu vremea, prin strecurare, cucerire și colonizare, că el e așezat, ca băștinașii, în largi pânze neîntrerupte, pe când

ceilalți apar numai ca niște oaze larg sămănate, arătând foarte lesne împrejurările în care au putut să vie și, în sfârșit, că el a meritat stima cui l-a cunoscut în munca, răbdarea, vitejia și iubirea pentru frumos, că dreptatea lui, atâta timp călcată în picioare, s'a impus oricărui spirit drept, care a putut să-l cunoască acasă la dânsul.

Șeful guvernului italian, căruia-i era închinată cartea, publicată și în limbile franceză, germană și engleză, mi-a comunicat că a luat cunoștință de aceste dovezi și, din Italia, ea și de aiurea, mi-au venit dovezi de înțelegere și prețioase aprobări.

Firește, nu-mi trecea prin minte ca grupul de cercetători istorici și lingvistici, de publiciști și de oameni politici, cari de ani de zile luptă pentru zădărnicia pe care ei o numesc revizuire fără războiu a hotarelor atribuite României la sfârșitul Marelui Războiu, se vor lăsa convinși. Sprijinită pe falsificare, apărată prin artificii, servită de calomnii, cauza revizionistă nu poate fi părăsită de aceia cari unesc o patimă înfocată cu o completă lipsă de bună credință. Contra unor astfel de gânditori și de luptători nu se pot hrăni iluzii de a-i face să revină chiar înaintea dovezilor celor mai hotărâtoare. Nu numai că se vor găsi noi argumente de aceeași valoare, pe care naivii sânt liberi să le creadă, dar, a doua zi după răspândirea lor, vechile falsificări și vechile sofisme se vor aduce înaintea ca și cum nimic n'ar fi contribuit la dărâmarea lor.

Dar, până acum, n'am avut cunoștință de nicio împotrivire teoretică, fie și venită din partea unor așa-zisi oameni de știință vorbind numai în numele lor propriu.

Iată însă că, după o așa de lungă tăcere, ziarul german din Budapesta care trecea și trece încă drept officiosul guvernului maghiar, «Pester Lloyd», dă un răspuns, asupra căruia face să ne oprim altfel deci decât într'o notiță de revistă sau într'un articol de ziar.

E bine să știm cu toții nu numai ce se opune dreptății noastre, ci și ce se propune și astăzi, — cu toate sfaturile ce par a fi venit dela Berlin, nu știu dacă și de la Roma —, pentru ca granițele pe care le-am plătit așa de scump să fie mutate spre a satisface prejudecăți mucedde și a servi interesele apăsătoare ale unei oligarhii.

În partea întâia a răspunsului de care vreau să vorbesc, se caută a se slăbi argumentele ce am adus în acea broșură de apărare.

În ce privește hărțile, se pretinde că ele nu fac decât să pledeze contra afirmărilor noastre.

O observație preliminară e aceea că n'am prezentat hărți de ale noastre și de-ale prietenilor noștri, ci vechea hartă germană a lui Andree și una, mai nouă, germană, din cea mai bună publicație periodică pentru geografie, din Germania, *Petermanns Mitteilungen*, apărută în timpul când noi eram încă neutri în timpul războiului. A le reproduce noi înseamnă a lua asupra noastră toate amănuntele ce se cuprind în ele.

Ce ar dovedi însă în folosul protivnicilor noștri aceste hărți? Ele ar dovedi, ceea ce nu putem tăgădui, existența în Răsăritul Ardealului a marii insule secuești, care prin felul cum se prezintă arată bine că n'are aceeași origine ca petele răslețe în care trăiesc acei Unguri adevărați

cari au fost aduși de-a lungul veacurilor pe cale oficială. Cercetătorii unguri chiar li caută o altă obârșie, și nu e îndoială, pe de o parte, că avem a face cu niște rămășițe ale altor popoare de rasă turcească, precum au fost Pecenegii, cari au primit apoi limba maghiară, și, pe de alta, cu elemente slave și românești care au fost încetul pe încetul, și până în timpurile din urmă, desnaționalizate fără a se putea distruge nici amintirile, nici legătura religioasă, nici rosturile de limbă, nici datinile, muzica, danțul, nici aspectul fizic, nici acest nume însuși de Secui, la care ei arată că țin așa de mult. Nu pentru Secui se poate cere și căpăta o rectificare de graniță care, la celălalt capăt al Ardealului, e de fapt imposibilă.

Afară de aceasta, în Apus sânt unele colțuri însemnate cu colorile ungurești. Nu voi discuta dacă ele corespund adevărului, nici măcar dacă nu e vorba, cum cred, și cum o dovedesc cercetările recente ale părintelui profesor Ștefan Manciulea, de aceeași operă de desnaționalizare în dauna populației românești, pe care o găsim așa de numeroasă, cu formele ei proprii de organizare, în jurul Orăzii încă din adâncul secolului al XIII-lea. Granița firească a fost acolo Tisa, Românii fiind, cum o arată și unele elemente de nomenclatură, și pe celalt term al apei. Ci voi observa numai că o graniță nu poate fi alcătuită din înțrări și ieșiri ca ale fiordurilor norvegiene, ci ea trebuie să ofere o linie capabilă de a fi supravegheată și apărată, corespunzând și unor cerinți militare.

Autorul inspirat al articolului din « Pester Lloyd » nu e mulțămît nici cu statisticile. Cere să fie mai vechi

decât 1881, ceea ce n'ar fi în avantajul tezei maghiare. Și, părând a crede că eu primesc falsificațiile statistice ale regimului trecut, mă întrebă de ce în ultimul timp se observă, — gândiți-vă la invaziile funcționarilor! —, o scădere a elementului românesc, al cărui spor statornic a fost observat însă de oricari cercetători. I s'ar putea obiecta foarte ușor că putem descoperi unele artificii de statistice și înglobarea între Maghiari a oricui, de orice rasă, vorbea obișnuit, — sau era presupus a vorbi, — ungurește. Și apoi pe ce cale ar fi sporit Românii dela 1918 înainte, când în Regat numărul lor s'a menținut cu aceeași creștere proporțională?

Nici mărturiile nu-i plac adversarului, și Iosif al II-lea, de sigur nu un amic al nobilimii ungurești, iese foarte rău din această discuție, de și el, care a fost de două ori în Ardeal, este unul din martorii de căpetenie.

Și concluzia? Ea e deosebit de prețioasă, fiindcă-i prindem pe revizioniști cu vădirea limpede, bine determinată, a scopurilor lor, gata să arunce în foc, de hătărul unor nemeși depozedați, lumea întreagă.

Se cer două lucruri, neted, fără nicio acoperire:

Schimbarea graniței de Vest pentru mulțămirea populației «ungurești» de altă origine decât aceea a rasei maghiare în numele căreia se vorbește și a întârziărilor unei emigrări a funcționarilor, care n'a luat proporțiile de care vorbește apărătorul foștilor cuceritori și privilegiați.

Din frumoasa populație românească, moștenire a juzziilor și voevozilor adeveriți prin documentele înseși ale episcopiei orădane, n'avem nimic de cedat. Acolo

avem de reclamat pe ai noștri, răpiți, ca și Românii din Secuime, prin opera de vicleană sau violentă desnaționalizare.

Iar, pentru rest, căci noi trebuie să fim trimesi dincolo de Carpați, se cere un Ardeal autonom.

Așa ca un fel de Elveție? Dar acolo cantoanele vechi, de temei, vin cu același drept, fără stăpâni și fără robi, dintr'o lungă dezvoltare organică, de caracter istoric. Acolo fiecare grup local e bine determinat și e deprins a trăi de sine. Acolo n'a fost cucerirea unora de alții, ci lupte comune contra feodalilor austrieci, izgoșiți. Acolo este aceeași esență morală, dând același patriotism. Dar își închipuie cineva un Ardeal autonom, cu urile cumplite din trecut, cu amintirile de libertate ale Românilor în aproape un sfert de secol, cu intrigile firești ale Ungariei vecine și cu durerea României despoiate?

Am pus întrebarea. Cine-mi va putea da un răspuns?

19 Martie.

X

FUNDAȚIA ROMEI

Comemorarea Romei supt toate aspectele, pe care a întreprins-o Societatea de radio-difuziune, este îndeplinirea unei datorii elementare față de locul de unde au venit în mare parte înaintașii noștri, pentru a se lega de vâjnoasele rase localnice, împlântate în pământul însuși al acestei țări, nu de veacuri, ci de mii de ani, dar în același timp și mai ales recunoașterea unui spirit care, peste tot ceea ce a putut să ni vină dela acești înaintași de o altă alcătuire sufletească și de alte porniri în vederea mijloacelor de energie, izvorăște pentru noi din acea Romă, care ne crește din generație în generație, disciplinând gândirea și îndemnând voința noastră, prin limpeziciunea minunată, prin armonia simplă, prin cumpanirea fiecărui cuvânt și prin rotunjirea fiecărui sunet, însușiri de căpetenie ale minunatei limbi latine, chiag între toate popoarele, de origini cât de amestecate, care și până astăzi se împărtășesc de aceleași admirabile daruri ale acestei tradiții de limbă.

Ar fi de dorit ca aceea ce se aude aici din mai multe guri, fiecare vorbind în specialitatea sa, să fie adunat

și păstrat într'o carte de o largă răspândire, care să poată exercita în chip statornic o înrâurire binefăcătoare asupra sufletelor și să arăte încă o dată acelor cari nu ne înțeleg și nu ne prețuesc, adecă nu ne prețuesc în de ajuns, pentrucă n'au ajuns să ne înțeleagă, cât de strânsă este legătura, pe care nimic n'o poate sfărâma, între noi și acea țară a tuturor darurilor și a tuturor isprăvilor de-a lungul secolelor, care este Italia.

În acest fel inițiativa de astăzi, pe care poate nu se va găsi nimeni, din cei chemați s'o facă, pentru a o semnala îndată Italianilor, e încă o dovadă de înțelegerea și iubirea noastră pentru dânșii, ea se leagă de ceea ce se face, în largă înțelegere cu toate națiunile lumii, la Roma însăși, prin activitatea neobosită a unui om de bine și a unui iubitor adânc inteligent al rasei sale, care a creat o societate de « studii romane », la care pot vorbi oameni de pretutindeni și căreia am avut deosebita plăcere de a-i aduce o modestă contribuție acum vreo doi ani de zile, arătând cât de mult sentimentul roman și italian în același timp a trăit la noi și cu ce adâncă socoteală și strălucire literară a fost el întrupat în epoca romantică prin glorificări ale vechiului leagăn latin ca aceea a unui Gheorghe Asachi.

Mie mi-a căzut ca parte, fiind socotit ca istoric, titlu pe care nu înțeleg a-l păstra exclusiv și pe care atâția mi-l contestă, să vorbesc despre Fundația Romei. Aș fi preferat ca titlul să fi fost altul, anume: Originile Romei, punctul de plecare al întâii alcătuirii, păstorească, ameste-

cată cu îngrijirea unui restrâns ogor. Fiindcă această origine există, iar fundația Romei este un lucru târziu și de închipuire, pe care-l voi înfățișa, dar, mai presus de toate, voi căuta să-l lămuresc prin atmosfera altei epoci și prin ambiții care s'au trezit numai mai târziu și care s'au cerut satisfăcute în domeniul îndepărtat al unor pretinse origini, care nu corespund nici cu logica lucrurilor, nici cu ceea ce au putut păstra izvoare vrednice de crezare.

Aceste origini au fost închipuite numai prin oame-nii din vremea lui August, când se crea o altă conștiință romană decât cea, de caracter patriarhal, sau de formă luptătoare interioară, prin conflictul între patricieni și plebei, a generațiilor precedente, când se forma o limbă nu latină, ci romană, de caracter oficial, care trebuia răspândită pretutindeni, servind ca legătură între neamurile supuse, și acea formă clasică pe care o întâlnim, sigură și măreață, în inscripțiile răspândite pe toată întin-derea Imperiului. Era o epocă de împăcare, de discipli-nare și de întemeiere, în care se dădea lui Virgiliu, care până atunci cântase din fluierul grecesc iubiri ale păsto-rilor sau prefăcuse din grecește învățături, cu titlul chiar grecesc, pentru cultivarea câmpului în alt fel decât cum obișnuiseră strămoșii de pe vremuri, sarcina de a scotoci prin superstițiile poporului, prin amintirile nebănuite ce se păstrau în sufletul lui, prin ce putea să deie, cu glasur-ile ei nebănuite, însăși geografia istorică a pământului italian, în părțile Latiumului, și, amestecându-le cu o mito-logie greacă, înaintea căreia se închina cu respect și admirație Roma, să facă, din materialul atât de superior

al geniului său, epopeea fundației înseși a societății romane. În această vreme, zic, era lucru firesc să se caute prin cele dintâi timpuri ale lucrului mare care ajunsese Roma ceva care să semene și cu fabulele grecești, dar mai ales cu acea sfântă tradiție asiatică, adusă din Asia, care se datorește Etruscilor.

Da, Etruscii sânt cei cari au avut orașe prin « fundație ». Străinii veniți de pe alte plaiuri, pe uscat sau pe apă, căci în privința aceasta nu s'au lămurit deplin lucrurile până acum și nu se vor putea lămuri niciodată, acești oameni cu o mentalitate așa de deosebită de mentalitatea latină și de tradiția romană, care a ajuns să se ridice din nou la suprafață, peste așa de multele împrumuturi făcute acestor alogeni, ei au fost aceia cari, cu formule arhaice vechi de multe veacuri, cu deprinderile acelea ieratică, n'au consimțit să locuiască altfel de cât în cetăți care de pe urma îndeplinirii unui rittrebuiau să capete întâia lor alcătuire.

În această privință se poate pune în paralel ceea ce a fost adus de Etrusci prin această datină a orașului încunjurat cu șanț, având ziduri și porți, iar dincolo de dânsle o lume străină, neavând aceeași religie, neîmpărtaşindu-se de aceeași sfințenie, accia ce și până astăzi pe pământul acesta românesc, unde au fost aduși de vremuri, păstrează, cu o îndărătnicie care, ieșind la iveală, ne-a jignit nu o singură dată : Evreii, cari, cândva la Folticeni, dându-și samă de ce înseamnă ca număr al populației și ca activitate în comerț, au avut ideea de a cere unui primar care a admis prea ușor, ridicarea nu știu căror înjghebări de lemn, care trebuiau să însemne poarta orașului încunjurat după datina asiatică.

Iată deci cum s'a alcătuit legenda sacră a Romei, căreia i s'a adaus și o precizare cronologică, multă-mită căreia se învață în școli și până acum, în școlile noastre, după ce s'a învățat în ceea ce s'ar putea numi învățământul roman de odinioară, data de 753. a. Chr., asemănătoare și aceasta, și din cauza aceluiași împrumut dela Asiatici, cu precizarea, tot așa de îndoielnică, încă mult mai îndoielnică, introdusă de Evrei, în ce privește data exactă când Dumnezeu a făcut pământul, fiind socotit și el, Dumnezeu, tot ca un fondator după anumite rituri, cătând cu multă chibzuială să facă un lucru durabil, pe care rămâne să-l stăpânească de-a dreptul: 5508 fără greș, înainte de Nașterea Mântuitorului.

Da, acesta este înțelesul cronologiei «ab urbe condita», dela întemeierea orașului prin excelență, a acestei forme care, și după ce Romanii au ajuns să fie stăpâni pe o parte așa de largă a lumii, rămâne ca o concepție în stare să cuprindă oricât pământ, și pământul întreg, intrat oarecum el însuși într'o concepție, minunată și monstruos întinsă, a *urbei*.

Și aș putea să adaug, în paranteză, că însuși sensul acestui cuvânt *urbs* trebuie căutat dincolo de noțiunile pe care a putut să le aibă simpla societate romană dela începuturile ei. Și ea ne-ar trimete tot la acele împrumuturi dela un popor mult mai înaintat în cultură, care aducea cu dânsul atmosfera altui continent și puncte de plecare cu totul deosebite de acelea ale societății romane însăși.

Va trece multă vreme, și în cărțile de școală se vor păstra, pentru frumuseța lor nemeșteșugită, fabulele cu privire la Numitor și Amuliu, la Alba Longa, la Acca Laurentia, la cei doi copii părăsiți pe cari vine și-i hrănește lupoaica, la început un zeu ocrotitor, iar nu un animal de pădure, un zeu animal, asemănător cu zeii boi, și lei, și vulturi ai Egiptului, Haldeii și Asiriei, până la apariția umanității ariene, așa cum se înfățișează la Perși, fie și cu figura apolonică a regelui, purtând cele două rânduri de aripi, una către ceruri și cealaltă către fundul pământului. Se va mai vorbi multă vreme înaintea copiilor cari, prin poezia din sufletele lor, înțeleg foarte bine astfel de interpretări poetice, despre cei doi frați: Romulus și Remus, ale căror nume nu sânt altceva decât niște derivări din numele Romei înseși, cei doi gemeni fiind gemeni și în ce privește numele pe care le poartă, iar Romulus neînsemnând altceva decât Romanus, căci cele două sufixe sânt corespunzătoare, precum aiurea, în Sicilia, locuitorii barbari asupra cărora s'au întins în urmă Fenicienii și Grecii, așteptând dominația romană, se numeau, tot așa, și Siculi și Sicani.

Se vor înfiora de groaza sângelui răspândit de un frate din vinele altui frate acești copii, ascultând povestirea despre Remus, care a sărit peste zidurile sacre, pe care le-a spurcat, le-a profanat și care a ieșit prin urmare din vraja sfântă a cetății, a devenit astfel un păgân, care sfidează înțelesul superior și mistic al ființei cetății, și nu vor băga de samă că în fundul acestei narațiuni nu este altceva decât tot o amintire asiatică, prin Etrusci, aceea a lui Avel cel bun căzut jertfa urei

fratelui său Cain, deși Avel, după o concepție morală mai bună, nu este profanatorul pe care și l-a închipuit nouă legendă romană în ce privește pe sacrificatul Remus.

Dar, pentru oamenii cari cercetează izvoarele, pentru oamenii cari-și dau samă de logica vieții, pentru cei cari pot să se deslușească între ce împodobim noi în trecutul nostru, și peste caracterul neîmpodobit, dar care vorbește așa de înțeles inimilor noastre, și între ce este rostul adevărat în desvoltarea societăților omenești, pentru toți aceștia dispar în fum, ca niște fantome ușoare, care nu se înalță către ceruri, căci religiile asiatice nu tind către albastrul lui, ci se înfundă în întunerecul gropilor și subsolurilor pline de morminte, toți acești reprezentanți închipuiți ai unei Rome fondate pe datine străine.

Cum tot așa dispare și din conștiința oamenilor culti în genere, nu numai a cercetătorilor și învățaților, și toată seria de regi ai Romei, ale căror nume nu sânt altceva decât întrupări în silabe ale rosturilor care li se atribue: Numa Pompilius venind dela *nomos* grecesc, trecut prin Etrusci, care înseamnă lege, și, în ce privește al doilea nume, dela acea pompă, de aceeași origine grecească, pe care au primit-o însă, au desvoltat-o și în care s'au închis Etruscii. Ancus Martius amintește cu al doilea nume, cel dintâi însuși fiind capabil de interpretare, pe zeul Marte, războinicul, precum Tullus Hostilius este, prin Hostilius al său, pe care noi l-am păstrat, dela «hostis»-oaste, inter-

pretarea acelecași lupte cu dușmanii. Servius Tullius amintește pe acei străini, pe acei neliberi, pe acei șerbi, *servi*, din cari s'a făcut plebea și față de cari acest rege a încercat cel dintâi pas prin aceea că a scos Roma din vechea alcătuire patriarhală de sânge, pentru a se face o împărțire a locuitorilor ca atari după alte rosturi decât această coborîre din strămoși. Iar, la capăt, cei doi Tarquini nu reprezintă altceva, cum o arată numele lor, decât acea stăpânire prin Etrusci, care a ocupat atâta vreme din trecutul Romei, și Roma cea nouă n'a vrut s'o recunoască, ci, dela Tarquini la Porsenna, a căutat să înșele pe urmași prin iluzia unei dinastii romane sau unui războiu purtat, ca în al doilea caz, pentru ca să se isprăvească prin biruința Romei.

Iată câte frumoase închipuiri sfărîmate, câte lucruri de tăiat pentru copiii cari trec examene înaintea unor profesori cari nu cetesc în deajuns și cari nu sînt deprinși să-și părăsească ideile de tinereță pentru ceea ce iese așa de limpede din cercetarea izvoarelor și a condițiilor înseși ale vieții omenești.

Și, în loc, ce punem?

Ceva foarte simplu, care se poate îmbrăca în puține cuvinte, pentru că nu este vorba de fapte istorice, ci de stări sociale. Numele Romei poate fi explicat în mai multe feluri, și din această lămurire se pot scoate multe învățăminte. Dar, dacă ia cineva în cercetare numele dealurilor, să zicem: munților, deși nu sunt așa de înalte aceste ridicări ale pământului pe care s'a întins Roma

mai târziu, va vedea Muntele Capului, Capitolinul, muntele celei dintâi rătăcirii, după sensul verbului *palure*, Palatinul, muntele vechii rase, Quirinalul, muntele celor veniți pe urmă, Aventinul, muntele vrăjilor, Vaticanul, muntele unde se aruncau oalele sparte, Testaceus, muntele gardurilor de răchită, Viminalul, muntele cu templul zeului cu două fețe, Ianiculul, muntele cărămizilor, Lateranul, muntele înalt, Celiul, pe lângă vreo două-trei nume care se pot interpreta mai greu.

Geografia spune cuvântul, dar este, jos, și un alt cuvânt. Cuvântul vieții de astăzi, vieții de țaran care trăiește și până în această clipă în splendorile mărețe ale capitalei unei societăți de o mare și nobilă ambiție: țaranul cu viile, cu câmpii, cu pășunile lui, mai jos și țaranul cu oile. Țărani de același vechiu și bun neam. Urmași ai moșilor de odinioară, moșneni pe moșiile lor, așa cum au fost strămoșii noștri. Fără Etruseci niciodată ei n'ar fi ieșit din țărănime, la care, peste tot ce au dat Etruscii încetul cu încetul, în evul mediu prelungit, oarecum, până în zilele noastre, ei s'au întors prin voința nebiruită pe care orice rassă o aduce dela începuturile sale. Țărani văcari și ostași, plugari și eroi, cu religia câmpului și produselor lui, fără zei cu chip de om, fără ceremonii, fără rituri cu preoții arvali ai ogorului, pe lângă Salienii cari danțează după rosturile asiatică întâlnite la dervișii învărtitori din timpurile noastre.

O Romă cu o literatură de folklor, care s'a împrăștiat înaintea soarelui clar al culturii elenice.

O Romă ale cărei fundații sunt ca fundațiile noastre. O Romă care trăiește astăzi în condițiile noastre de

vicață mai mult decât în gloria de mai târziu a Romei de acasă.

Iată puținul ce-l pot aduce pentru lămurirea lucrurilor care stau să vă fie înfățișate înaintea d-voastră.

Aprilie.

XI

MAREA,— CUM AM CUNOSCUȚ-O

Intr'unul din ciclurile alcătuite pentru luminarea publicului asupra unor anumite probleme bine definite, mi se cere să vorbesc despre Mare, subiect care va fi tratat și de alți vorbitori, fiecare din punctul de vedere al cunoștințelor, al experienței și al dispozițiilor sale.

Marea în sine o cunosc în multe, în foarte multe locuri, și din vremuri foarte îndepărtate, din cei dintâi ani de tinereță, când, fără a cunoaște Marea care udă coastele noastre și la cunoștința căreia am ajuns mai târziu numai, a trebuit să fac alte drumuri, în Apusul depărtat, unde, în locul apelor albastre ale Adriaticii și Mediteranei, pe care am ajuns a le cunoaște mai târziu, și în locul Mării de oțel asupra căreia se coboară umbra întunecată a vechiului Pont, care udă Dobrogea noastră, am putut cunoaște bucata de ocean care, despărțind Anglia de Franța, își poartă apele neliniștite între cele două strâmțori care o închid. O Mare care și-a pierdut caracterul de întindere, cu tot ceea ce poate da acest orizont celei mai largi închipuiri omenești, și a ajuns să fie un fel de șuviță comercială în care călătorii obosiți de zbu-

ciumul des al valurilor nu fac decât să caute cu nerăbdare mijirea coastei înnegurate a Angliei.

Dar cea dintâi călătorie italiană și altele care au urmat după dânsa m'au făcut să cunosc o altă Mare, — amândouă Mările așa de deosebite în ce privește caracterul și rostul lor, care mărgenesc țărmurile Italiei.

Am văzut întâi Marea venețiană, așa de deosebită în fundul ei adânc de părțile apropiate din largă Mediterană, pe care voiu ajunge să le cunosc mai târziu. La Lido, care pe vremea aceea era o insulă pustie, cu câte o baracă de soldați și câteva umile locuințe de pescari, se putea vedea în voie, fără mărgenirea urîtelor coșmegi de astăzi, clădite pentru străinii din toate colțurile lumii, largă Adriatică pe care o biciuie adesea un rece vânt iute, venind din fundurile Istriei sau de pe malul, mărgenit și el cu colțurate vârfuri, al Dalmației. Dincoace de Lido, în regiunea lagunelor, era cu totul altceva: o mare ca un lac, pierzându-se până în mlăștinoasele întinderi ale lagunei moarte, dar un lac de un alt caracter decât acela care răsfrânge într'un luciul de cele mai multe ori neclintit frumuseța cerurilor albastre: un lac viu, în neconținută mișcare, înnoindu-se, înprospătându-se, curățindu-se, fiind ca pâlparea unei flăcări sau ca palpațiile trupului omenesc. Până în portul Veneției veneau dela Lido corăbii, care fuseseră precedate odinioară de cu totul altă putere marină, a liberei republici venețiene, stăpână pe continentul din față și pe depărtate insule răsăritene.

Aici, la Veneția, Marea era în aierul însuși al cetății: prin canalele lagunei ea aluneca pe lângă palatele acoperite cu verdele, aș zice, cristalin, ca de piatră scumpă,

al mușchiului lipit de marmoră. Marea era și în aspectul cerului, așa de schimbător dela o zi la alta, dela claritatea de cobalt a orizonturilor răsăritene până la turburea mijire a negurilor ce se ridică din mica dumbravă artificială a Grădinilor. Marea era în atmosfera sărată, era, cum se simte neconținut la Paris, contribuind la vioiciunea nervoasă, la îndemnul către creație, la împingerea către faptă a locuitorilor, în însăși electricitatea acestui aier cu totul deosebit, care a făcut din Venețieni, Italieni fără îndoială, dar și urmași ai vechilor Eneți ilirici, altceva decât tipul fizic chiar, dar mai ales moral, al Italianului.

Altă Mare, de partea cealaltă: largă Mediterană, care udă în același timp coastele binecuvântate ale Liguriei și ale Franciei occidentale, care face cea mai mare frumuseță a Cataloniei, care se coboară pe urmă până la stâncile aspre și goale ale pustiului african, care se continuă dincolo de strâmtoarea Gibraltarului prin sierrele deșerte ale Spaniei.

Dela înălțimea Genovei, clădită ca o imensă cetate, ieșită pare-că din stânca dela temelie, această Mare se vede plină de painjenișul vaselor venite la harnicul oraș, care este unul din centrele de muncă și din marile depozite de producție ale Italiei. Țărnuțul acesta însă își schimbă în fiecare moment caracterul.

După frumuseța primitoare a Liguriei, se ajunge la lănceda regiune leneșă, nesănătoasă din fața Toscanei, pentru ca într'un golf de raiu, acela dela Neapole, natura să adune toate farmecele ei, supt un cer deosebit de zâmbitor, care revarsă asupra tuturor sufletelor farmecul cu

totul particular al unei naturi idilice, în ciuda îngrămădirii așa de dese a unei populații de caracter grecesc, arab și oriental, al cărei pitoresc este neasămuit.

Mi-a fost dat mult mai târziu să ajung a cunoaște și țărmul Dalmației. L-am luat de sus, acolo unde pornește cu atâta putere vântul de Miazănoapte, zguduind corăbiile pe luciul și dând brânci trecătorilor, cari se prind uneori de copaci și de colțuri de stâncă. Ieșind din acel Quarnero, se strecoară apoi vasele printre multele insule de piatră, acoperite cu o vegetație meridională, care formează vechiul adăpost al piraților de odinioară, temuți de Veneția, la cari s'a adaos, într'un moment, contribuția acelor Uscoci, Morlaci, cari fac parte din însăși rassa noastră.

În față, splendorile civilizației venețiene răsăreau în bisericile, în palatele de odinioară, până la acel imens adăpost de retragere voită a lui Dioclețian, care, purtând numele palatului de odinioară, Spalato, Split pentru Slavi, este un oraș întreg.

Aici, coasta păstrează încă asprimea și amintește luptele, prădăciunile, dușmăniile de odinioară.

Mai departe, ca și pentru coasta tireniană a Italiei, de odată capriciul bucuros al naturii deschide pe neașteptate un colț de frumuseță senină, supt un cer de o strălucire albastră aproape africană, țărmul însuși fiind acoperit cu ierburi aspre și aruncând în sus copaci cu fructele dulci ale țărilor toride. Ragusa, încunjurată de înaltele ei ziduri sure, cu porți în al căror nume sună încă, pe vechia bază ilirică, armonioasele silabe grecești, pare mai mult o insulă de sine stătătoare decât o pre-

lungire a aceluia țarm balcanic, care se ridică pe urmă, printr'un părete de stâncă cenușie, goală, către cuibul de războinici al Muntenegrului, și, în preajma stâncilor albaneze în care se cuprinde aceeași viciață de pândă, de luptă și de jaf, de-a lungul veacurilor, Cattaro, o grămădire de case de piatră, stă în marginea unui golf, care, în mult mai mic și fără nimic din ceea ce oamenii au putut să adauge, ca frumuseța de artă, poate să se asemene cu mândreța golfului de Neapole.

Mai târziu, iată-mă pe valurile, totdeauna amenințătoare, de o severă strălucire metalică, de un albastru care pare neînsuflețit, al Mărilor nordice.

Trec prin insulele arhipelagului danez, mă opresc la adânciturile săpate în acest țarm îngust, care-și întinde țeapa către Nord, străbat până în regiunile bogate în lacuri, pe care trei șferturi de an le încunjură albul neatins al zăpezii, ce cuprinde vedenia de piatră masivă, severa civilizație politică luptătoare a capitalei Suediei.

Pe când, cu alt prilej, cu totul altă Mare, țarmul apusean al aceleiași peninsule scandinavice, coasta aceea care este apă și uscat, care este plutire și viciață țărănească prin nesfârșitele fiorduri ce întră în uscat și oarecum se încorporează într'ânsul, căci Marea, care l-a străbătut, ajunge oarecum să fie astfel roaba acelorora în casa de piatră a căroră a voit să între. Abia se simte în depărtare întinderea nemărgenită, plină de surprinderile furioase, a Oceanului, acoperind cu imensele lui volumuri de apă ceea ce a fost odinioară un întreg continent, bogățiile, care vor rămânea totdeauna neștiute,

ale Atlantidei, înecată în adâncul veacurilor preistorice.

Oceanul acesta am ajuns a-l cunoaște, nu prin contactul direct cu dânsul, ci, după acea neîndestulătoare inițiere în caracterul lui care este strâmtoarea Mânecci, cu totul dominată de cele două maluri între care este închisă și zugrumată, printr'o înceată trecere către Apus, către Apusul unei lumi noi, de-alungul coastelor cunoscute ale Italiei, cu strălucirea în noapte a farurilor răslețe ale insulei Elba, cu amintirea lui Napoleon, cu vedenia, în lumina zilei următoare, a stâncii străbătute de peșteri militare și umplute cu tunuri a Gibraltarului, cu depărtata întrezărire a unei Africe golașe și triste, apoi cu apariția acelor răslețe insule ale Azorelor, care par într'adevăr, cum li spune numele în limba stăpânilor portughezi: un stol de păsări, de acvile, care s'ar fi oprit din zborul lor și ar fi încremenit pe suprafața valurilor.

Iar de acolo, zile întregi, cu izbucniri de furtună, cu prelingerii de spumă furioasă, cu tremurături și gemete neconținute ale imensului vas, care, fără să-și piardă linia, este totuși la discreția puterii veșnic neliniștite a valurilor, până la acea coastă de iarnă a Americii-de-Nord, unde, între vastul ocean și între avântul nebun de cutezător al caselor, care, cu șasezeci de caturi, țintesc către nori, se întinde haosul în continuă mișcare al unuia din porturile cele mai cercetate din lume, toată acea frământare de corăbii care aduc prosperitate Noului-York, vechii cetăți olandeze, care a ajuns să fie centru al rassei anglo-saxone, atrăgând înlăuntrul ei pe veneticii tuturor neamurilor.

Dar, odată ce ai debarcat, Marea nu mai există, atât de mult piatra clădită, zvonul uman, svâcnirea luminii și puterii electrice domină totuși.

Și, în sfârșit, o altă vedenie, cu a cărei senină amintire încheiu, mi-a apărut înainte în același drum american, pe acea coastă a Pacificului, pe care am urmărit-o, fără altă mărgenire omenească decât a unor răslețe locuințe având în față insulele cumpărate de bogătași, cari, vânzând gumă de mestecat, doresc să apară și ei ca un fel de Napoleoni în Elba lor americană. Am ajuns până la deschiderea meridională de orizonturi albastre la San-Francisco, până la acea Italie californiană, așa de deosebită de vieață aspră pe care o mărgenește la Sud, și care poartă în toate amănuntele clădirilor, în toate amintirile ei pitorești urma acelei dominații latine, care și astăzi, cuprinzând și acoperind, ascunzând puternica bază a rasei roșii, stăpânește Mexicul.

Și tocmai târziu de tot, pe viziunea aceluia țărm al Dobrogii, pe care-l cunoaștem așa de puțin și care nu se cuprinde numai în iluzia de argint a Balicului și în pitorescul tataro-turcesc al unei biete rase pe care astăzi o ia vântul, am ajuns să prețuesc, firește nu năvala de trivialitate și de desmăț a stațiunilor balneare, urită icoană a lipsei de pudoare în timpurile noastre, ci, în singurătatea dela Mangalia, frumuseța serilor care isprăvesc în brumă ușoară, farmecul luminilor din fund, care îți arată o lume în mers, surprinderea luminilor fugare dela luntrile pescarilor, cari-și vrăjesc prin licărirea torțelor prada din adâncuri și mai ales acel lucru de neuitat care este chemarea de dimineață, în faptul chiar al zilei

încă răcoroase, a luceafărului, care se ridică de odată în fundul cerului vioriu, și este ca o trezire la viața cea nouă, ce trebuie să înceapă pentru locuitorii adâncului de apă, ca și pentru acei cari, astăzi, pe ruinele cetăților elenice, duc numai rămășița tristă și vulgară a unei civilizații pe care noi până astăzi n'am știut-o învia.

23 Aprilie.

XII

DESPRE BASARABIA

Mi se cere să particip, nu la apărarea dreptului nostru asupra Basarabiei, pe care niciun om cuminte dintre cei cari fac parte din forma cea nouă a Rusiei, pe care o dorim desfăcută de apăsătoarele tradiții țariste, nu înțelege a o socoti capabilă de a fi desfăcută din trupul Statului românesc, revenit în hotarele sale firești, ci la considerarea rostului Basarabiei în legătura, care trebuie să fie din ce în ce mai strânsă, fără osebire de loc și de moment istoric, între părțile dintre Prut și Nistru și dintre celelalte părți românești.

Dacă înțeleg bine ceea ce s'a cerut, este prin urmare o definiție a Basarabiei: o definiție supt mai multe raporturi și, anume, o definiție în ce privește originile sale, adevărat felul de viață românească cel mai vechiu și formele pe care a trebuit să le primească această bucată de viață românească. Apoi condițiile în care s'a făcut desfacerea acestei țări, care a devenit pentru Rusia Țarului Alexandru I, întâi o «oblastie» cu un caracter național și provincial bine delimitat și pe urmă o simplă provincie, a cărei alipire la monarhia, făcută din multe

petece, a Romanovilor, trebuia să ajungă cât se poate mai strânsă.

Țara Românească a Moldovei, — căci acesta este numele cel mai vechiu al Domniei care s'a chemat pe urmă mai pe scurt: Moldova, — s'a alcătuit departe de malul Prutului, în colțul acela unde Românimea din mai multe locuri s'a legat dela sine împreună, anume pe valea râului de unde a venit numele Moldova și în jurul aceluia vechiu centru orășenesc, venind încă din vremea Tata-rilor și locuit la început de lucrătorii sași dela minele ce nu mai există astăzi, centru care se zice astăzi Baia, din cauza acestor mine, ca și Baia Mare, Baia de Criș, Baia de Aramă, dar care odinioară era numit în latinește Cetatea Moldovei, iar pentru unguri Moldva-Banya, Baia Moldovei, pentru Sași: Die Stadt Mulde, Cetatea Moldovei. Prin sărituri răpezi de ostași această Domnie moldovenească, strâns legată de râu, a ajuns înaintea largii ape a Siretiului și înaintea Sucevei, care se varsă în Siretiu, și, înainte de a coborî în jos către Roman, ea a țintit drept către vadurile Nistrului, ajungând prin cel dela Cernăuți la vadul cel mare dela Hotin și prin vadul dela Țuțora pe Jijia, în jos de Iași, la celălalt vad, dela Tighinea, sau, coborîndu-se mai în jos, la cetățile cele mari întemeiate pe pământ românesc, dar fără Stat al Românilor, pe vremea aceea, la Chilia și Cetatea-Albă.

Este de uimit cu câtă putere s'a tins dela început la stăpânirea acestor mari ape, a căror nevoie a fost simțită dela început și căroră li s'a căutat până la izvoarele lor o întregire prin țara cea nouă, căci de aici a pornit

adăugirea, în părțile dela Cernăuți, unde a fost Țițina, dela Șipinți, în legătură cu așa-zisa Șerpeniță din județul Dorohoi, și dela Hmilov, a cărui așezare n'o putem găsi, a Moldovei celeilalte, pentru ca de acolo să se urmărească și mai departe stăpânirea târgurilor celor mari din colțul ruso-polon al Pocuției. Era o întregire pe care am putea-o numi în parte basarabeană în această legătură dintre Domnia cea veche din părțile Băii și dintre aceste două prelungiri, dintre care una lovea drept la Hotin, iar cealaltă căuta, peste vadurile Prutului și Nistrului, legătura cu izvoarele înseși ale acestor ape.

Abia cunoaștem pe cei dintâi Domni ai Moldovei, și nu ni putem da samă de însușirile lor. Ele însă au trebuit să fie mari, căci nu înseamnă puțin lucru ca, dela primii pași făcuți de un Stat întemeiat militărește, el să-și vadă harta întregă, pe un timp când ea nu era însemnată pe hârtie, și să întemeieze o politică îndreptată pe căile acestea largi ale râului și cuprinzând un total așa de deplin și de solid încheșat cum era acela dintre Carpați și Nistru.

Se poate întâmpla ca, în părțile acestea dela Răsărit, satul românesc să fi fost mai rar, căci a fost o pădure basarabeană care s'a mâncat încetul pe încetul și pe care ar trebui, firește, s'o punem la loc. Desigur că, acolo unde se întindea stepa, adecă șesul fără copaci și cu puține cursuri de apă, afară de lacurile sărate care se înșirau deasupra gurilor Dunării, să se fi strecurat popoarele din Răsărit, împotriva cărora Domnii Moldovei au făcut imediat un lanț de cetăți apărătoare: Hotinul ridicându-se încă de pe vremea înaintașilor lui Ștefan-

cel-Mare, până ce i s'a adaus strălucita îmbrăcăminte de piatră și de cărămizi aparente, dăruite desigur de Petru Rareș, Sorocă, întemeiată ca un punct de strajă înaintea Tatarilor, bătuți la Lipnic de Ștefan-cel-Mare, Orheiul și zidurile puternice, drept pe Nistru, ziduri care durează perfect și până acum, dela Tighinea, fără a mai pomeni întăriturile ocrotitoare peste cetățenii, cari își aveau, cum s'a dovedit în urmă, monedele lor, în care numele de Cetatea-Albă, în grecește «Aspro-Kastron», era unit, pe cealaltă față a banului, cu bourul moldovenesc de pe vremea lui Alexandru-cel-Bun și a urmașilor săi.

Basarabia nu este un adaos dăruit ambiției unui Domn târziu, ci una din pietrele de temelie în clădirea solidă a Domniei moldovenești din cele dintâi timpuri.

Ne-am deprins mai târziu a vedea în Prut un hotar, și cântecul popular l-a blăstămat din cauza împiedecării legăturilor de fiecare zi între oamenii de același fel cari erau foarte descori tovarăși de muncă și membri ai aceleiași familii. Dar, în vieța cea veche a poporului nostru rural, el nu înseamnă o despărțire. Nu este râu, sau, esceptând Tisa singură, și anume în partea de jos, n'a fost râu care să însemne o despărțire între două grupe de Români.

Priviți la Dunăre: Români sunt de o parte și de cealaltă, având cu desăvârșire aceeași înfățișare și, chiar dacă Românii se strecoară adânc în Balcani, întinzând mâna fraților lor, de o făptură întrucâtva deosebită, din părțile Macedoniei și Tesaliei, nimic nu-i deosebește.

Tot așa Românii se întind și astăzi de o parte și de alta a Nistrului, și, precum cei din Balcani s'au coborât până în fundurile acestea macedonene, tot așa ceilalți, dela Răsărit, s'au dus până la Nistru, până la Bug, s'au coborât cu turmele în Crimecia și au ajuns, prin coloni-zările silnice ale Rușilor, până la apele depărtate ale Răsăritului manciurian, ale celei mai îndepărtate Asii.

Prin urmare nu se poate crede că, în cele dintâi timpuri, cum nu era o deosebire între Siretenii de o parte și de cealaltă, să fi fost una între Prutenii de pe dreapta și Prutenii de pe stânga. Ținuturile pe care le-au întemeiat în jurul cetăților primii Domni moldoveni se întindeau pe amândouă malurile apei.

Ținutul Hotinului trecea până în Bucovina de astăzi, cu pădurea lui.

Ținutul Iașului era și pe un mal și pe celălalt al Prutului.

Ținutul Fălciului era strâns legat de partea cealaltă, și între Huși și Lăpușna erau legăturile cele mai firești. Prutul însuși are o astfel de șerpuire, încât descori cine călătorește în aceste părți ajunge de nu-și mai dă bine samă unde este Moldova rămasă neatârnată și unde și-a înfipt ghiara Vulturul bizantin al Țarilor.

Iar pădurea Tigheciului își avea o parte corespun-zătoare dincolo de Prut, precum stepa din josul Basa-rabiei trece Prutul, cuprinde Covurluiul, o parte din Brăila și coboară în Ialomița, pe care o stăpânește cu Bărăganul și se oprește numai în marginea Vlăsiei, a pădurii românești din Ilfov și Vlașca.

Neamurile boierești nu s'au deosebit niciodată, după cum unul era de o parte, altul de cealaltă parte.

Un amestec de sânge cu unii Ruși, pe cari dela început i-am cucerit și confundat cu noi, se observă încă din veacul al XIV-lea, dar ei sunt mai mult în Moldova-de-sus decât în părțile Basarabiei-de-mijloc, întru toate asemenea cu Moldova, și în părțile de jos, care au avut deseori o soartă deosebită de a regiunilor celorlalte, dar și aici fără deosebire după cum erau la Răsărit sau la Apus de același Prut.

Ctitorii bisericilor din Basarabia nu sunt oameni de acolo, precum ctitori ai lăcașurilor din Moldova au putut fi deseori cei cari înfățișau vieța românească din spre Răsărit. Și primejdiile au fost aceleași.

Niciodată o năvălire nu s'a oprit la șivoiul îngust al Prutului, ci totdeauna horda tătarască a pătruns până la Siretiu și chiar dincolo de această apă, când n'a trecut pe de-asupra trecătorilor spre a se coborî prăpăstios în Ardeal, primejduind Maramurășul și părțile vecine.

Nu se poate o legătură mai strânsă între două părți dela început nedeslipite și fără niciun motiv de deslipire de aceleași hotare.

Când a fost nevoie să se împartă Moldova în două, nimeni nu s'a gândit s'o împartă în lung, ci împărțirea s'a făcut în lat. Țara-de-jos, dela Bârlad încolo, opunându-se Țării-de-sus, care se îngrămădea, după scăderea vechii capitale a Sucevei, în jurul Iașilor. Nimic nu poate fi mai doveditor a unității românești decât acest caracter de împărțire pe latitudine a Moldovei, pentru nevoile administrative de mai târziu.

Când se făcură ceva mai târziu planurile de împărțire a Moldovei între Impăratul Sigismund, care era rege al

Ungariei, și între regele polon, care râvnea la drumul spre Marea Neagră prin părțile basarabene, înțelegerea aceasta a tăiat tot în lat Moldova, plan care, lovindu-se de dârza împotrivire a unui Alexandru-cel-Bun, n'a putut fi îndeplinit niciodată. Iar, când între urmașii lui Alexandru s'a făcut împărțirea, de venituri mai mult de cât de țară, Ilie, fiul lui Alexandru, a fost Domn în sus, Ștefan în jos, și Petru Aron s'a refugiat, se pare, într'un anume moment, la Cetatea-Albă.

Rușii n'au urmărit niciodată Basarabia privită ca o entitate deosebită, — aceasta nu se bagă de samă —; ei n'au urmărit nici măcar Moldova singură, ci stăpânirea asupra amânduror Țărilor Românești până la Dunăre, ca să aibă legătură cu elementele slave din Peninsula Balcanică, în chip firesc legate de dânșii.

Dacă, la 1812, s'au oprit la Basarabia, este pentru că n'au putut câștiga mai mult.

Planurile făcute de dânșii înaintea încheerii acestei păci neașteptate, pe care ei au primit-o numai de frica lui Napoleon, care se pregătea de năvălire, cuprindeau măcar Moldova întreagă, sau măcar Moldova până la Siretiu. Și după anexarea Basarabiei, Țarul Alexandru n'a crezut scopul său în adevăr atins, ci el a dorit să întrebuinteze Basarabia ca o bază pentru luarea în stăpânire a Moldovei, sau, pe vremea lui Chiselev, președinte al amânduror Principatelor, s'a stabilit carantină la Dunăre, care trebuia să fie hotar față de Turci.

Dar, îndată ce puțința aceasta de a căpăta Țările Românești, care s'a ivit ultima oară, ca o fantazie bolnăvicioasă, în timpul Războiului celui Mare, când un

Stürmer, înțeles cu Germanii, se socotea stăpân în Moldova, lăsând Muntenia în sama Impăratului-Rege dela Viena și Budapesta, când această imposibilitate s'a vădit, Basarabia a rămas fără sens pentru Rusia. Și Rusia nu putea să aibă nevoie de dânsa, nici în ce privește coborîrea la Marea Neagră, pe care o are așa de larg, nici în ce privește o înaintare asupra gurilor Dunării, spre care merge un interes european, care, oricând, a stat împotriva pretențiilor rusești și care, chiar când a trebuit să cedeze Rușilor gura Chiliei, — pe când la tratatul din Paris era vorba de toate gurile Dunării în sama Turciei supt administrația Moldovei, — s'a îngrijit, prin canalul dela Sulina, să prefacă acest braț al Chiliei într'o linie moartă pentru comerț.

Dacă mai este nevoie, în starea actuală a legăturilor, să se aducă înainte argumente istorice și argumente de bun simț, ele pot fi culese și de ai noștri, pentru a se folosi de dânsule în diplomație, și pentru alții, din această scurtă expunere.

10 Aprilie.

XIII

«FRUMOSUL» IN CONCEPȚIA POPORULUI

În timpul din urmă s'a făcut o discuție pasionată, ceea ce scade puțința de a se înțelege cineva, mai ales când fiecare lucrează cu cuvinte, în loc să se verifice asupra realităților, cu privire la ceea ce este frumos și la ceea ce este moral în materie de literatură.

Cu ocazia aceasta, s'a căutat în toate cărțile de teorie, în cercetările făcute de gânditorii din străinătate, suindu-se cineva până la vremea lui Schiller și, peste Schiller, și mai sus, până la Platon, pe care numai cine îl cetește în grecește îl poate înțelege în oarecare măsură, și trebuie să fie un Grec de pe vremea lui ca să-l poată înțelege în întregime, pentru a se hotări de cei mai mulți, ceea ce este, de alminteri, lucrul cel mai natural, că nu se poate impune frumuseții literare, și, adăugăm, celei artistice, să fie morală, precum, iarăși, va recunoaște oricine, nu se poate împiedeca un suflet armonios și moral, făcut așa din naștere și supus unor porunci de neînvins, de a face să se simtă această armonie și această frumuseță etică în cealaltă frumuseță, în frumuseța pe care o numim estetică.

Mai sunt încă de sigur oameni cari își închipue că, în materie de cugetare mai înaltă, se poate ajunge la un adevăr pe care să nu-l poată clinti nimeni și cari se socot legați pe vicață, cu toate elementele gândirii lor, de un crez rostit odată.

Numai cine cunoaște istoria gândirii omenești pe care o numim filosofie își dă samă cât de trecătoare sunt aceste adevăruri căpătate de unul și altul, după locul în care se găsește în societate și gândire, după ideile vremii sale, după nevoile acestei vremi, de care nu poate scăpa nimeni și prin urmare cât de interesante sunt toate adevărurile acestea din partea acelor cari au ajuns la ele, dar cât de trecătoare în ceea ce privește pe alții, cari, în alte împrejurări, cu un suflet cu totul deosebit, nu mai pot gândi astfel și nu mai pot jura pe același adevăr.

Am cetit și eu pe vremea mea destulă filosofie. A fost o vreme când, făcând o Facultate de Litere completă și trecând examene de filosofie, mă hotărîsem, a doua zi după ce am cetit până și psihologia fiziologică a unui Wundt, să urmez în străinătate, unde căpătasem o bursă, studii de filosofie. Nu se poate socoti că sunt cu totul străin de ceea ce se afirmă cu încredere că osebește vremea noastră și în domeniul acesta al gândirii abstracte. Dar de aceea, tocmai de aceea, credința mea în nestrămutatul adevăr găsit odată pentru totdeauna și care să nu poată fi verificat de orice om de bun simț asupra realităților, cu mijloacele așa de simple ale cugetării silogistice și cu tot ce se poate adăugi pe lângă aceasta, este mai mult decât zguduită,

Totuși, obișnuit să verific cu însumi acele puține lucruri în care cred, și cred cu atât mai tare, cu cât ele sunt puține, nu m'am putut opri de a căuta o altă cale decât cea care vădit nu ducea la capăt, pentru a mă lămuri în ce privește această legătură dintre ce se numește de obicei frumuseță și între ceea ce, fiind moral, se socoate în a fi în afară de frumuseță și chiar împotriva ei, și aceasta, o spun dela început, este pentru mine o absurditate.

Am văzut că nu mă pot sfătui filosofii, și atunci mi-am zis, și cred că am nemerit, că ar fi o instanță mai înaltă, mai sigură, la care s'ar putea îndrepta cineva pentru a încerca lămurirea, decât în ciocnirile de idei care sunt mai mult în înfățișarea decât în adevărul însuși al lucrurilor.

Iată anume despre ce este vorba.

Noi credem prea ușor că ideile pe care le-am îmbrăcat într'o formă pe care lumea n'o înțelege totdeauna, de și sunt unii cari se fac a înțelege tocmai lucrurile cele mai străine de puterea lor de gândire, că acestea rămân acolo sus, în sfera lor rece și veșnică. De fapt însă nu este așa. Este adevărat că nu se cetesc dela o bucată de vreme cărțile, și cel mai mare filosof este judecat de trei șferturi din cei cari se ocupă de filosofia lui, nu după ce a scris, căci cartea rămâne nedeschisă în rafturile bibliotecilor, ci după ceea ce din gândirea lui a pătruns în cărțile de istorie sau de teorie și uneori chiar în modeste manuale. In afară însă de aceste strecurări în cărțile de întrebuintare curentă, și cele mai înalte și mai nobile idei, acelea care par mai greu de înțeles

și în mai puțină legătură cu viața, se coboară în adânc, întocmai precum picătura norului celui mai de sus va ajunge totuși să străbată până în fundul pământului, trezind acolo acea viață nouă prin ceea ce a revărsat ploaia. Pe multe scări, care nu se pot urmări, cele mai sublime adevăruri ajung să pătrundă până la ceea ce numim noi prostește, cu despret: poporul, mulțimea, masele, vulgul. Acolo însă se petrece același lucru ca și cu picătura de ploaie în tainițile roditoare ale țărânei. Aceste adevăruri se amestecă îndată cu atâtea lucruri pe care le prefac, prefăcându-se ele înseși și dând în felul acesta o formă nouă care se va isprăvi prin roade triumfătoare mult deasupra pământului. Ideile filosofice, morale, estetice le primește acel popor, le pune împreună cu ceea ce simțea și știa înainte de aceasta, le supune fără să voiască la transformări care vin din toate aceste înrâuriri misterioase și de aici iese ceva care, în ce privește forma, se poate întâmpla să nu aibă curăția picăturii aceleia de apă venite din nori și poate să semene numai cu o migmă de noroi, dar produce lucruri pe care în puritatea ei picătura de ploaie nu le-ar fi produs niciodată.

Incepând dela discuția aceasta cu privire la artă și la morală și trecând pe urmă și la alte domenii, o să încerc într'un șir de conferințe aici, înaintea tuturor, să văd în ce chip popoarele de pretutindeni, dar în rândul întâi poporul acesta al nostru, care întrece cu cumințenia lui firească atâtea popoare de mai multă învățătură, pentru că au avut mai mult noroc, înțelege ideile fundamentale la fiecare moment în viață.

Cum înțeleg ai noștri, cei mulți, cari înfățișează nu numai gândirea lor, dar ceea ce s'a gândit în curs de mai multe generații de înaintașii lor până foarte departe, noțiunea aceasta a frumosului? Ce li se pare lor că este frumos?

De sigur că pentru dâșii frumosul este acel frumos estetic pe care ei îl prind îndată, îl înțeleg adânc și de care au o nevoie sufletească asemenea cu care s'ar găsi greu la alte națiuni. Este frumoasă pentru dâșii primăvara, este frumos un cer albastru, este frumoasă o pajiște înflorită, este frumoasă o figură omenească, este frumos un gest care șade bine omului și pe care el îl face de multe ori, de cele mai multe ori, fără să se gândească, pe când, atunci când se gândește, gestul este stângaci, fals și urît.

Poporul nostru va merge și mai departe. El va găsi o frumuseță și în lucrurile care-i strică, în lucrurile care-l înspăimântă. Va găsi frumoasă o furtună, va găsi frumuseță în linia de lumină arzătoare a trăsnetului care distruge, în revărsarea apelor care copleșesc și înneacă. Nimic din ceea ce poate face parte din harta cât de largă a frumuseții pe care am putea-o numi, cu un termen filosofic, estetică, nu-i scapă.

În această privință ne-am putea opri însă asupra originii chiar a acestui cuvânt de «frumos». El este fără îndoială latin, pe când, la alte popoare romanice, a trebuit să se recurgă la tezaurul altei limbi, pentru a însemna aceeași idee. Francezii zic *beau*, care vine din *bellus*, formă latină medievală, împrumutată dela barbari. Și Italienii întrebuintează de obicei *bello*, care

vine dela aceeași origine și a trebuit să se formeze într'un anume moment din dezvoltarea limbii latine apusene. Dar nu este mai puțin adevărat că una din bisericile cele mai impunătoare dela Veneția nu se chiamă « Santa Maria Bella », ci « Santa Maria Formosa ».

Spaniolii și în general Ibericii, cu cari avem atâtea legături care nu se pot lămuri cu desăvârșire și de sigur nu prin Traian, sau prin cine știe ce Spanioli aduși cu dânsul, zic *hermoso* ca noi. Iar *formosus* latin, dela care vin toate aceste cuvinte romanice, nu reprezintă altceva decât *forma întreagă*, forma deplină, forma armonioasă.

Este vorba de un cuvânt *integral*, iar nu de unul care să cuprindă o parte a frumuseții: este vorba prin urmare de un complex, de o legătură, de o potrivire, de o armonie în care pot să între și elemente care ele în sine nu sunt numai decât frumoase, dar care sunt frumoase împreună. În această concepție, de exemplu, frumuseța artificială, care se cultivă așa de mult în timpurile noastre, nu întră în gândirea poporului nostru, fiindcă în fiecare din elementele unui corp, unei figuri sau unui suflet omenesc, sunt anumite legături, și este cineva brun sau blond, rumăn sau palid, după o mulțime de elemente, care sunt și de origine materială și morală, așa încât, îndată ce se transformă unul din ele, se strică această potrivire, se preface în stridență ceea ce a fost o armonie.

Iată deci ceva pe care l-am câștigat și se poate aplica și literaturii și artei. Scriitorii ca și artiștii trebuie să aibă în vedere înainte de toate totalul și să se întrebe neconținut dacă aceea ce introduce cineva pentru a

trezi și a reține și a crește atenția, pentru a uimi prin noutate, arătând că este altfel decât ceilalți, nu strică nu numai izvorul oricărei frumuseți, dar dacă acel element^e adaos nu este în desăvârșită și dureroasă nepotrivire cu alte lucruri care se găsesc în poezia, în povestirea lui, și care, acestea, venind din fondul cel adânc și adevărat, nu pot fi împiedecate de a ieși la suprafață.

Încă odată, frumuseța nu poate fi niciodată un lucru de amănunt, ci face parte din concepția globală, și poporul nostru, ca și popoarele care au aceeași înzestrare sufletească, nu poate să rostească acest cuvânt de frumuseță decât în acest chip larg și deplin sintetic.

Dar iată că ne găsim, tot prin cugetarea poporului, înaintea unei deslegări a celeilalte întrebări pe care, chiar în felul în care am vorbit despre dânsa, încercam a o rezolva în același fel, când spuneam că moralitatea nu este decât o frumuseță și frumuseța nu este de fapt decât o moralitate, lucruri pe care filosofii le osebesc, dar, cum vom vedea, poporul le pune împreună.

În educația pe care orice mamă dela țară, orice femeie de om muncitor o face copilului ei, nu odată se amestecă această expresie de: *este frumos* sau *nu este frumos*. În privința aceasta o femeie simplă pricepe mult mai mult decât acei autori de cărți pentru școlile primare în care se caută a se dovedi că o faptă morală atrage după dânsa totdeauna o răsplată, și aceasta nu face altceva decât să transforme un frumos: suflet de copil, — vedeți nu mă pot împiedeca de a lega de cuvântul suflet acest adiectiv de frumos —, într'un mic negustor de fapte bune, care întinde neconținut mâna ca să pri-

mească o răsplată, foarte bucuros când ea întrece ce a dat, ceea ce este regula oricărui comerț.

Deci frumos și urît sânt elemente de pedagogie populară, și copilul se deprinde dela început cu această concepție. În orice lucru care trebuie făcut, în interesele cele mai înalte ale lui, ale societății, pentru a satisface instinctele cele mai nobile, este frumuseță, și această învățătură o duce el până la sfârșit: ea devine astfel un frâu moral.

Căci în tot ceea ce face omul din popor la noi este totdeauna grija aceasta de a vedea dacă este frumos ori nu este frumos. Sunt lucruri pe care nu le împiedecă nicio lege, pe care nu le interzice niciun regulament, care nu pot atrage nicio pedeapsă, pentru care conștiința publică n'ar găsi nicio condamnare și cu toate acestea lucrurile care sunt astfel îngăduite nu se fac. Nu se fac pentru ce? Pentru că nu sunt frumoase.

Și voiu încheia relevând faptul că, în atâtea minunate isprăvi de jertfire făcute în timpul războiului și care se pot reface oricând în mijlocul iadului deslănțuit de mașinile ucigașe din timpurile noastre, de sigur pentru fiecare rană, pentru fiecare mort sufletele omenești erau strânse de adâncă părere de rău, dar totuși unele aruncări înainte, unele înfruntări ale dușmanului, unele uitări totale de sine și de tot ce este în legătură cu familia au fost, acolo, pe câmpul de luptă, pecetluite de părerea unanimă a acelora cari au fost martori și erau gata să facă și ei același lucru, cu enunțarea acestei sentințe: este un lucru frumos.

XIV

NOȚIUNEA DE « BINE » LA POPORUL NOSTRU

Ajungem acum la altă noțiune fundamentală în ce privește concepțiile hotărîtoare ale poporului nostru.

Am văzut ce înțelege el prin frumos; să ne gândim acum puțin, cercetând deosebitele înțelesuri ale cuvântului de « bine », în ce chip pricepe el aceastăaltă mare și nobilă concepție a minții omenești, produsul unei civilizații de sus, care, încetul, cu încetul, prin infiltrări din ce în ce mai adânci, a ajuns până în sufletul oricărui om inteligent pe care nu l-a falsificat cultura.

Binele? Cât nu s'a cheltuit de filosofi, moraliștii și educătorii tuturor timpurilor, ca să se găsească adevăratul înțeles al acestei concepții!

Căutând să se osebească unii de alții, ei au ajuns adeseori, cum se întâmplă totdeauna cu această trudă ambițioasă a minții, să creeze lucruri care, în măsura în care sunt originale, sunt și false.

Ca și pentru noțiunea frumosului, din toate aceste doctrine atrăgătoare, din toate aceste idei scânteietoare, din toate aceste ispititoare licăriri de puncte luminoase, lumea se alege cu o confuzie, cu o oboseală și, la capăt,

cu o indiferență. Și atunci binele se face întâmplător, instinctiv, așa cum gândește fiecare, fără ca în societatea aceasta cultă să existe, așa cum este cazul pentru mulțimile pe care nu avem dreptul de a le desprețui, căci de fapt nu sântem adesea la nivelul lor, vădit mai înalt, să existe, zic, o linie și fără să prezinte posibilitatea unui progres.

Intre greșelile pe care le facem noi foarte adeseaori, este fără îndoială și aceea de a osebi neconținut între lucrurile materiale și cele morale. De sigur că în Vechea Grecie s'a făcut întâia oară această distincție, dar Grecii aveau totdeauna mijlocul de a restabili armonia peste toate osebirile pe care le văzuseră, le stabiliseră și le făceau să între în teoriile lor generale.

Vedeți, aici este o mare inferioritate a noastră față de vicața sufletească a Eladei de odinioară.

Grecii trăiau unitar, ei trăiau armonios, ei trăiau frumos. Pe lucruri separate ei nu-și așezau vicața, ei se foloseau de această separație numai pentru urmărirea frumoaselor linii de desfășurare ale gândirii. Pe când noi, cum am trecut și prin disciplina Romei, care așa de ușor alunecă în formalism, noi, odată ce avem osebirea pe care n'am creat-o noi, ci am moștenit-o, ne ținem de dânsa și osebirile merg paralel, unele lângă altele. Dar o convergență din când în când și a liniilor celor mai distanțate face cu puțință o vicață omenească adevărată.

De aceea, pentru țaranul nostru, «bine» și «binele» sunt lucruri din toate domeniile.

În domeniul fizic, de pildă, el nu spune că este sănătos, ci că «îi este bine».

Aș adăugi, în paranteză, încă un lucru. Pe când, la alte popoare, când este vorba să se intereseze cineva de starea de sănătate a aproapelui, se pun întrebări ca aceasta, pentru Francez ca și pentru German, ceea ce arată un împrumut de noțiune: « cum îi merge cuiva », ori pentru Italiani: « cum stă », pentru Român, ca și pentru Roman, întrebarea celui care se interesează de starea aproapelui, este cu totul alta: « ce mai faci ». Al nostru prin urmare crede că este absolut necesară acțiunea. Cum este omul, are sau ba o însemnătate, dar ceea ce trebuie întreat și ceea ce face plăcere celui care răspunde, este ce acțiune desfășoară, cu ce adaugă el la viața societății în care trăiește, și am zice: la rostul însuși al lumii, care se sprijină pe « a face ».

Când, fără ca aceasta să fie o formulă de salutare, care ajunge uneori banală, omul are să vorbească despre sănătatea lui,— care să nu uităm este înțeleasă totdeauna în amândouă formele, fiindcă, atunci când bate cineva câmpii, se expune să fie întreat, tot în lumca aceea care păstrează cuvântul drept peste noțiunea normală, dacă « este sănătos », ceea ce înseamnă, dacă are toate mințile,— el spune că « îi este bine ».

« A fi bine », pentru dânsul nu înseamnă însă niciun prisos năvălitor de sănătate agresivă, nici cine știe ce pretenție că este voinic și roșcovan, ci altceva: un echilibru, o măsură,— de fapt aceeași armonie care este în adâncile nevoi ale acestei minți superioare, care, prin treceri și amestecuri de atâtea civilizații, se găsește acum întrupată în ființa nobilă a săteanului nostru.

S'ar putea pune, fără a fi paradoxal, întrebarea dacă nu cumva, pentru a face « binele », omul nu trebuie să fie « bine » și dacă, făcând « binele », trăind « bine », așa cum cer normele neschimbate ale vieții, nu ajută cineva, fără să-și dea samă, la starea aceea de sănătate care se poate numi prin « bine ».

Este inutil a se spune cât de mult o vieță care ignorează binele, isprăvește prin nenorocirea proprie, de pe urma unui continuu zbulcium egoist, din care nu folosesc nici alții, dar nici acela care se lasă neconținut zguduit și desorientat de toate pornirile, de toate râvnirile și poftele sale.

Încă odată, pentru a fi stabilit ceva în această discuție pe care, fără să vă văd și să vă aud, o fac cu gândul d-voastră în întunec, « bine » nu este la Români o noțiune abstractă, închisă în marginile unui catehism moral, care, catehismul acesta moral, să treacă din carte în carte, din lecție în lecție, din formă în formă, din simplă obișnuință în simplă obișnuință ori din comandă aspră în altă comandă aspră, ci « bine » este o noțiune generală, care cuprinde într'însa tot ce este normă, tot ce este potrivire, și, iarăși, tot ce este frumuseță.

Că osebirea între material și moral nu este făcută de o națiune căreia îi place așa de mult binele supt toate raporturile, aceasta o dovedește un alt înțeles al cuvântului la poporul nostru.

Când ai nevoie de ceva și o ceri dela altul, sunt deosebite formule de întrebuințat, după cum este vorba de un popor sau de altul.

Chinezul care vrea să împrumute ceva se va duce la acela pe care-l știe că are banii la îndemână și va începe să vorbească, dar fără sinceritate, de toate lucrurile, ori de sunt aproape ori departe, și astfel îi va prezenta un raport despre frumuseța zilei, despre produsele care s'au făcut, despre prețul pe care-l au la vânzare, despre tot ce-și închipue că știe foarte bine și celălalt, dar este recomandabil să i se amintească, și numai la urmă va aduce vorba de chestiunea care-l interesează.

Poporul nostru desprețuește de obicei formulele acestea de introducere, care fac să se piardă vremea și din care omul iese ridicul.

Celor cari se pierd în astfel de formule introductive, el li obiectează proverbul: « vorbă să fie pentru o lulea de tutun ». Dar, când îi trebuie lui banii aproapelui, pe care, cu toate legile noastre de ușurare, în fundul conștiinței lui, el știe bine că ar trebui să-i dea înapoi, — și cunosc atâtea cazuri de săteni cari s'au îngustat, cari nu și-au luat în străinătate, unde s'au dus să muncească, o haină de iarnă, pentru a da înapoi aceuia care-i împrumutase, suma de care și acela poate să aibă nevoie pentru rosturile lui —, el cere « să-i facă bine » cu acei bani de cari are nevoie.

Cred că în nicio limbă de pe lume nu se găsește o expresie corespunzătoare. N'am luat-o din limba latină. Francezul nu « face bine » altuia, și nici Italianul nu cere altui Italian « să-i facă bine ». Noi strămutăm în domeniul acesta, care poate fi atât de urât, pătat de atâta egoism și stăpânit de atâta chibzuială crudă, al trecerii banului

dintr'o pungă în altă pungă, noțiunea frumoasă, estetică, a « facerii binelui ».

Nu se poate spune că suntem singurii deținători ai altei formule, pe care o aude cineva atât de adeseori în conversațiile dintre oameni. Anume, după o discuție, după o înțelegere, după o neînțelegere, — și atunci se schimbă numai accentul, căci cuvântul se spune pe alt ton —, oamenii se despart, spunând unul sau altul, sau amândoi deodată: « bine ».

Acest « bine » poate să fie o amânare, o amenințare, o ironie, o pedeapsă morală, dar este interesant să se vadă că omul nostru îl înțelege ca starea normală, totdeauna, pentrucă s'a isprăvit chestiunea, sau pentrucă această chestiune este amânată. Este același echilibru al cuvântului « bine », — căci am ajuns așa de departe, încât « bine » înseamnă echilibru, precum « frumos » înseamnă potrivire.

Am spus că sunt și alte popoare care întrebuințează această formulă; mi se pare însă că observ o deosebire. Când Francezul spune « bon », aceasta înseamnă că o afacere este terminată. Este vorba de dânsa numai: de această afacere, iar nu de o stare generală în raporturile dintre cei doi oameni cari au avut o discuție.

Dar, și cu aceasta încheiu, dacă poporul nu întrebuințează noțiunea abstractă « binele », și, dacă l-ai întreba cu privire la dânsa, ar da din umeri, el cunoaște înțelesul adverbial al cuvântului.

Pentru valoarea morală a cugetării lui, este de mare însemnătate să se țină sama de frecvența cu care cuvântul acesta de « bine » se întoarce în vorbirea lui. De fapt

ceasornicul «merge bine», calul «merge bine», afacerile «merge bine», țara «merge bine», aceștia sunt termenii pe cari-i întrebuințează un om care, umblând cu mintea în deosebite domenii, se întoarce neconținut, nu numai la constatarea binelui, dar la afirmarea nezguduită că binele este una din regulele nestrămutate ale vieții.

28 Mai.

« MINTE » ȘI « CUMINTE » PENTRU POPORUL ROMÂNESC

Nu odată s'a spus că poporul românesc este un popor « cumințe ».

Pentru a vedea în ce stă « cumițtenia » lui, cred că lucrul cel mai bun este să întrebăm, prin cântărirea înțelesului cuvintelor, ce crede el însuși prin « minte ».

Să ne oprim întâi asupra faptului, care merită ținut în samă, că, dintre toate limbile romanice, singură limba românească a păstrat « muntea » din tezaurul latin, națiunile surori înlocuind-o prin termeni echivalenți, precum ar fi, de pildă, acela de « raison » la Francezi, care nu este un adaus ca multe alte cuvinte din epoca Renașterii, fiindcă vechiul « ratio » latin a trecut prin toate formele de derivație ale graiului francez.

Moștenitor al unuia din cuvintele cele mai frumoase, mai pline de înțeles și mai folositoare vieții, din acelea care alcătuiesc bogatul și alesul vocabular latin, poporul nostru, așezat în împrejurări așa de grele, având nevoie ca în fiecare moment ochii lui să privească de jur împrejur și « muntea » să cumpănească acțiunea care este să se

desfășoare, s'a sprijinit înainte de toate pe câte elemente se cuprind în înțelesul, așa de larg, pe care l-a căpătat cuvântul acesta de « minte ».

Căei « mintea » are la Români un rost în toate domeniile vieții. Pentru a le cerceta pe rând, să începem cu acela care este în legătură cu creșterea însăși a omului, cu cele dintâi elemente care i se dau în casa părintească, în mediul de care este încunjurat, și, mai târziu, când am avut și noi un învățământ, în școală.

Ce înseamnă la Români un copil « cuminte »? În alte țări, unde rosturile școlare sunt mai vechi și mai stricte și unde li se acordă o însemnătate mult mai mare decât însemnătatea mărginită pe care suntem noi dispuși, atunci când gândim bine, să li-o acordăm, copilul « cuminte », pe care o anumită pedagogie l-a introdus și la noi și a diformat în felul acesta mai multe generații, tăindu-li îndemnul către faptă și rupându-li dreptul de a avea fiecare o judecată asupra lui însuși, singura adevărată pregătire pentru vicață, « cuminte » este copilul care nu face nimic în cursul lecției. Adecă acela care stă la locul lui, care întinde amândouă lăbuțele pe marginea pupitrului, care se uită țintă la profesor, în același timp când « mintea » lui gândește la lucrurile cele mai deosebite, și care, și când nu știe nimic, și când copiază, și când îi suflă altul dela spate, nu turbură întru nimic liniștea clasei.

Austria avea în special talentul acesta de a pregăti buni supuși Impăratului și buni birnici Tezaurului, prin împutșinarea sufletească încă din cei dintâi ani ai copilului.

La noi, când mama îi spune copilului să fie « cumințe », aceasta înseamnă să nu faci lucruri fără socoteală și să nu faci lucruri care jignesc acea idee a frumosului, — « nu e frumos! », zice ea —, care, cum am arătat altădată, prezidează la toate rosturile unei gospodării românești. Copilul « cumințe » are oarecare libertate de acțiune, o poate avea chiar foarte mare, numai cât nu trebuie trecute cu vederea anumite lucruri pe care el, de altminteri, le are din instinct și pe care mama nu i le aduce în cunoștință întâia oară, ci nu face altceva decât le trezește din nou în mintea lui. Sunt, de sigur, acțiuni, unele dintre dănsese pline de originalitate, îndrăznețe, chiar cutezătoare, la care copilul este îndrăgăstuit, fără ca prin aceasta să iasă din marginile a ceea ce, printr'o creație lexică românească, se numește « cumințenie », cuvânt creat din două rădăcini latine, cu tot adaosul slavon pe care-l întâlnim, de exemplu, în « smerenie » și în alte cuvinte abstracte de același fel.

Copilul « cumințe » nu este destinat să rămână totdeauna așa. Adecă el trebuie să-și potrivească această « cumințenie » cu chemarea spre viață, spre o viață cât mai întregă și cât mai activă, care-l așteaptă. Va veni o vreme când nimeni nu-i va da o învățătură ca a mamei, când nu va aștepta nota, bună sau rea, care se distribuie cu toată maiestatea dela înălțimea catedrei, de care copilul se teme uneori și foarte dese ori râde pe înfundate. El va rămânea să-și caute calea pe care-și poate atinge atâta fericire, câtă ni este lăsată nouă pe lume. Pentru aceasta lui îi trebuie însă înainte de toate

să aibă « minte », « mintea » lui personală nu ce i se spune de alții și ceea ce se cuprinde în cărți.

Nu i se va spune de acum înainte dacă « este cuminte » sau « nu este cuminte ». Capitolul pedagogic s'a închis. Și aici este o osebire între noi și între alți reprezentanți ai unei civilizații mult mai vechi, cari săvârșesc greșala de a crede că sistemul care poate fi socotit ca bun în școală se poate continua și în viață și, prin urmare, înaintea unei catedre unde acum stă un guvern, și într'o bancă mai mare, care este o situație socială sau o funcție, omul trebuie să facă același lucru, adică să caute neconținut cu ochii pe acela ce are de dat ordinul și are de apreciat conduita, înscriind-o în note, și să nu tulbure prin nimic mersul unei societăți, în care fără îndoială că nimic nu s'ar schimba dacă toată lumea ar sta înțepinită și n'ar cere din când în când un sfat dela altcineva decât dela acela pe care împrejurările l-au așezat la postul de comandă.

Este atâta deosebire între firea vie, gata totdeauna de învoire, dar știind să recurgă într'un anume moment la frâu, a poporului nostru și între minunata și adesea nenorocita ordine care domnește de atâtea veacuri, am zice: chiar de mai mult decât două milenii, la poporul chinez, care înțelege să se țină în marginile unei discipline care i-a fost impusă odinioară de Confucius sau de alți legislatori și care nu se ferește de nimic mai mult decât de orice manifestare a puterilor lăuntrice, care ar putea să aducă o prefacere. Și de aceea poporul chinez primește nu numai poruncile guvernului său, dar, îndată ce se amestecă un străin, are și față de străinul acesta

puternic și poruncitor aceeași adâncă reverență, aceeași sfântă frică, pe care a avut-o până atunci față de Impăratul său, sau față de generalul republican care-l înlocuește.

Nu, la noi omul trebuie să aibă în fiecare moment recurs la « minte », adevă « mintea » s'a așezat acum pe catedră, dar ea nu are un catalog în care să scrie note, ci catalogul este însăși vieața, și notele le simte cineva cu totul altfel decât în media făcută la sfârșitul anului, în premiile acordate, sau în pedepse cu « luarea căciulii » și punerea în genunchi, de către monarhul clasei. Vieața însăși, cu durerile și răsplătirile, cu pedepsele ei grozave și cu mulțămirile ei sfinte, îi stă înaintea, și omul își are o parte într'o privință sau alta, după cum cu atenția cuvenită, care nu trebuie să se obosească niciodată, el și-a luat învățătura « minții ».

Acela care neconținut este cu gândul la dânsa, — « gândul », care merge înainte și caută drumul, dar hotărîrea nu este la dânsul, ci la « minte » —, acela care nu se lasă condus niciodată de instinct și care este în stare să biruiască patima, acela care înțelege că, între interesele pe care le prezintă vieața, sânt unele care trebuie urmărite, iar celelalte înlăturate cu toată hotărîrea, acela care prin felul cum, ajungând la anumită vârstă, — căci acesta nu este un lucru de tânăr —, a ajuns să poată fi în această privință un învățător pentru oricine, acela se bucură la poporul nostru de cel mai frumos titlu care s'a putut da vreodată unei ființe omenești: acela de « om cumințe ».

Copilul este cumințe pentru dânsul; omul matur, care a trecut prin multe încercări și le-a știut birui și care

ajunge prin urmare să fie un model pentru ceilalți, acela este, nu numai pentru sine, sau chiar nu pentru sine, ci pentru alții, pentru societatea în mijlocul căreia trăiește și care simte nevoia de a se consulta necontentit cu dânsul, care se sfiește înaintea lui de ce face și de ce spune, acela este, în toată strălucirea lui, omul « cumințe ».

« Minte », nu « cuminența » interesează de acum înainte, aceasta din urmă fiind rămasă departe în urmă, cu amintirea copilăriei. « Minte », care nu se stânge niciodată și care-și aruncă luminile, peste toată întinderea înflorită ca și peste toate furtunile grozave, asupra valurilor întunecate ale vieții. « Minte » aceasta este un far pentru alții, dar acela care stă acolo și li trimete raze, acela trebuie să-și cerceteze însuși postul de observație și felul cum raza pleacă pentru a lumina cărările altora.

« A lua aminte », frumoasă expresie latină cu « ad », « a ținea minte » nu se întâlnesc aiurea.

Sentințele pe care le pronunță « minte » nu sunt cu desăvârșire definitive, nesupuse schimbării, ci, întorcându-se din nou asupra sa și cu toate puterile sufletului său, omul poate să le schimbe. « Îndărătnicia » are la noi un înțeles mai rău decât la celelalte popoare.

Dacă ne uităm de unde vine cuvântul, înțelegem încă mai mult cât este de neplăcut acest înțeles. Este vorba de cineva care « se dă îndărăt », nu de cineva care se oprește asupra unui lucru. Inseamnă o revenire către mai rău, către mai slab, către mai puțin gândit și cugetat.

Și, fiindcă am întrebuițat cuvântul « cugetat », care vine dela « cuget », iată încă unul pe care noi l-am păstrat din glorioasa moștenire latină, plină de atâta înțelepciune. « Cugetul » n'are a face cu « mintea »: « mintea » este aceea care-și urmărește neconținut drumul și care ține cumpăna de chibzuială, dar nu ea are răspunderea, ci, în fund, foarte departe, se găsește marea instanță, la care recurge cineva pentru a ști dacă a făcut bine sau n'a făcut bine, instanța aceea care poate să deie cea mai înaltă răsplătire, sau în care se cuprind chinuri pe care nu le poate înlătura nici hotărîrea cea mai aprigă. « Cugetul » este la noi conștiința, și « muștrarea de cuget » s'a păstrat așa de bine, încât nu s'a lăsat înlocuită, cu ajutorul unui neologism, prin cărturăreasca « muștrare de conștiință », ci ea rămâne în rostul ei cel vechiu neclintit, ca judecata cea mare, care apasă asupra întregii noastre vieți, cu tot ce pătrunde într'însa.

Eu am auzit în copilărie spus nu odată, ci la orice împrejurare, împotriva pornirii către pripă, care se întâlnește uneori la poporul nostru, dar pe care el o judecă aspru și caută s'o împiedece pentru viitor, expresia aceea, cărcia nimic nu-i corespunde în nicio limbă, la niciun popor: « Dă-mi, Doamne, mintea Moldoveanului cea de pe urmă ». Am auzit aiurea și: « mintea Românilui », și, în cazul acesta, expresia s'ar fi întrebuițat și în partea cealaltă de pe întinsa hartă a poporului român, în acea « Muntenie » pentru Moldoveni, care s'a chemat atâta vreme la ai săi « Țara-Românească ».

Nu este vorba de « mintea » oricui, de « mintea » oricărui om, ci ai noștri își atribue un privilegiu deosebit:

mintea lor este altfel decât mintea altora, și ei, cari-și râd de ușurința și de pripeala, de viclenia copilărească a Țiganului, cari judecă aspru natura pedantă a Neamțului, firea violentă a Grecului, încetineala în a ajunge la o părere a cutărora din locuitorii de dincolo de Dunăre, el, mândru de « mintea » lui, care este tot una cu înțelepciunea, iar înțelepciunea, cum vom vedea altădată, nu înseamnă altceva decât « înțelegere », decât lucru care a fost bine cântărit și « înțeles », se referă numai la ce-i spune însuși instinctul său ca popor.

Suntem între popoarele care prețuiesc mai mult, nu puterea care strivește și ține în chingi voința altor oameni, cercând să reglementeze până la desființare, ci acel delicat, strălucitor fenomen interior care este înăuntrul nostru. Putem lăuda pe un om în multe feluri. Sunt proști cari prețuiesc bogăția și sunt sclavi cari se pun în brânci înaintea forței, sunt unii cărora le impune o situație și respectă pe un om pentru scaunul pe care stă sau pentru păreții între cari locuiește; sânt și lingușitori obraznici, ceea ce reprezintă ultimul grad al înjosirii omenești. Dar, dacă un om de oarecare vârstă, care știe ce este vicața, vrea să deie cuiva certificatul cel mai înalt, eu cred că nu se poate spune altceva decât că este, pentru binele său și al altora: o « minte mare ».

11 Iunie.

XVI

« SFÂNT » ȘI « SFINȚENIE » LA POPORUL ROMÂNESC

Puține lucruri de mare însemnătate, neamestecate în luptele și interesele noastre, sunt socotite de acest popor chibzuit ca fiind într'adevăr sfinte, și cercetarea lor poate să arăte până la ce grad de înaltă moralitate neînvățată, ci venită dela sine, dintr'un instinct care se întinde armonios asupra tuturor domeniilor, se poate ridica Românu netrecut prin școli capabile de a-i falsifica, prin împrumutul nepractic al lucrurilor străine, felul de a gândi, acel fel care se întinde asupra multor secole și se leagă de o tradiție milenară. Și adaug că deosebirea pe care o facem noi, după cărți, între creștini și păgâni, deosebirea aceasta, care poate fi esențială în ce privește anumite domenii, nu există la dânsul, care este obișnuit să treacă dela o stare de spirit la alta, fără sguđuire, fiindcă această sguđuire ar strica seninătatea unui suflet ce înțelege să-și păstreze, peste toate greutatețile și mai presus de toate schimbările: unitatea, transmitând această moștenire de perfectă unitate dela o generație la alta.

Dar, înainte de a trece la această analiză a deosebitelor sensuri pe care le poate avea «sfîntenia», să ne oprim asupra acestui cuvînt însuși, care ar părea împrumutat dela Slavi, dela «sveti» al lor, și, prin urmare, s'ar putea crede că o noțiune atît de fundamentală, pe care se sprijină ceea ce este mai înalt în aspirațiile ideale și morale ale acestui neam, ar fi venit dela împrumutul pe care l-am făcut dela alt popor, venit pe lângă noi, cu noi și peste noi, la o anumită vreme, și căruia i-am dat *noi*, fără îndoială, o mulțime de elemente, transmise dela vechile civilizații și dela Roma așternută peste ele, înainte ca, prin vecinătatea Slavilor cu Bizanțul, după trecerea lor peste Dunăre, ei să se fi găsit în împrejurări mult mai prielnice, pentru a primi lumina din acest centru al civilizației răsăritene și a ne-o trece pe urmă și nouă, întru cât mai aveam nevoie de un astfel de adaos, după tot ce avusem și tot ce dădusem altora.

Numele serbătorilor celor mai cunoscute, dela Sînvăsiu, prin Sîntoader la Sîngheorghe, ca să se ajungă la Sâmpietru și de acolo la cele două Sîntămării și la Sâmedru (Sfîntul Dumitru) cu care se începe toamna, arată că odinioară noi am zis: *sânt*, și nu *sfânt*. Adoptarea cuvîntului slav, atît de asemănător, de altminteri, ceea ce a fost încă unul din motivele adoptării lui, se datorește unei regule permanente, în ce privește alcătuirea, transformarea, lămurirea și înnobilarea lexicului românesc: dorinții de a nu avea un cuvînt cu două înțelesuri, și, deoarece «sânt» este și o formă verbală dela «a fi», era natural să se prefere cuvîntul luat dela vecini, pentru a se înlătura această omonimie, atît de neplăcută

spiritului clar al unui popor de noțiuni precise. De altfel, în timpul din urmă, cercetările făcute de filologi au găsit cuvântul acesta în cutare colț din Sud-Vestul teritoriului locuit de Români, unde el se păstrează încă, moștenire din vremurile vechi, arătând că pe alocuri și ceea ce a suferit o transformare nenorocită, de pe urma atâtor motive, poate să rămână păstrat ici și colo, pentru a învedera ce a fost înainte de această prefacere.

« Sfânt » este Dumnezeu. « Dumnezeu sfântul » reprezintă pentru poporul românesc însuși temelul lumii, sensul ei cel mai înalt și puterea care nu poate fi tăgăduită și învinsă de nimeni. Cu « Dumnezeu sfântul », cu ceea ce vrea el, nu se poate lua la luptă vloga slabă a omului și nicio idee filosofică nu poate să înlocuiască această noțiune religioasă, primară și sublimă în același timp. Este de observat că nici cei mai mari lingușitori ai măririlor cari s'au strecurat în această țară, nici anumiți oameni din epoca fanariotă, gata să cadă în genunchi la pragul Curții, nici cei cari așteptau dela mila stăpânitorului mijloacele de viață pe care și le puteau câștiga prin muncă și înălțarea pe care trebuiau s'o dobândească prin merite, nici aceștia n'au făcut ce s'a făcut odinioară, supt influența vechiului Orient asiatic, în Roma bizantină, unde se vorbea de sfânta prezență a Impăratului, care, în trăsura sa sfântă, trasă de cai sau de catâri, deopotrivă de sfinți, era încunjurat de oameni asupra cărora, după o ierarhie foarte savantă, se întindea ceva din această sfințenie, în gradul cel mai înalt, a aceluia care purta coroana Faraonilor, a regilor Asiriei și Babiloniei.

Sfințenia la poporul românesc nu se coboară pe pământ decât numai în domeniul moral, pe când, în domeniul material, suntem cu toți frați întru Hristos, având aceiași părinți, a căror bunătate, milă și dreptate este socotită că se întinde asupra tuturor.

Sfinți, după Dumnezeu și în jurul lui Dumnezeu, prin ceea ce au făcut ei înșii după dorința și în serviciul lui Dumnezeu, sunt socotiți în calendarul răsăritean, care-și are câteva hramuri în fiecare zi, un lung șir aureolat de martiri, adecă de mărturisitori ai credinții, stropită cu sângele lor, de conducători ai celor dintâi biserici, cari purtau o luptă grea pentru a se putea menține neatînse și neconrupte.

Poporul românesc este deprins a-i cinsti, cunoscându-le sau ba vieța, care în ea însăși interesează mai puțin, și minunile, care se pot confunda unele cu altele. Ei fac parte din aceeași lumină și se confundă într'însa, în deosebire de alte popoare, și mai ales în deosebire de catolicism, care, după anumite forme de mărturisire, de judecată și de proclamare, poate să prelungească până în zilele noastre, până în clipa care trece, acest șirag de sfinți, și în deosebire și de unii Orientali, cum sunt Grecii, cari au sfinți a căror vieță poate fi datată din anii istoriei moderne. Românii s'au oprit foarte hotărît la timpurile eroice ale creștinismului în ce privește sfințenia, și dincolo de acestea nu înțeleg să primească sfinți, nici printr'o sentință a unui tribunal, nici prin acceptarea unei tradiții populare. S'a observat că noi n'am dat sfinți, deși atâția dintre ai noștri au dus o vieță care, prin sacrificiu sau prin exercitarea zilnică

a virtuților celor mai înalte, deși n'au ieșit cu sabia în mână și nici n'au opus pieptul lor săbiei dușmane, au fost fără îndoială vrednici de a figura și în rândul sfinților celor mai venerați.

S'a văzut în aceasta o slăbiciune a sentimentului religios la noi și chiar lipsa acelor merite care pot să asigure cuiva sfințenia; de fapt, este altceva: admirabila noastră discreție, prețuirea foarte modestă a oamenilor noștri și a poporului nostru luat în întregime, a cărui vrednicie se cere căutată îndelung pentru a fi descoperită în întregimea ei.

Dar, în afară de «Dumnezeu sfântul» și de sfinții cari-i stau împrejur, poporul nostru leagă de anumite noțiuni acest calificativ de «sfânt».

Altădată voiu căuta să arăt ce este pentru dânsul legea, dar e, o spun încă de acum, ceva ce întrece textul unei legi scrise și împărțirea în paragrafele ei, atunci când este vorba de o judecată. Dar niciodată, gândindu-se la legile acestea tradiționale, care fac parte din obiceiul pământului și care sunt așa de scumpe sufletului său, legi în conștiința cărora a trăit atâta vreme, el n'a cerut peste dânsulele codurile, așa de greu de amintit și de pedante, în care este silit astăzi să-și închidă existența, fără să li poată înțelege rostul și uneori nici limba. El vede ceva mai mare decât toate legile care au fost și care pot ieși din mintea omului într'o mai bună chibzuire a marginirilor, împărțirilor și pedepselor, căci de răsplătire până acum nu se vorbește în niciun cod, răsplătirea care ar trebui să figureze alături de pedeapsă, pe când ea rămâne în sama conștiinții publice și Dumnezeu știe cât de puțin

se ocupă conștiința publică de această sarcină așa de însemnată și nobilă a ei!

Românul care nu zice niciodată «sfânta lege», recunoaște o «sfântă dreptate». «Sfânta dreptate» este din toate domeniile; ea nu privește numai procesele. Locul ei este înaintea unui mare tribunal, însufletit de sentimentele cele mai înalte și capabil de chibzuirea cea mai înțeleaptă.

Când poporul nostru spune că se cere sau s'a făcut un lucru «pe sfânta dreptate», — ceea ce nu se va întâlni nici la un alt neam —, este vorba de un lucru cu desăvârșire incontestabil, pe care nimeni nu se va putea gândi a-l tăgădui, care face să amuțească gura tuturor avocaților și să cadă sentințele tuturor aceloră, numeroși între judecători, cari n'au în deajuns înțelegere și înțelepciune. Aceasta de și oamenii au tribunale pentru a rosti în numele societății sentințe așa de grele în mijlocul neînțelegerilor dintre dâșii, care ating interesele, dar care, în același timp, sunt în legătură cu o vicață întreagă, cu sentimentele cele mai adânci și mai înalte și cu ideile cele mai esențiale de care este capabilă mintea omenească.

Ce nu este «pe sfânta dreptate», noi îl răspingem și căutăm să stricăm orice rezultat iese pe alături de dânsa. Cu o răbdare admirabilă, așteptăm oricât de mult până ce, printr'o sentință de sus, se face alegerea între ce a hotărît omul și între ce este corespunzător cu normele neclintite, neclătinate de nimic, ale «sfinței dreptăți».

Când, apoi, Românul vrea să dea o asigurare, asigurarea aceasta el n'o cuprinde într'o serie de demonstrații și nu aleargă la toate ideile abstracte ca să le alinieze, să le înșire, pentru a convinge pe cineva că într'adevăr

se va ținea de cuvântul pe care l-a dat, cuvânt pe care de multe ori îl vezi, la omul obișnuit, mult mai întemeiat decât la acela care întrebuințează Termenul de «onoare», și se jură pe dânsul, deși adeseori uită în clipa următoare ce jurământ a făcut, întrebuințând un cuvânt nou pentru o noțiune pe care noi o cunoaștem de mult, dar o numim altfel și nu într'un singur chip.

Când îți va spune omul nostru că un lucru este «sfânt» aceasta înseamnă că nicio putere din lume nu poate să-l aducă a părăsi ce a fost pecetluit cu termenul întrebuințat în ce privește divinitatea și ființele cerești care o încunjură.

Acestui popor însă îi place și o glumă. Gluma atinge de obicei formele străine ale religiei care i-a fost impusă de regimurile ce au trecut, sau de împrejurări care nu-i îngăduiau lui însuși să-și creeze formele. De «Tatăl nostru» slavonesc el va râde, prefăcându-l într'un caraghios: «hotci nașca tașca gospodi budașca». Un anumit cler, foarte amestecat cu societatea, prin urmare, expus la ispitele și la primejdiile ei, prins în interesele pe care fiecare le socoate din punctul său de vedere, a putut să fie ținta unor atacuri ale folklorului popular, de care acest produs sătesc care era preotul, trăind în mijlocul celorlalți țărani, nu s'a socotit de-a lungul vremii, doar până la ivirea unui anumit clericalism de împrumut, peste măsură de jignit.

Ceea ce este sfânt, ceea ce reprezintă sfințenia, ceea ce este sfințit, scapă însă, de obicei, de această ironie populară. Cu toate acestea, când, la o națiune foarte vitează, este vorba de sentimente opuse vitejiei, care

la unii oameni dintre ai noștri sau la unii dintre străinii din mijlocul nostru capătă o expresie de groază deosebită, atunci se vorbește de « sfânta frică ». Acel care a fost prins de o « sfântă frică », trezește în mintea noastră icoana cui nu este urmărit numai de puteri omenești ce s'au luat după dânsul, ci pare că ar fi căzut asupra lui cine știe ce osândă și prigonire cerească. Este acel « horror sacer », acea « groază sfântă » de care se vorbește în paginile literaturii latine. Astfel ne găsim între hotarele unei vechi tradiții și nu înaintea unor improvizații glumețe ale unor timpuri apropiate de noi.

De altminteri, pentru poporul românesc, « sfințenia » nu rămâne numai în legătură cu ceea ce închipuirea lui așează materialist într'un loc anumit deasupra strălucitoarei bolte a cerurilor. Sfințenia nu face parte din domeniul mai mărginit al frumuseții; ea trăiește în mijlocul nostru aici, pe pământ. Nu numai Dumnezeu și sfinții sfințesc, dar noi înșine avem în mijlocul nostru ceea ce trebuie pentru această sfințenie.

Noi consacrăm prin felul cum trăim, prin ideile pe care le urmărim, prin toată puterea de credință și de sacrificiu, prin toată munca pe care o punem în urmărirea acestei ținte supreme, noi consacrăm, în alt fel și în altă măsură, dar consacrăm totuși, anumite lucruri din cuprinsul vieții și al societății în care trăim.

Doar de aceea, când socotim valoarea situațiilor și a omului care ajunge a le avea, uneori și el prin meritele sale, alături de atâția alții cari le au fără niciun merit, se rostește acel cuvânt de admirabilă înțelepciune populară, că « omul sfințește locul ».

Cine s'ar fi gândit vreodată să spună contrariul, că «locul sfințește omul?» Prin atâtea locuri înalte au trecut oameni cari, inferiori acestor locuri și înaintașilor pe cari i-au avut, n'au știut să se pună de acord cu tradiția întrupată în acele locuri, și de aceea este o bucurie când se întâmplă câteodată și acest lucru mare, pe care conștiința publică îl aclamă: un om care într'adevăr «și-a sfințit locul».

25 Iunie.

XVII

DESPRE « DREPT » ȘI « DREPTATE »

În șirul noțiunilor fundamentale la care mă gândesc de o bucată de vreme pentru a încerca să mi le lămuresc mie întâiu și să le fac cunoscute, cu ce explicații pot da, poporului nostru, mi se prezintă acum aceea de « drept » și « dreptate ».

A cerceta ce înseamnă « dreptul » și « dreptatea », este în același timp un mijloc de a înlătura o părere foarte larg răspândită, pe care o întâlnesc în ultimul timp și la unul din cei mai buni prieteni ai miei din Franța, la un cercetător foarte adânc al problemelor privitoare la evul mediu și care, într'o lucrare despre năvăliri, ajungând la Români, nu face decât să reproducă, repetând argumente de nicio valoare, împrumutate dela Roeslerienii austriece și dela partizanii unguri ai teoriei părăsirii Daciei, nu face, zic, decât să afirme că înaintașii noștri au părăsit cândva aceste locuri, că s'au pierdut prin cine știe ce văi balcanice, că s'au întors de acolo, de și nu-i izgonea nimeni din patria veche și nu-i chema nimeni într'o patrie nouă, că, strecurați în văile acestea ca o biată populație mânăată de vânt, ei n'ar avea niciun

drept istoric și că se pot sprijini în părțile ardelene, către care s'ar fi îndreptat, întâiu, emigrații, doar pe faptul că niciunui popor nu i se poate cere socoteală de ce se găsește pe pământul unde este și că, prin urmare, fiind acolo, trage tot dreptul de a rămânea din stăpânirea de fapt pe care o exercită.

Sânt și foarte mulți Români, în afară de filologi, cari în mare parte sunt de aceeași părere ca și învățații străini, cari, vorbind așa, înțeleg să ni dea o lovitură, Români cari-și închipue vieța noastră timp de o mie de ani ca într'adevăr, cum o numea Xenopol: «o enigmă istorică», sau, cum o numește domnul Lot, în cartea despre care am vorbit, ca «un adevărat mister», a cărui deslușire deplină nu s'ar găsi niciodată. Adecă noi am fi fost în timpurile acelea de adânc întuneric, în cursul cărora nimeni nu s'a uitat la noi și n'a însemnat nimic despre ființa și rosturile noastre, o adunătură fără nicio coeziune, fără niciun fel de solidaritate, incapabili de a ne ridica pe o treaptă de organizare mai înaltă, așa o grămadă de oameni trecând dela o generație la alta fără să fi câștigat nimic și a căror vieță nu poate fi așezată supt niciun fel de cârmuire.

Pe lângă atâtea argumente, ar ajunge ce se poate spune despre rostul pe care-l are în limba noastră cuvântul de «drept» și «dreptate», pentru a răsturna tot acest edificiu, ridicat cu atâta trudă de oameni a căror dușmănie nesățioasă se răpède și în forma scrierilor istorice asupra unui popor care, prin toate însușirile sale și prin tot felul său de a trăi, merită, dela vecini, ca și dela cercetătorii științifici, un alt tratament. Căci,

în adevăr, nu cunosc niciun alt neam despre care să se poată spune mai mult că are «păr de lup», fără să fi arătat în vreo împrejurare că este stăpânit de instinctele acelea de cruzime și pradă care fac că oricine «are păr de lup» să fie evitat de alte neamuri.

Ceea ce corespunde cuvântului «drept» în franțuzescul «droit», în italianescul «diritto», este numai o idee abstractă, de origine firește mai târzie, în legătură cu o dezvoltare mai înaltă a civilizației, este un concept superior al unei vieți juridice ajunsă la o mare înălțime. Nu s'ar putea spune la celelalte popoare de limbă romanică și de origine latină că au un drept popular numit cu însuși acest cuvânt, precum, în ceea ce privește poporul român, expresia se înfățișează dela sine, «obiceiul pământului» nefiind altceva decât tocmai acest drept popular, care a servit la toate judecățile de-a lungul veacurilor și a cărui urmă se simte și în legile de mai târziu, al căror principiu, și uneori forma lor însăși, au fost împrumutate dela popoare la care concepțiile juridice s'au dezvoltat în condiții mult mai prielnice decât la noi.

Dar la Români «drept» nu înseamnă numai un total de datine populare care preced și înlocuiesc codurile venite mai târziu. Pentru ai noștri «dreptul» este o idee cu mult mai înaltă și cu mult mai deplină, care-și are în ea ceva din acea sfințenie despre care, în timpul din urmă, am vorbit tot aici.

Când unul dintre ai noștri spune: «acesta este dreptul meu», aceasta înseamnă că el este gata să întrebuințeze toate mijloacele sale pentru a duce la capăt și cea mai

învierșunată luptă numai ca acest « drept » să nu fie știrbit.

În « dreptul » său omul dela noi se închide ca într'o cetățuie. Mișcările cele mari pe care le-a făcut acest popor au fost toate stârnite și duse până la urmă cu o hotărîre nebiruită de o atingere adusă acestui « drept ». Pentru « dreptul » încălecat de către Impăratul bizantin, care avea nevoie de bani la o căsătorie, s'au ridicat acei ciobani din Pind cari au întemeiat o altă Impărăție peste Impărăția călcătorului de « drept ». Pentru « dreptul » lor s'au luptat țărani din partea apuseană a Ardealului atunci când arendașii armeni, sau de alte națiuni, ai fiscului împărătesc, se atingeau de un « drept » care nu suferea nicio jignire. Pentru « drept » s'a pornit, cu « adunarea poporului » a lui, imitând mișcarea sârbească a lui Caragheorghe din Serbia, și ea sprijinită pe anumite concepții comune tuturor popoarelor din Sud-Estul Europei, care n'au fost totdeauna slave, Tudor Vladimirescu, și noua societate românească pe care o avea înaintea sa acest boierinaș, care nu era străin de cultura timpului, trebuia să fie sprijinită; împotriva apucăturilor unui fanariotism dărâmat, pe « drept ».

Iată, prin urmare, două înțelesuri ale acestui cuvânt: pe de o parte, noțiunea juridică; iar, pe de altă parte, o concepție de caracter fundamental, pe care se sprijină întregul așezământ social al națiunii românești.

« Dreptatea » nu este altceva decât recunoașterea și proclamarea « dreptului ». « Dreptatea » aceasta este un lucru sacru, și de aceea se spune « sfânta dreptate ».

Pentru a întări un lucru, face cineva apel la această dreptate sfântă, care nu suferă niciun fel de contradicere.

Privilegiile de care se bucură o parte din poporul românesc se cheamă împreună, într'o limbă uitată de noi: « dreptățile » acestui popor, « dreptăți » cu greu stabilite, și de aceea neconținută și dârza luptă despre care am vorbit înainte.

A conduce o societate, aceasta înseamnă a o « direge », cuvânt care vine de-a-dreptul din tezaurul latin și acela care are conducerea este un « dirigător »; am spune astăzi: un director. Actele în care se cuprinde « dreptatea » acordată în puterea « dreptului », acestea sunt « dresele » cuiva, și cine se înfățișează la judecată având « dresele » săle, bune, adevărate și pecetluite, acela nu poate decât să fie sigur, înaintea unor judecători « drepti », de « dreptatea » sa.

Vin acum la un alt înțeles, care acesta aparține popoului nostru și numai lui, în mijlocul celorlalte neamuri legate de noi prin origine și limbă.

Dacă vrea cineva să asigure că spusele sale corespund cu « adevărul », pe care noi l-am păstrat și dela care avem « adevăritorii », cari cercetau o stare de lucruri, și avem, cu un sufix slav, « adeverița », care reprezintă siguranța scrisă a unei situații, cu tot ceea ce este « adevărat » într'însa, atunci Francezul, ca și Italianul, Spaniolul, Portughezul vor vorbi numai de acest adevăr, de ceea ce este « vrai » pentru Francezi, de ceea ce este « vero » pentru Italiani, și așa mai departe pentru ceilalți frați ai noștri.

Pe lângă acest cuvânt de « adevăr », la care recurgem de atâtea ori și la care ne închinăm cu toată puterea noastră, înțelegând că o societate menită a dăinui nu se poate sprijini pe minciună, ci numai pe « adevăr », pe « adevărul » care se poate « adevăra », noi mai avem încă și un înțeles al cuvântului de « drept ».

Când îi iei socoteala cuiva, se poate întâmpla să-ți dai, într'o formă împrumutată, să arăte adevărul, sau, într'o formă mai potrivită cu tradiția binelui: « să spuie adevărat », dar în cea mai veche tradiție a limbii noastre este expresia de « a spune drept ».

Sunt multe cuvinte ale unei cugetări mai înalte pe care noi nu le-am împrumutat din alte limbi, precum au făcut deosebite popoare atunci când au ajuns la o anumită treaptă din dezvoltarea lor. Ni lipsește, de exemplu, în vechiul vocabular, « curaj », ni lipsește « cavalierism », ni lipsește « nobleță », dar ni lipsește și ceva pentru « sinceritate ». Și nimic nu vă poate spune că între popoarele care, într'o măsură mai mare sau mai mică, au plecat de la vechea Roma, sântem cei mai puțin sinceri.

Dimpotrivă, foarte multe din suferințele noastre de odinioară au fost datorite înainte de toate neputinții în care ne-am găsit de a strecura prefăcătoria sau lingușirea, tăgăduirea brutală, unei sincerități în mărturisirea adevărului. Multe vieți s'au stins din cauza acestei necesități sufletești de a nu ieși din marginile lucrului pe care-l știe cineva că este adevărat.

Dar, dacă se gândește cineva mai adânc asupra noțiunilor care ni se par a nu avea în românește cuvântul

corespunzător, cred că va descoperi fără multă dificultate că de fapt este vorba de altceva: că Românii pot întrebuința același cuvânt pentru mai multe înțelesuri și că sânt destul de ageri și de dibaci, destul de meșteri în întrebuințarea acestei minunate limbi, pe care din veac în veac au îmbogățit-o, pentru ca niciodată să nu se producă o încurcătură între aceste înțelesuri deosebite.

Și prin urmare iată omul sincer care este un om « drept », « drept » supt raportul moral, precum, atunci când se ține mândru, neîncovoiat, este cineva « drept » supt raportul fizic. Acest « om drept » se va închina totdeauna « dreptului » și va cere oricând să i se dea « dreptatea » lui întregă, chiar și împotriva « dreptăților » smulse cu meșteșug de alții dela « dregătorii » țării sale, sau ai țării căreia îi este supus, fiind că este obișnuit a afirma virtutea fundamentală a sufletului său printr'aceea, că, în orice împrejurare, înaintea oricui și cu orice risc, el « spune drept ».

9 Iulie.

XVIII

NOȚIUNEA DE «CARTE» LA ROMÂNI

Este o problemă în ceea ce privește legăturile pe care poporul nostru le-a avut cu învățătura, o problemă care nu e fără o oarecare rezistență actuală la un învățământ de caracter formal și artificial, al cărui folos nu-l vede delă început, pentru vieța obișnuită delă țară. Căci cei cari învață sânt socotiți ca oameni cari prin aceasta chiar tind a se desface delă mediul lor și a căpăta o slujbă delă Stat, în împrejurările de astăzi, iar, în împrejurările de odinioară, învățătura fiind un drum deschis pentru o situație în cler, de unde expresia: «că doar nu se face popă». Ar părea că aceasta arată că poporul nostru n'a manifestat față de cultura spirituală, înțeleasă așa cum o puteau înțelege alții în raport cu dânsa, aceeași tragere de inimă pe care o găsește cineva la alte națiuni, și în rândul întâi la Greci, la cari și cutare cântec popular arată bucuria omului care se duce la școală ca să capete acolo lumină, Grecii pricepându-se de altminteri să întrebuințeze această știință de carte pentru afacerile în care vor ajunge să fie amestecați. E rezistență față de legile școlare, revoltă împotriva măsurilor de constrângere care

se resolvă în amenzi, pentru felul cum se întoarce copilul dela învățătură cu mai puțină aplicare în ce privește munca la câmp și cu foloase foarte îndoelnice în altă direcție pe care ar lua-o activitatea lui. Conflictele care se ivesc și acum și destul de adeseaori între părinții copiilor și între învățători, și anume mai ales când învățătorul este bun și caută să aplice tot ce-i este încredințat prin lege, toate acestea ar contribui deci să facă a crede că, deși Românul are o mulțime de însușiri culturale așa-zicând din naștere, căci ele fac parte dintr'un străvechiu fond de cultură devenit instinctiv, cu toate acestea el se arată foarte rebarbativ în ce privește măcar cultura decretată de Ministerul Educației.

Și aici cred că o cercetare mai amănunțită a cuvintelor pe care le întrebuintează poporul românesc poate folosi la ceva pentru a desăvârși cunoștința și a acestui capitol din vieța sufletească a lui.

Am vorbit de «învățătură», cuvânt de care s'a legat mai târziu, în organizațiile școlare ce au venit pe urmă, noțiunea de «învățământ», care este exprimată fără îndoială printr'un cuvânt de caracter latin, dar este o fabricație abstractă ulterioară.

Nimic în celelalte limbi neolatine nu corespunde românescului «învăț», «a învăța», «învățător». Rădăcina latină este, evident, «invitiare», prin urmare trimete la un «vitium», care în vechiul tesaur latin n'ar avea totdeauna un sens rău, ci înseamnă oarecare obișnuință, oarecare deprindere.

Dacă se gândește cineva la cuvântul de «învăț», — se zice că: «orice învăț își are și desvăț», — dacă se oprește

asupra formulei de moralizare că unuia și altuia i-ar putea folosi în experiența vieții ceva ca « învățătură », atunci se vede că sensul propriu-vorbînd didactic nu este singurul pe care-l au cuvintele din această clasă și categorie.

De fapt « învățătura » și tot ce este în legătură cu dînsa înseamnă impunerea unor deprinderi, nu omului, ci animalelor. S'a petrecut același lucru cu trecerea unui cuvînt din domeniul acesta inferior în domeniul superior al omului, ca și cu termini ca « a întărca », a cărui origine trebuie căutată în « țarcul » oilor și în închiderea în « țarc », sau « a înșela » care nu înseamnă decît întrebuițarea anumitor mijloace de dibăcie pentru a face ca un cal sălbatec să primească pe spinare « șeaua ».

Dar dela aceste accepții ale cuvîntului « a învăța » pînă la cea pe care a căpătat-o pe urmă în dorința de luminare pe cale metodică, pînă la treapta mai înaltă a unei noțiuni, este o cale lungă, și lămurirea în ce privește deosebirea acestei lungi căi nu se poate recunoaște numai în cercetarea acestui singur cuvînt, ci trebuie să recurgem la altele.

S'a încercat, acuma în urmă, în ce privește cuvîntul « școală », să i se găsească originea de aiurea, căutându-se pînă și în domeniul unghuresc. Este adevărat că, în vechea organizație română și bizantină, « schola » n'are niciun înțeles în legătură cu educația și instrucția, ci înseamnă o anumită categorie din armată, anumite grupuri de ostași cu caracter comun. De aici s'a trecut la sensul de grupare didactică, dar aceasta numai la Bizanț, și mai târziu. Însă legăturile pe care le-au avut ai noștri cu

lumea bizantină au fost foarte îndelungate și intime, și ele s'au putut strecura și în domeniul noțiunilor comune și oamenilor mai modești. De sigur că «școlar» este un neologism, odinioară putându-se întrebuița cuvântul de «învățăcel» alături de acela de «învățător».

În secolul al XVII-lea, pe vremea lui Udriște Năsturel, cumnatul lui Matei Basarab, ca frate al Doamnei Elina, și pe vremea boierului muntean, mai înalt ca învățătură decât toți contemporanii săi, Constantin Cantacuzino Stolnicul, care fusese pe la Constantinopol, Veneția, Padova, poate și pe la Viena, cine voia să se întituleze ca om cu învățătură, care a trecut prin școală, își zicea: «spudeu», delă cuvântul grecesc «spudeos», din «spudi», care înseamnă «studiu». În secolul al XVIII-lea, cutare tipăritură numește pe cei cari umblă la școală,— iar școala fiind slavonească, «învățătura» era intitulată «ucenicie», școlarii: «ucenici», și se întrebuița deci și cuvântul de «ucenie» pentru «spudeu» —, se întâlnește termenul nou, care n'a avut, de altminteri, o mare răspândire, ci se pare că a fost mai curând o încercare, de «sholer».

Dar, încă odată, în ce privește școala însăși, se poate admite cu siguranță că nu greșim crezând că este vorba de un împrumut recent.

Aceasta și pentru că altfel n'am putea înțelege în ce fel au fost numite odinioară tovarășiile de învățători și învățăcei prin care se transmit anumite cunoștințe, care nu se pot căpăta decât pe cale metodică, în deprinderea limbii slavone, a unei caligrafii admirabile, care, în forme ce nu sunt aceleași în Moldova și Țara-Românească, s'au

transmis de-a lungul secolelor, apoi obișnuința unei ortografii ceva mai bune decât aceea pe care arată a o cunoaște anume candidați la bacalaureat, cari vorbesc de « coniferii » literaturii române, în loc de « corifei ». Toate acestea dovedesc de sigur inițierea prin ceva, care, cu catedră sau fără catedră, înaintea unor bănci sau cu lipsa băncilor, foarte probabil fără catalog, nesimțindu-se « învățătorii » datori să dea note, reprezintă în acele timpuri o adevărată școală, al cărei nume nu poate fi găsit aiurea decât acest cuvânt însuși.

Mult mai interesant este rezultatul care se poate căpăta din cercetarea cuvântului « carte ».

Și acest cuvânt trebuie pus în legătură cu ce înseamnă termenul corespondent la celelalte popoare neolatine, sau cu ceea ce, în loc de a deriva din « charta » latină, isprăvește la popoarele acestea prin a numi noțiunea corespunzătoare. Pentru Francezi, « charte » este un document. Constituția pe care au dat-o Bourbonii restaurați în Franța la căderea lui Napoleon, netrebuind să se cheme, după ideile conservatoare, cu acest cuvânt chiar de Constituție, s'a numit « Charte »¹⁾, adecă binefacerea dată de Rege, « octroyée », întocmai cum, la noi, prin anii 1830, când, supt protecția rusească, a fost vorba să se dea o formă constituțională țărilor noastre, s'a întrebuintat expresia de « Regulament Organic », al cărei cuprins ca noțiune este firește exact același ca și acela al Constituției, termen care nu putea fi rostit. Pentru

¹⁾ Cf., la noi, « lucru cu șart ».

Italieni, « carta » înseamnă hârtie, pe când noi am împrumutat termenul acesta de « hârtie » din grecește și, poate, deoarece *α* este schimbat în *î*, împrumutul acesta să nu aparțină unei epoci mai târzii, în care schimbări ca acestea nu s'ar fi putut petrece.

Bogăția termenilor izvorîți dela « hârtie » arată, de altfel, o veche origine: avem, astfel, « hârtoage », « hârti-lărit ».

Este interesant însă că, precum « charta » a ajuns la Francezi să însemne un act scris, venind dela cârmuire, dela cârmuirea cea mai înaltă, regalitatea, tot așa, la noi, fără să fie vorba totdeauna de un beneficiu formal, în legătură cu cine știe ce lucru însemnat, se zicea « carte domnească ».

« Cărturar » chiar poate fi în legătură cu această pregătire, supraveghere sau păstrare a « cărților domnești ».

În domeniul juridic, care este așa bogat la Români și arată la dânsii și vechimea culturală și transmiterea unor norme de organizație destul de înaltă, se spunea curent, rămânând pe urmă numai ca un proverb fără aplicație practică imediată: « Ai carte, ai parte », ceea ce înseamnă tratarea afacerilor prin documente, așa încât, dacă n'ai această « carte », iscălită, pecetluită, redactată în anumite forme, n'ai « partea » pe care o ceri dintr'o moștenire, sau dintr'o avere, dintr'o afacere.

Cu totul din alt domeniu, care este în legătură cu elemente de care se folosea cineva pentru a scrie, ceilalți neolatini, cari au părăsit tablele cerate de odinioară, făcute lemn, au păstrat acest fel de a face totuși însemnări și de a le cuprinde în oarecare legătură mate-

rială, pe « liber ». De aici vine francezul « livre », italianul « libro ».

La noi, tocmai fiindcă se întrebuița cuvântul de « carte » numai pentru documentele oficiale, în secolul al XVIII-lea s'a încercat pentru cartea cum o înțelegem noi o expresie care se păstrează și până astăzi în Moldova, dar numai în ce privește elementele legăturii, « trataj », de unde s'a făcut « tartajele », care, pe vremea noastră, la elevii de școală însemna copertele legăturii; cuvântul vine firește dela « traité », tratat, manual.

Dar ceea ce ne face să credem că poporul din vechile vremuri a dat cuvântului de « carte », dacă nu înțelesul unui număr oarecare de foi, de file, de « filade », cusute sau legate împreună, cel puțin un sens « cărturăresc », este expresia curentă de « a învăța carte ».

Deci una este « a învăța » în general, care se aplică în ce privește omul la meșteșug, și altceva este « a învăța carte », ceea ce înseamnă o precizare că « învățătura » aceasta trece în domeniul lucrului scris și tipărit.

Din această cercetare de-a lungul cuvintelor, care păstrează fiecare din ele un întreg suflet și o întregă istorie, reese că și în acest domeniu poporul nostru n'a fost printre cele din urmă, ci că, într'un complex mai larg, cuprinzând idei din regiuni deosebite și cuvinte care și-au schimbat adeseaori sensul, el a avut o înțelegere pentru ceea ce formează astăzi « cărturarul » nostru.

23 Iulie.

XIX

«INȚELEGERE», «PRICEPERE» ȘI «INȚELEPCIUNE»

Poporului nostru îi place să aibă a face totdeauna, nu numai cu oameni cari înțeleg lucrurile la care s'au gândit, pe care le prevedeau că le vor fi înfățișate, dar cari să aibă o dispoziție permanentă de a înțelege, dispoziție care se învederează și în formula, atât de frumoasă, a « omului de înțeles ».

Cu « omul de înțeles » nu se strică vorba, cu « omul de înțeles » nu ajunge cineva la rezultate neașteptate, cu « omul de înțeles » nu se întâmplă ca, pornind cu cele mai bune intenții și vorbindu-i, să te trezești, tocmai pentru că acela căruia te adresezi nu « înțelege », la rezultate de să-ți pui mâna în cap. Una ai spus, altceva a înțeles, și s'a supărat, îți răspunde cu cuvinte pe care dumneata, « om de înțeles », le înțelegi bine, dar nu poți răspunde așa de ușor, și de acolo o afacere stricată, sau o prietenie împuținată.

« Oamenii de înțeles » nici n'au nevoie totdeauna să vorbească. Poate chiar că, atunci când cineva se aruncă asupra lor cu un potop de vorbe, aceasta îi pune pe

gânduri, nu cumva se urmărește o înșelare. Este un popor care în privința aceasta ne întrece pe noi cei cari vorbim când trebuie, cum trebuie și cât trebuie; este vorba de poporul englez: nu odată anumite discuții cu Englezii n'au ajuns la rezultatul dorit, fiindcă diplomația care s'a însărcinat cu o misiune, deprinsă cu altfel de lume, a crezut că trebuie să înceapă cu tot felul de considerații generale, cu tot felul de manevre de încunjurare, cu tot felul de gesturi de politeță și nu bagă de seamă că, în măsura în care înainta cu mijloacele acestea de circumvenire, în aceeași măsură se îndepărta atenția și interesul aceluia la care venise. Câteva cuvinte asupra celor cunoscute și câteva indicații în domeniul necunoscutului, atât cât trebuie pentru a se ajunge la soluția dorită, ar fi făcut o mult mai bună ispravă decât toată această vorbărie inutilă, menită să indispună pe interlocutor.

Dacă se coboară cineva în acele admirabile mărturii ale trecutului nostru, în care nu sunt numai vorbe, dar și atâtea dovezi de înaltă înțelepciune, — și vom vorbi îndată despre deosebirea care este între « înțelegere » și « înțelepciune » și despre marea însușire pe care o dovedește, în acest domeniu al distincțiilor, poporul nostru, — în cronicile și în memoriile noastre, care reproduc dese ori atâtea conversații, se poate vedea ce « oameni de înțeles » erau înaintașii noștri, din câte greutăți au ieșit prin această mare însușire, câte tragedii au putut înlătura, ce impresie bună au produs asupra acelor cari au avut afaceri cu dânșii, prin această scurtime a graiului lor, prin această putință de a prinde îndată lucrul care

interesează, fără să fi dat atâtea explicații preliminare. Iată, și în mărturia unui străin, a vizitatorului apostolic cu un rost de episcop latin, venit la noi pe vremea lui Vasile Lupu, ni se prezintă atâtea convorbiri cu Domnii noștri: cu Matei Basarab, cu Vasile Lupu, în care se hotărăsc foarte repede chestiunile cele mai complicate. Matei vorbea și mai puțin, cu firea lui de bătrân moșnean, păzit în toate ale sale, decât mărețul Domn cu fire împărătească, dar cu sânge străin, care a avut atâta vreme în stăpânire Moldova. Când Bandini s'a prezentat la Matei și a ținut un discurs într'o limbă pe care moșneagul n'o înțelegea, acesta a zâmbit, a dat din cap, ca semn că numai vorbe bune au putut să se îndrepte către dânsul și, pe urmă, întorcându-se către unul din boieri, i-a spus numai cuvintele acestea, pe care călătorul le reproduce în românește: « ce zice? ». Și de sigur, după ce a aflat « ce zice », el, omul « de înțeles ». « a înțeles » și a dat un răspuns care fără îndoială era plin de « înțelepciune ».

Iar, când clericii catolicii dela Iași, cari nu erau totdeauna « oameni de înțeles », și Bandini era într'o luptă cumplită cu cutare șef ungur al comunității ieșene, Carol Beke, se luptau între dânsii la audiențele domnești, care să vorbească întâi, iar învinsul pleca dela Curte cu sentimente de invidie și ură împotriva aceluia care i-a mers înainte, Vodă făcea să se observe că nu este bine să se certe între ei tocmai cei chemați prin misiunea lor să crească pacea și buna înțelegere între oameni. Și, altădată, când, după o biruință câștigată în marginea Vasluiului împotriva puterniciei

oștiri turcești, prinșii se îndreptau către Ștefan-cel-Mare, arătând că sunt oameni bogați, gata să plătească preț de răscumpărare dacă li se cruță viața și le se redă libertatea, marele și cumintele Voevod a pus această întrebare, care iarăși este din domeniul înțelepciunii, pentru un « om de înțeles » către alți oameni cari puteau « înțelege » aceasta înainte de a face o astfel de faptă, adecă năvălirea pustietoare într'o țară pe care voiau s'o dărâme: « dacă aveți atâția bani, ce ați căutat în țara mea săracă? ».

Ne-am lămurit în ce privește sensul acestui cuvânt, pe care poporul nostru îl întrebuițează numai față de oamenii cari merită într'adevăr a fi tratați astfel: « om de înțeles ».

« A înțelege », aceasta presupune însă receptivitate pentru o idee, un interes sau o situație, putința de a pătrunde ce s'a spus, ce se cuprinde în aceste cuvinte, ce se trezește la auzul lor în mintea interlocutorului.

« Înțelepciunea » este cu totul altceva decât « înțelegerea ». Pe când atâția oameni « înțeleg », unii mai bine, alții mai rău, « înțelepciunea » este un mare dar dumnezeesc, de care se împărtășesc puțini.

Ea înseamnă alegerea între mai multe lucruri înfățișate, care se găsesc în realitatea lucrurilor sau care sunt comunicate prin alții. Și nu înțelegem: într'un anumit moment, pentru un lucru sau pentru anumite legături de lucruri, ci, oricând, omul deștept, acela a cărui minte, deci, nu doarme, acela care este veșnic treaz și cu ochii deschiși, care nu se împiedecă, astfel, de lucruri pe care nu le-a zărit la vreme, acela este cu mintea lui cumpă-

nită, cu atenția lui, care nu se lasă niciodată distrată, și, între aceste realități care i se oferă, el rostește cuvântul pe care îndată, orice om cuminte îl recunoaște a fi expresia însăși a «înțelepciunii».

Noi am pierdut pe «sapiens», «înțelept» în latinește, din care Francezii au făcut «sage» și Italienii «savio», întrebuintându-se la Veneția acest cuvânt și pentru anumiți magistrați, cari sunt sfătuitoarii cei mai înalți, stând totdeauna gata să ajute în hotărîre pe doge: în latinește ei se chiamă «sapientes consilii» și, în italianește, «savii del consiglio».

Nimic din aceste frumoase cuvinte n'a rămas la noi, dar tot înțelesul lui «sapiens», care, de altminteri, la început a avut și o altă nuanță, care este în legătură cu gustul, de unde este «sapor», «savoarea», a trecut asupra cuvântului «înțelept».

«Înțelept» este regele proverbelor sau «parimiilor» din Biblie, regele pe care, după dublul înțeles al cuvântului grecesc de «basileus», noi îl numim «Impăratul» Solomon.

Pe bisericile noastre sunt înfățișați «înțelepții» lumii, Bion și ceilalți, cari sunt socotiți, cu toată grămada de filosofi veniți după dâșii, înțelegându-se mai mult sau mai puțin unii cu alții, drept oameni cari au avut mai multă minte și știință la un loc, dintre toți aceia cari s'au perindat de-a-lungul vremurilor.

Se poate vorbi de «înțelepciunea» lui Ștefan-cel-Mare și de aceea a atâtor bătrâni conducători în ordinea mireană, ca Matei-Vodă, ori în cea bisericească, în care ei sunt așa de mulți.

De sigur, cu toată viața lui zbuciumată, nenorocirile care au căzut asupra lui, împrejurările în care, fără nicio dreptate din partea soartei, i s'a isprăvit viața, și Eminescu a fost un « înțelept » al neamului nostru, și aceasta se vedește așa de frumos, pe lângă minunata lui operă poetică, prin paginile de proză, legate de toate problemele mari ale națiunii, pe care ni le-a lăsat.

Cine « înțelege », firește se și « pricepe », însă « priceperea », care vine din latinescul « percipere », ceea ce înseamnă a percepție, pătrunderea prin simțuri a lucrurilor în forma lor adevărată, exactă, are o nuanță sufletească deosebită de aceea a « înțelegerii » și a acestei înțelepciuni, care vine din multele « înțelegeri » grămădite, deosebite, apoi și în sfârșit armonizate între dânsule.

« Priceperea » înseamnă în cele mai multe cazuri experiență, deși ea se întrebuițează și pentru o alegere și o hotărîre într'un domeniu glumeț. Cine nu-și aduce aminte de cimilitura: « La trup pepene, la cap pieptene: cocoș, boule, pricepe-te, măgarule »?

Evident, aici nu este vorba de « înțelegerea » obișnuită, ci, fiindcă este ceva ascuns, acest lucru ascuns trebuie descoperit prin « pricepere », care este și actul principal al inteligenței.

Dar nimic nu arată mai bine deosebirea între « pricepere », desfăcută dela înțelesul primitiv latin și adusă în acela al gândirii și, adaug, mai ales al experienței, decât o altă formulă de întrebuițare curentă: aceea care exprimă acea experiență pe care Italianii știu s'o îmbrace și în forma hazlie a « cotoiului opărit, care se

teme și de apă rece», expresia: «tot pățitul este priceput».

Un om «priceput» prin multele greutăți pe care le-a învins, prin multele suferințe pe care le-a înghițit, prin multele restriști pe care le-a biruit, un «om de înțeleș», cu care poți vorbi și de lucruri pe care nu le știe și de lucruri pe care le vezi într'un fel și el până atunci le-a văzut altfel și cu toate acestea el este simțitor la argumentele ce aduci, un «om înțelept», la capătul experienței vieții sale și știind să comunice prin vorbe «întepte» tezaurul de înțelepciune pe care l-a adunat, iatăl icoana, și în acest domeniu, a Românilui de veche obârșie și de fericită permanență echilibrată.

31 Iulie.

XX

«DOMNI» ȘI «IMPĂRAȚI»

În urmărirea elementelor din care se cuprinde sufletul poporului românesc, acela de la care în fond vine toată istoria noastră și care este în stare oricând să modifice, printr'o decizie tăcută, dar statornică, orice idei și hotărâri ale noastre, am ajuns la două idei politice care se cer și ele lămurite.

Amândouă privesc autoritatea supremă în Stat, autoritate pe care o consider din două puncte de vedere deosebite și pe care le poate înțelege cineva numai după o scurtă călătorie istorică de-a lungul secolelor, mergând chiar foarte departe, fiindcă numai acolo în fund se găsește lămurirea de care avem nevoie.

Acum vreo cincizeci, șaiszeci de ani, a fost o mare mândrie la noi, când Carol I, care se intitulase la început «Domn al Românilor», ceea ce a fost considerat la Viena și Budapesta ca un fel de proclamație iredentistă, înțelegându-se prin aceasta «Domn al tuturor Românilor»: al celor liberi și al celor cari trebuiau să devină liberi, dacă nu prin el, cel puțin, cum a dat soarta binevoitoare, supt urmașul lui, și care pe urmă a trebuit să se numească,

supt această bănuitoare presiune din străinătate, « Domn al României » singure, și-a luat, cu învoirea Corpurilor Legiuitoare, și ele foarte bucuroase că îndeplinesc o călduroasă și veche dorință a Suveranului, titlul nou de « Rege ».

« Rege » este un neologism, pe care l-am împrumutat din limba latină, prin canalul italian, într'un moment oarecare din secolul al XIX-lea.

Strămoșii noștri mai îndepărtați aveau însă pentru Rege, — cuvânt de origine slavă, pe care însă noi l-am fi putut păstra, cu gândul și la alții decât cei cari ni l-au transmis, fiindcă el nu face altceva decât amintește pe unul din cei mai strălucitori între stăpânitorii Apusului, un cuceritor și dominator de neamuri, care, de-a lungul Dunării, prin biruinți asupra tuturor păgânilor, și Saxoni și Avari și Slavi, ajunsese cu stăpânirea până la porțile Ardealului, nu fără a influența și asupra regiunilor mai îndepărtate, fiindcă el era și șeful catolicismului luptător împotriva întregii păgânătăți, Carol cel Mare —, titlul de « Craiu ».

Au mai încercat unii, supt influența grecească, să înlocuiască acest nume de « Craiu » prin acela de « Rigă », cum este și numele personal al poetului libertății elenice, martir al acestei cauze, Rigas din Veleștin, de fapt Român de obârșie.

Când deputații Camerei și Senatului, între cari era și vechiul republican Rosetti, s'au prezentat înaintea celui care fusese până atunci numai « Alteța Sa Serenismă, Domnul României », — în traducere franceză « Prince régnant » —, pentru a-i anunța această schimbare, menită să-l înalțe, cum se credea așa de mult, deci când s'a coman-

dat coroana de oțel din tunurile dela Plevna, pentru biruitorul dela Grivița, și coroneta de aur, pentru atât de înzestrata sufletește Regină Elisabeta, când au defilat, în acea neuitată zi de 10 Mai, carele alegorice, reprezentând toate breslele și toate îndeletnicirile înaintea părechii acum regale, s'a crezut că poporul românesc a făcut cine știe ce pas înainte, sau că a căpătat în domeniul recunoașterii celorlalte State o situație cu totul superioară. Și cu câtă nerăbdare nu se aștepta recunoașterea regalității de către cei cari uneori au cam întârziat-o, legând acest act diplomatic de satisfacerea unor anumite interese!

Dar « Domn » însemna pentru Românii din timpurile mai vechi, dacă nu pentru cei cari și uitaseră concepțiile fundamentale, pe la jumătatea secolului al XIX-lea, autoritatea supremă.

Și această autoritate supremă, de o independență absolută, putând să se întindă asupra tuturor membrilor aceluiasi popor, dacă împrejurările o îngăduiau, era de caracter imperial.

Împărăția și Împăratul n'au fost uitate niciodată de poporul românesc.

Vechii regi nu erau, de altfel, ca toată regalitatea din Sud-Estul Europei, altceva decât reprezentanții în aceste locuri pe jumătate barbare ai acelei mari regalități orientale, care, și în Babilonia, și în Asiria, și în Egipt, și în Asia Mică, și la Sciții cari au împrumutat-o și transmis-o Tracilor și Ilirilor, nu este altceva decât demnitatea imperială, înfățișând o religie menită să se întindă asupra tuturor părților lumii.

Roma ne-a adus o altă formă a acestei Impărății, care vine din transmisia mai departe, prin Alexandru-cel-Mare, a acestei concepții sacre, de caracter mondial, a Imperiului.

Niciodată regii cari apar mai târziu, în evul mediu, n'au crezut că aceasta poate fi o situație permanentă, ci, trăind în autonomie populară, ei au visat totdeauna ceva mult superior acestei forme modeste, cu credința că totuși ceasul împărătesc va sosi.

Impărății Bizanțului au fost pentru ai noștri numai continuarea celorlalți Impărați, ai Romei apusene, indiferent de faptul că acest Imperiu, care a atins de atâtea ori Dunărea și care a pătruns și până la Carpați, n'a însemnat de fapt o stăpânire permanentă. Când Turcii s'au așezat la Constantinopol, ei erau Impărați, pentru că se găseau în cetatea împărătească și pentru că misterul trecuse asupra lor.

Când vulturul cu două capete a fost în stema Austriei sau în cea, ortodoxă și asiatică, a Moscovei, atunci Impăratul de acolo a moștenit, în conștiința poporului român, ceva din drepturile pe care Impărății Romei vechi sau noi le avuseră firește față de aceste locuri și față de acest neam.

De aici, și nu dintr'o închinare față de străinătate, a rezultat credința, dovedită în atâtea împrejurări, mai ales în ce privește pe Impărății dela Viena, a atâtor milioane din poporul nostru, până și la încercarea supremă în Marele Războiu, în care Românii nu erau altceva decât victime designate ale urii oligarhiei ungu-rești.

În Roma veche cuvântul de «imperator» se întrebuițea rar, numai în anumite ocazii solemne, sau pe inscripții și monede.

În limbajul obișnuit, pentru a nu i se zice șefului Statului «rege», ceea ce amintea vremea dinaintea republicei, care era, de fapt, stăpânirea regilor etrusci, cuvântul care se întâlnește neconținut este, pe lângă mai vechiul «princeps», acela de «dominus».

Din «dominus» a venit «Domn» al nostru. În viața poporului românesc nu s'a întâmplat nimic care să îngăduie a fixa o deosebire între vremea «împărătească» și vremea «domnească»; nu putem găsi ceva care, în afară de această tradiție, ce s'a întins peste aproape două mii de ani, să fi adus scoaterea la lumină a cuvântului de «Domn».

Poate fi cineva rege, poate fi ceea ce se numește, în Apus, prinț sau duce, mare duce, cneaz, pentru unii dintre stăpânitorii balcanici, acțiunea lui de stăpânire este a Domniei. El «domnește». Cuvântul bastard de «domnitor», care s'a întrebuițat, cu pretenție, în cursul secolului al XIX-lea, mai ales dela Cuza-Vodă înainte, căutând a fixa o deosebire între vremurile vechi, care în ultima lor fază erau fanariote, sau legate de Regulamentul Organic, uitându-se că «Domni» au fost și Ștefan-cel-Mare și Mihai Viteazul, era iscodit pentru a da o formă corespunzătoare acelu «prince régnant», titlu pe care l-a afecționat și Alexandru Ioan I și Carol I.

Nu s'a zis de obicei că un stăpânitor cu titlul imperial «împărătește», dar în limbajul obișnuit se vorbește de mere «domnești», ceea ce înseamnă cea mai bună cate-

gorie de mere, și ușile prin care din biserică se trece în altar, sunt ușile « împărătești ».

Se vede foarte bine cum, și de o parte și de partea cealaltă, gradul suprem poate fi exprimat și printr'un cuvânt și prin cuvântul celalt.

Este un proces care se observă, de altminteri, la un popor supt multe raporturi înrudit cu noi, cum este cel albanez, unde, fără ca actualul Suveran să poată avea pretenția, pe un teritoriu restrâns și cu o populație nu prea numeroasă, de a aspira la Impărăție, numele pe care și l-a luat este acela de « mbret », care nu este altceva decât, fără vocalele deschise ce se întâlnesc de două ori în cuvântul de Impărat, derivarea din același termen de *imperator*.

Aici, pentru curiozitate, o observație în ceea ce privește un cuvânt, care nu s'ar putea cuprinde în această privire.

Noi zicem « împărătuș » pentru « omușor », ceea ce pentru Francezi este « la lulette »; de fapt nu este vorba decât de vâlul palatului, și « împărătuș » este pentru « părătuș », prin urmare iată un cuvânt, care trebuie exclus din grupul care mai cuprinde: « împărăteasă », corespunzător « Doamnei », « împărătiță », corespunzător domniței, « împărăție », corespunzător Domniei.

Astfel, cu două cuvinte, noțiunea supremă în Stat, păstrată din veac în veac, nu avea nevoie de nicio schimbare pentru a însemna o fază nouă, cu aspirații mai înalte, în viața poporului românesc.

Și, astăzi, când Regele « domnește » pe tot cuprinsul provinciilor care au cunoscut alți Impărați, acolo rega-

litatea lui întră dela sine, în cuprinsul aceluia cuvânt de împărat, pe care poporul îl păstrează încă, iar în fundul gândului celor dela noi, și în momentele cele mai impunătoare și mai pline de strălucire, Regele este totuși un Domn, ceea ce i-ar da dreptul poate din când în când și la ceva mai mult și la ceva mai puțin decât ce prevede Constituția, pe care, acum câțeva vreme, noi am modificat-o pe linia apusene, care nu sunt întru toate acelea ale tradiției noastre politice.

13 August.

XXI

« RĂZBOIUL » ȘI « PACEA » ÎN SUFLETUL POPORULUI ROMÂN

Intr'o vreme când din nou, ca în vremea sfâșierilor între triburi și a unor năvăliri barbare, care, orișicum, ucideau mai puțini oameni, cu mijloace de luptă mai puțin expeditiv, fiecărui membru al unei națiuni i se dă învățătura să se pregătească pentru exterminarea, dacă se poate totală, a alteia sau a cât mai multe, când educația « energetică » începe din copilărie, dând viitorului luptător toate mijloacele trebuitoare ca să ajungă la o victorie a violenței, care ar fi singurul scop al vieții, e bine să se caute în adâncurile psihologiilor naționale ceea ce poate să arăte gândul care, pe vremuri, înaintea teribilei noastre civilizații tehnice, era în sufletele acelor delacari venim noi cu încredințarea neroadă că în toate privințele suntem mai sus, dacă nu și mai buni, decât dânșii.

În ce privește războiul, fiecare nație are concepții ce vin și din trecutul ei cel mai îndepărtat, care lasă acele sedimente peste care clădesc apoi veacurile următoare.

Cine a început prin războiu, cine pe războiu a întemeiat societatea și a clădit Statul nu se va putea despărți niciodată, orice religie ar primi, orice civilizație ar adopta și desvolta chiar, de această amintire, prefăcută în instincte.

Două mari lumi naționale de astăzi o învederează: cea germană și cea engleză.

Germanii au apărut luptând. Acum câteva zile, s'a sărbătorit în Germania nu știu ce aniversare a primei afirmări de civilizație, de civilizație originală. Această socoteală nu s'ar potrivi cu aceea, mult mai modestă, pe care o făcea, acum câteva decenii, un așa de mare istoric ca Lamprecht, care era totuși un călduros naționalist german. Dar comemorarea primei lupte germane pe care o cunoaște istoria ar trimete de sigur la o dată foarte adâncă. Din acest șir de lupte, în care biruința e amestecată cu înfrângerea, a rămas la poporul acesta convingerea, mai mult: simțul, că e făcut ca să domine lumea. Imi amintesc cazul, de acum vreo treizeci de ani, al Germanului din Macedonia care făcuse o călcare de lege și care, mult înainte de cartea d-lui Hitler, fugea pe acoperișuri, declarând că în ruptul capului nu se poate lăsa prins, el fiind un German.

Și, pe de altă parte, cum, peste vechiul fond celtic, Englezul reprezintă cucerirea anglo-saxonă și epopeea maritimă a Normanzilor, de sigur că de acolo vine avântul care a dus această extraordinară rassă de neînfrântă voință peste toate mările, pe țărmurile tuturor continentelor, unde vechii născuți ai pământului au un fel

de sfântă datorie de a se supune năvălitorului, de a-l asculta și servi, de a munci pentru dânsul.

Așa fiind, nu numai că astfel de oameni au un cuvânt al lor pentru războiu, dar acest cuvânt ieșit dintre buzele amenințătoare a fost primit de alții, de rasele mai slabe, care au fost atacate și puse în genunchi de bandele luptătoare pe uscat și de temuții pirați ai mărilor. Astfel, la rassa din care și noi facem parte vechiul cuvânt latin, roman, de *bellum* a dispărut cu desăvârșire, după ce răsunase învingător, — și vom reveni asupra acestui frumos cuvânt strămoșesc —, pe câmpiile de luptă ale trei continente. În loc s'a impus, cu groaza ciocnirilor barbare, dacă nu *krieg*, pe care l-au preferat noii Germani, vechiul *war*, păstrat în limba engleză, din care, cu fonetica gală, s'au făcut *guerre* și *guerra*, la Francezi și la Italieni, — la Iberici de asemenea.

Una din dovezile că la noi nu se poate atribui un mare rol stăpânirii germane, care a fost numai de lagăr, și nu de Stat cârmuitor, e că în latinitatea noastră răsăriteană, pe unde au trecut atâtea seminții de acestea, n'avem pentru războiu ceva care să vie din limba lor.

Altfel a fost cu Slavii, dela cari am luat acest cuvânt de războiu, pe care, în vremea când căutam, copilărește, a ne latiniza cât mai mult ca formă, am voit să-l înlocuim cu caraghioasa creațiune pe care limba a răspins-o îndată, cu toată favorizarea oficială, de *resbel*, în care ni plăcea să recunoaștem pe romanul *bellum*.

Am zis, deci, după Slavi «războiu», deși Neculce are cuvântul de «nepace» pentru starea de lucruri în vreme de războiu. Alți continuatori în Sud-Estul Europei ai

vechilor civilizații clasice, Grecii, n'au făcut aceasta. Deși au părăsit din vocabularul clasic cuvintele pentru apă, pâine, vin, cal și așa mai departe, ei nu s'au despărțit de cuvântul elenic pentru războiu: *polemos*.

Accasta ne îndeamnă la unele reflecții, în care se poate amesteca și cea parte din cuvintele care sânt în legătură cu o asemenea acțiune.

La Greci, de sigur în mare parte urmași ai Elinilor de odinioară, n'a fost o cucerire slavă. Triburi de această rassă s'au strecurat pe încetul ori au fost colonizate de Imperiul de Răsărit, care continuă pe cel roman. A lipsit ciocnirea cu un grup de oameni stând o bucată de vreme în fața celuilalt, străinul aducând cu el inițiativa, lucrul nou, care se cere numai cu numele pe care-l aduce acela. De aici conservarea lui « *polemos* ».

Ca și la Romanicii din Apus, noi am avut a face cu elemente străine, dușmane, vrăjmașe, alcătuite în bandă, care ne-au impus pentru această frământare sângeroasă cuvântul lor.

Dușman e un termen de origine turanică, *vrăjmaș* (în legătură cu *vrajbă*), un nume care vine dela Slavi. Noi n'avem cu ce numi o samă de oameni veniți contra noastră. Acest *contra* e un neologism; *împotrivă* și *protivnic* sânt iarăși numiri slave. E foarte interesant pentru blândeța sufletească a poporului nostru că din *contra* latin, pe care noi nu l-am pierdut, s'a făcut acel *către*, care înseamnă, nu pornire inimică asupra cuiva, ci îndreptare prietenească spre dânsul.

N'am avut un Stat, după ce ne-a părăsit și Roma Apusului și Roma Răsăritului, în mijlocul roirii tuturor

popoarelor și uneori, nu supt apăsarea lor, fiindcă nici ele n'aveau Stat, dar cu datoria de a ne răscumpăra dela dânsule, hrânindu-le și făcându-le daruri. Neavând Statul, cu politica lui de ambiție și de cucerire, — « cucerire », dela *conquérir*, e un cuvânt nou, făcut supt influența lui *cucernic*, care înseamnă cu totul altceva —, noi n'am avut tendința războiului, prin urmare nici nevoia a-l numi.

Dar aceasta nu înseamnă că n'am voit, știut și putut rezista. De fapt, toată istoria noastră, admirabilă pentru cine o înțelege, nu e altceva decât epopeea, — nu plângerea lirică, de *doină*, hora și alte danțuri dovedind puterea temperamentului luptătorilor —, epopeea unei rezistențe mai mult decât milenare.

În acest timp, contra *oricui*, căci nu ne-am *însăimântat*. — cuvânt latin, dela *expavimentare* —, de numărul și de puterea nimănui și am ținut drept steagul contra oricărui *năvălitor* —, « năvălirea », *năvala* sunt cuvinte slave —, noi am dat *lupta*, am *luptat*. Din același fond comun Francezii au *lutte* și Italienii *lotta*, dar mi se pare că este o deosebire, sensul cuvântului românesc fiind mai puțin individual și însemnând o acțiune cu mult mai serioasă. *Luptând* ca *luptător*, cuvânt derivat care e la ceilalți Latini cu același înțeles, noi am putut *bate* pe adversari, în *bătăile* ce le-am avut cu dânsii. Dacă *bătălie* e nou, din secolul al XVIII-lea, *a bate* are la noi o întindere foarte largă: ca și la ceilalți, *se bat* snopi, dar și câinii *bat*:

I-auzi, mamă, câinii bat,

Pețitorii intră 'n sat,—

pentrucă lătratul lor,— numai noi am păstrat pe latinul *latrare*, și din cauza însemnătății vieții păstorești la Români,— e ceva agresiv, pornit spre atac contra celui ce amenință sau pătrunde.

Am putut și *învinge*, fiind *învingători*. Cuvântul e latin, iar cel slavon, strecurat alături, și nu numai prin literatură, *a birui*, reproduce firea exploatoare a barbarului, fiindcă înseamnă a *lua birul* dela cel care nu s'a putut împotrivi în luptă. Am putut *înfrânge*, alt cuvânt latin, căruia nu-i corespunde nimic în celelalte limbi romanice, *enfreindre* francez, care nu vine dela *frein*, «frâu», neavând de loc sensul de triumf asupra dușmanului. *Învingător*, «înfrângător», iar *supus*, dela *subponere*, «a pune dedesupt», e activ, pe când Latinii apuseni au *sujet*, *assujettir*, *soggetto*, dela *subiacere*, «a zăcea dedesupt», pasiv. Și peste mai mult decât un neam, care a isprăvit pierzându-se apoi în mijlocul nostru, am *domnit*, ca *domni*.

Am fost și *învinși*. Prin înfrângerea suferită, noi am fost *supărați* și *asuprați*. Amândouă cuvintele, venite dela Romani, au schimbări de înțeles foarte caracteristice, care se întâmpină numai la noi. Nici într'o altă limbă romanică tristeța, jalea nu se rostește printr'un termin care să însemne o luptă pierdută, o sfortare zdrobită, cum e acest *supărat*, din *superatus*. Și, iarăși, *asuprirea*, de aceeași origine, din același cuvânt în legătură cu războiul nenorocit, ni se înfățișează ca rezultatul acestui singur nenoroc în lupta cu dușmanul.

Dar am fost și doritori de *pace*.

Era așa de mare lucru « pacea romană », dând tuturor neamurilor putința de a lucra, de a folosi și de a se ferici, încât cuvântul a trecut în toate limbile ce vin din graiul latin. Niciuna n'a luat ceva dela *Frieden* al Germanilor, iar, în partea noastră, dela *mir* al Slavilor, — a *lovi la mir* poate fi în legătură mai curând cu înțelesul bisericesc, iar rarul, provincialul *mirșag*, pentru pace, e un dublu bastard, slav și unguresc —, ci prin Normanzii francezi, *pax* a trecut în *peace* al Englezilor. Și totuși la acești aprigi războinici pacea era destul de prețuită pentru a fi introdusă în numele glorioase ale șefilor și regilor, dela Friedreich-Frederic și dela Frieda la Miroslov, « gloria păcii », la Miroljub, « iubitor de pace », și la Dragomir, cu același înțeles.

Sfințită și de spiritul de caritate al creștinismului, pacea a intrat în comoara morală de căpetenie a tuturor națiunilor. Ea se întinde la noi în toate domeniile. Dela dânsa pleacă o sumă de cuvinte, neconținut întrebuințate. S'a adaus și un sufix slav în *pașnic*. *Impăcăm*, cuvânt popular, pe când la Francezi « pacificarea » e exprimată printr'un neologism. *Impăciuim*, ceea ce înseamnă numai pregătirea *impăcării*. Cunoaștem cuvinte și atitudini de *impăciuitori*.

Inainte de a căpăta, prin imitarea instituțiilor revoluționare din Apus, judecători de pace, sarcina de a ținea pacea satelor, în care se mărginea cea mai veche vieață a noastră, era încredințată acelor « oameni buni și bătrâni », senatorii așezărilor romane, în care era ceva din maiestatea bărboșilor părinți ai străbunei Rome, când

Galii năvălitori s'au găsit, impresionați, înaintea simplei și solemnei lor adunări. Cu acești făcători de pace n'am avut nevoie, veacuri întregi, « împăcându-se » oamenii între dânșii, « plătindu-și » sau « iertându-și » păcatele și greșelile, de prescripțiile pedepsitoare, de cele mai multe ori adăugind nedreptatea legii la nedreptatea faptului, din codurile de împrumut.

27 August.

« DATORIA » IN CONCEPȚIA POPORULUI NOSTRU

Acuma poate două sute de ani, apărea în tipografia Mitropoliei din București cea de-a doua carte de filosofie care s'a învrednicit de cinstea tiparului, cea dintâiu fiind « Divanul », Sfatul dintre Înțelept și Lume al lui Dimitrie Cantemir. Cel dintâi dintre Domnii pe cari numim « Fanarioți », rupându-i fără drept, și fără folos pentru noi, din legătura cu vechii noștri stăpânitori, Nicolae Mavrocordat, om de înaltă gândire și însuflețit de dorința îndreptărilor, a reformelor, scotea la iveală ce putuse aduna în toată tinereța sa din cărțile anticității elenice și, imitând pe Cicerone el însuși, dădea astfel îndreptări de purtare în viață, intitulând această prelucrare, pe care tot el a învrednicit-o și de a doua ediție, cu traducere latină de învățatul Sas brașovean Ștefan Bergler, « despre datorii ».

Așa tălmăcim noi acest titlu, căci o formă românească nu s'a dat niciodată. Căutând cuvântul care să-i îmbrace ideea, Nicolae-Vodă găsisese în tezaurul clasicității grecești numai pe acela elin de « perî kathikonton », adică, de fapt, numai « despre cele ce se cuvin ». Era deci la Grecii de

odinioară lipsa unui termen care să însemne datoria morală. Felul de a gândi al acestor oameni cari sânt de fapt creatorii moralei sau, cum ziceau ei, ai « eticei » corespunde astfel cu al poporului nostru, la care, de altminterea, ca și la acești Elini, datoria această morală se confundă cu înalta « cuviință », cu potrivirea, conveniența între ce facem și ce întră în nobila noțiune a frumuseții. Cicerone, din partea sa, având a vorbi despre cea mai bună acomodare a faptelor noastre cu interesele și cerințele altora și cu necesitățile societății în care trăia, întrebuințase expresia de « officia », care, în cel mai vechiu înțeles al ei, nu poate să însemne decât « ceea ce facem față de alții ».

Deci, la cei vechi, întemeietorii civilizației care este și cea de astăzi în partea ei cea mai solidă și cea mai umană, cuvântul de « datorie » nu exista. N'am putut să-l moștenim deci dela strămoșii romani, de și originea cuvântului nostru, dela « a da », vine dela dânsii, și chiar noțiunea unei datorii sociale e de acolo.

E de observat și aceea că la popoarele care pleacă dela aceiași înaintași și moștenesc același fel de a gândi și de a simți nu se întâlnește un termen asemenea cu al nostru. Francezii zic, dar numai în domeniul afacerilor, « dette », din « debita », și Italienii « debito »; noi avem « dator », pe lângă « datorie », pe când la dânsii au trebuit să se caute mai târziu expresii noi, savante.

Cași la ceilalți Romanici, și la Români punctul de plecare n'a fost sufletesc și înalt, ci material și practic. E vorba de transacțiile dintre oameni, de afacerile încheiate între dânsii. « Dai » cuiva o sumă sau un lucru,

el are « datoria » de a le înapoia, cu sau fără ce numim noi « dobândă », cuvânt în care un împrumut slavon se aşterne probabil peste un latinesc « debenda », cum astfel de amestecuri se întâlnesc, de altfel, şi pentru câţiva alţi termeni. « Datornic » e o formaţie mai târzie, supt aceeaşi înrâurire slavă, sufixul fiind străin; termenul a trebuit să se alcătuiască într'o vreme mai înaintată a judecăţilor. Francezii au « créance » şi « créancier » pentru ce numim noi azi, după franţuzeşte, « credit » şi « creditor », dar se va fi spus pe vremuri, cu acest înţeles: « credinţă » ca în « a da în credinţă » şi « a încredinţa ». Adaug că banul împrumutat se chiamă numai la Români cu un cuvânt, « capete », care a stat înaintea aceluia modern, de « capital », păstrat la poporul francez, în forma cea veche, numai în ce priveşte inzestrarea de vite a unei moşii: « cheptel ».

Această relativă bogăţie de termeni privitori la asemenea legături are o mare însemnătate pentru începuturile poporului nostru pe care atâţia străini le îmbălează cu o nesăturată ură şi unii dintre ai noştri, ca să se arăte « obiectivi », cred că trebuie, — că « sânt datori », — să li bată în strună. Din trunchiul roman, aşa de puternic, noi n'am răsărit ca o ramură socială singuratecă, ci toate clasele societăţii romane au fost dela început reprezentate, din bielsug reprezentate, la noi. Este deci la poporul pe care anume consideraţii superficiale sau interesate îl înfăţişează ca neapt pentru comerţul, care a fost la noi, înaintea cuvântului acestuia împrumutat, « negoţ », al « negustorilor », cari fac « negustorie », un capitalism.

Orice lucru din ordinea materială are însă, devreme ori ba, urmări morale, precum orice lucru sufletește ajunge dela sine să creeze și în domeniul material. Cel ce « cheltuiește », — cuvântul e însă străin, și se zicea odinioară și « cheltat », « chelciug », pe când « dépense » și « spesa » la Francezi și Italieni sânt din fondul latin, — cel ce « cheltuiește », deci, din al său se deprinde cu o bună economie, dar pentru banul străin ce a « împrumutat », cuvânt latin, dă o socoteală mai de aproape, mai cu « scumpătate » —, « scump » și « ieften » sânt cuvinte străine, venite dela negoțul pe linia Dunării, cu Greco-Slavii de pe malul celalt, pe când « cher » francez e « carus » și ieftinătatea, « à bon marché », dela « mercatum », pe care l-am înlocuit cu « târgul » slavon. Ceea ce numim astăzi « împrumut », e lucrul care se cere înapoiat.

Instinctiv, omul simte că primește dela societate așa de mult, dela îngrijirile mamei până la vorbele bune ale atâtoră, până la « îndatoririle » de tot felul, care nu sânt numai de bani, încât și el, pentru aceste « capete » de bunătate, e « dator » cu ceva. « Dobânda » pe care o adaugă e mai mare și mai mică după îmbielșugarea sufletului fiecăruia.

La poporul românesc înțelesul acesta e foarte vechiu. Cele dintâi acte privitoare la afaceri arată respectul pentru dreptul altuia, recunoscut chiar dacă « plata », — în veșmânt slavon, în locul latinului « paga » —, nu se poate face, și datornicul se cere « iertat », în total sau în parte, ori numai « amânat ».

În desvoltarea sensului moral al datoriei poate fi și o amintire romană, coborîată în instinctul popular și care făcea ca, înainte de recenta demagogie a « conversionilor », cel mai bun « platnic » era țăranul, cu toată aparenta lui indiferență, în materie de bani, din locuția: « atîta pagubă și dobîndă ».

Dar, e fără îndoială, și o înrîurire creștină, din « datoria » față de Dumnezeu și față de frații oameni. Așa de frumos își arată marea sa datorie însăși față de toți credincioșii strălucitul Mitropolit Antim, în aceeași vreme cu Nicolae Mavrocordat, dar hrănit nu de Platon, ci de Hristos: « — Dar ce treabă are Vlădica cu noi, de nu-și caută Vlădicia lui, ci se amestecă într'ale noastre? — De n'ați știut până acum și de n'au fost nimeni să vă învețe », spune el, în învățăturile sale, « iată că acum veți ști că am treabă cu toți oamenii câți sînt în Țara-Românească, dela mic până la mare, și până la un copil de țată, — afară din păgâni și din ceea ce nu sînt de o lege cu noi. Căci în seama mea v'au dat stăpînul Hristos, să vă pasc sufletește ca pre niște oi cuvântătoare, și de gâtul meu spînzură sufletele voastre, și dela mine va să ceară pre toți, iar nu dela alții, până când vă voi fi păstor ».

Nu numai un Mitropolit, dar și fiecare din noi « are treabă cu toți oamenii din Țara-Românească », și până la cel din urmă, în măsura mărimii lui trupești și sufletești, și « de gâtul fiecăruia spînzură », mai mult sau mai puțin, sufletele tuturor.

Aceasta este însă cea mai înaltă noțiune a datoriei.

28 August.

INȚELESUL CUVÂNTULUI DE «ȚARĂ»

Intre cuvintele de care se leagă mai multă gândire și simțire românească, în jurul cărora se grămădește mai mult instinct și mai multă iubire firească astăzi și mai multe amintiri de trecut, e «țară».

De origine latină, termenul se deosebește la noi, ca înțeles, de acela pe care l-a avut în limba strămoșilor și l-a păstrat în acelea ale popoarelor care pleacă dela dânșii. «Terra» era pentru Romani numai ceea ce numim «pământul», după latinul «pavimentum» ceea ce înseamnă «pavat», adică drum de piatră, «șosea», ceea ce dovedește cât de mult sânt legate începuturile noastre nu numai de o viață mult mai ridicată decât a unor simpli țărani sau a unei adunături oarecare, culasă întâmplător, ci de a ostașilor Imperiului, acei «veterani» parte din înaintașii noștri, al căror nume a ajuns să fie la noi al oricărui «bătrâni». Era țara-mamă, «Terra mater», a cărei «țărână», «țernă» am păstrat-o în comoara celor mai scumpe cuvinte ale noastre.

Romanii nu aveau înțelegerea unei lumi împărțite pe neamuri. Ei purtau un nume care nu venea dela ceea ce

cuprindem, cum se va vedea, în numele de țări, ci dela o singură cetate. Ei erau deci « Romani », cum alții erau Neapolitani sau Siracusani. Italia, odinioară Vitelia, n'a fost un termin întrebuințat, la început, ca să numească peninsula întreagă, căreia nici nu-i trebuia o nomenclatură, îngrădirile acestea geografice precise nefiind în cugetul acelor vremuri o necesitate: s'a crezut, și se crede și acum, fără temei, că numele, din Vitelia (v. și al împăratului roman Vitellius), ar însemna « țara vițelilor », după animalul-zeu, « totemul », la care se închinau vechii indigeni. Dincolo de această Italie, al cărui nume, plecând dela o anume regiune din Sud, a trecut dela Greci la Romanii ei înșiși, nu erau decât cetăți și teritorii (al căror nume vine tot dela « terra »), în care Romanilor nu li păsa peste măsură ce nații se află. Pe Eleni îi numiau Greci după o populație din Epir, cea dintâi pe care au găsit-o în calea lor, luptând cu Statul macedonean, numit și el după un neam, ca și Tracii, împărțiți în semințiile lor, ca și alte popoare de mai departe, dar ei toți, afară de Greci, erau « barbari » și nicio țară nu se socotea legată de o nație, ca o creațiune și proprietate, un drept al acelei nații. Față de niciuna ei n'aveau în conștiința lor sentimentul pe care-l are, ori de-l mărturisește ori ba, cine se atinge astăzi de ce numim: Drept național, unul din marile articole de crez ale vremii noastre. Ei creiau, unde învingeau, o « provincie », ceea ce înseamnă învingerea însăși, dar alt drept decât al săbicii.

Urmașii Romanilor, afară de Români și de Romanșii din Alpi, au numit țările lor, nu după moștenirea romană, ci după barbarii cari le-au cucerit și au izbutit să-și

păstreze și desvolte stăpânirea. « Franța » e un nume luat dela năvălitorii, și, o bucată de vreme, apăsătorii franci, de nație germană, adecă, după însemnarea dintâi a numelui: « Germanii liberi », nesupuși Romei. Țara s'a chemat așa, dar hotarele ei sunt ale provinciei romane de până atunci, ale provinciei bisericesti care a înlocuit-o și reprodus-o, și majoritatea locuitorilor nu sânt Germani, ci sau Celți și Liguri romanizați sau Romani sădiți dincolo de hotarele Italiei. Spania își atrage numele dela vechii Hispani, dar întrebuințarea numelui pentru întregul teritoriu e mai nouă, Spania de până atunci numindu-se după ținuturi, Castilia, Aragonul, Andalusia, dela Vandali, ca Franța dela Franci. Numele Portugaliei e după un simplu oraș, nume care s'a întins asupra unui mic comitat creat de un cruciat francez, și numai pe urmă el a ajuns al unei țări. Italienii s'au simțit, veacuri întregi, oameni ai districtului de origine. Piemontezul dela « picior de munte », fiind ca Podgorianul nostru, care zice același lucru în două cuvinte slavone, și numai pe alocurea amintindu-și, prin memoria tenace a mulțimilor care se urmează pe același loc, vechii stăpânitori, cari formau o națiune deosebită: Veneții, Tuscii sau Etruscii din Toscana.

Altfel e la noi. Dela început țara e un lucru mare și sfânt, legat de un grup de oameni cari-și trec moștenirea aceasta, menită să fie iubită din toată inima, amestecată în toate gândurile, apărută cu toate puterile și stropită cu sudorile tuturor muncilor și cu sângele tuturor jertfelor. Câtă deosebire între greoaiele cuvinte materialiste de « terre, terra, tierra », ale fraților noștri,

și această spiritualisată, idealizată, încălzită « țară » a noastră! « Zemlia » a Slavilor nu se ridică mult mai sus, cum nici « chora » a Grecilor, de unde vine numele țăranului, « choriatis ». Iar ce semnifică « Land » al Germanilor din a lor Deutschland, sau din Welschland, care e țara Celților vecini, apoi vine a Romanilor și Romanicilor, se vede din sensul cu care a trecut la Francezi în « lande », unul din felurile cum se presintă, ca scoarță a globului, pământul.

Lumea e, la noi, împărțită în « țări », înțelesul primar al cuvântului dispărând, cum am spus, cu totul și fiind înlocuit prin « pământ ». Aceste țări nu se numesc după înfățișarea lor sau după amintirile istorice, ci după neamul care se află pe ele. Une ori, ca la alții, e vorba de neamul care a cucerit și are stăpânirea, de unde numirea de « Țară Ungurească » la cei de dincoace de munți, și pentru Ardeal (tot așa: Ungureni, din Mânecii Ungureni, lângă Mânecii Pământeni, unde « pământ » s'a ridicat și el la înălțimea de « țară »). Cu sufixul « esc » se zice: Țara Rusească, Țara Leșească, Țara Sârbească (și pentru Bulgaria), Țara Turcească, Țara Francească, Țara Nemțească. Dar se observă că, pe lângă numele străinului, e și acela al băștinașului. Se întrebuițează însă, fără « țară », sufixul « ime », care o cuprinde, ca în Secuime (nu Țară Secuiască), precum mahalalelor din Moldova colonizate cu Munteni li se zicea « Muntenime ».

Țara Românilor e Țară Românească. Oriunde nu e atinsă de barbarii cuceritori, ea păstrează acest nume. În zădar s'a obiectat că titlul de « Domni a toată Țara-Românească », purtat de primii șefi de Stat ai noștri,

cei din Argeș, nu face decât să reproducă alte titluri pentru alte State, din Balcani. E o asemănare, un semn al timpului, nu e însă un împrumut. Aceasta o dovedește înțelesul cuvântului de Țară fără altă definiție.

Pentru Românul de peste munte, care-și zice Român —, pe când Galo-Romanul și-a zis Franc și Italianul de Nord « Lombard », după stăpâni, și aceasta înseamnă că n'a ieșit din dreptul său moștenit ca să între în dreptul învingătorului —, a veni dincolo de munți, e a merge în « Țară ». Aceasta nu din cauza titlului oficial, pe care nu-l cetește și nu l-a învățat în școală, ci pentru că așa e scris în sufletul său însuși. Odată era « țară », împărțită doar după ape (Țara Oltului, cu Olteni, Țara Bârsei, cu Bârsani) tot ce nu se supusese încă, la Nord de Carpați, subt sabia regelui de năvălire al Ungurilor. Când năvălirea acestora a atins și brâul munților, oprindu-se prin puterea naturii ocrotitoare acolo, « țara » a fost dela această linie în jos. Tot « țară » e ținutul până în Dunăre pentru ciobanul mocan.

Astfel « țară » înseamnă, fără niciun alt adaus, pământ românesc liber, în toată întinderea lui și cu tot sacral drept care se cuprinde în el. O « țară » îngustată prin violența străinului, care, astăzi, dela sine s'a refăcut în vechile hotare prin acea elasticitate de spirit care e unul din marile elemente ale vitalității unui popor.

Și de aceea a « muri pentru țară » a fost cea mai înaltă datorie pentru generațiile care, apărând-o, au închis ochii înainte de vreme.

24 Septemvrie.

«ȚĂRANI» IN VECHIUL ÎNȚELES AL NAȚIEI

Țăranii acestui neam, de cari ajung a vorbi după ce s'a arătat ce a fost și este în gândirea noastră «țara», de unde li vine numele, n'au putut fi, la început, o clasă socială, și voiu căuta să arăt cum a ajuns cuvântul să aibă acest înțeles și ce a putut să se lege cu vremea de înțelesul care, deci, s'a adaus mai târziu numai.

Ca și grăcescul «choriates», dela «chora», țară, ca și «horanii» slavi, de cari e vorba în inscripția de mormânt a viteazului Domn luptător din Țara-Românească, Radu-Vodă dela Afumați, «țăranii» nu pot să fie decât locuitorii țării, *toți* locuitorii țării. Cuvântul are deci același înțeles ca acela de Român, rostit la Munteni și Ardeleni «Rumân», pe când Moldovenii spun «Român» și «românește» și cuvântul e scris așa în Cartea de învățătură a mitropolitului Moldovei Varlaam. Dar și «Român» ca și «țăran» a ajuns să însemne în principatul de Sud numai țăranul neliber, fără pământ, supus boierilor, pe când, în Moldova, care a fost la început «Țara Românească a Moldovei», cum s'ar zice: Țara Românească a Oltului sau Țara Românească a Bârsei, «Român», e numai

omul neamului, și numai rarori s'a spus « a vorbi moldovenește », în locul expresiei obișnuite « a vorbi românește ».

« Țăran » a putut să înceapă a avea alt înțeles numai când s'a introdus pentru « mai marii » țării, pentru « fruntașii » și « dregătorii » ei, tot cuvinte de origine latină, cuvântul bulgăresc de « boieri », din « boliar », « bolgăr », ceea ce e ca și « Bulgar », și « boierul », de această origine bulgărească, a înlocuit « jupanul », mai vechiu, slav, dela « jupa », cuvânt pe care l-au păstrat și Ungurii în *ispán* (de unde românește « fișpan », dela *fő-ispán*, « întâiulșpan »; cuvântul a ajuns a fi la Români de întrebuințare curentă și nume de familie).

Prin această prezență a boieriei la noi, unii, de peste Dunăre, dar și dela noi, dintre aceia cari, în loc de tovărășia noastră cu Slavii, vorbesc de cucerirea și stăpânirea noastră de către aceștia, ar fi dispuși a crede că Bulgarii, ca Stat, s'ar fi întins până în fundul Ardealului pe acest mal stâng al Dunării și că boierii noștri ar veni, măcar ca nume, dela stăpânirea boierilor din Țara Bulgărească, pe care noi am numit-o cândva o Șcheie, a Șcheilor, și, pe urmă, o Țară Sârbească, a Sârbilor.

Pentru a se înlătura această părere, e de ajuns să ne gândim că și Rușii au boieri, fără a se putea spune că ei au trăit supt stăpânirea bulgărească. Ba, din potrivă, Rușii lui Sviatoslav, pe la anul 1000, s'au coborât în Balcani, fiind chemați de Imperialii romani ai Bizanțului, s'au așezat la Silistra, ceea ce înseamnă că aveau și toată Dobrogea de astăzi, prin care făceau legătura cu Chievul lor, și au râvnit chiar să înlocuiască pe Bul-

gari în ceea ce fusese țara, acum învinsă și cucerită, a acestora. În schimb, Sârbii, dintre cari o așa de mare parte au stat, multă vreme, supt stăpânire bulgărească, din care s'au desfăcut prin așezarea lor în legătură cu Apusul, au alte căpetenii decât boierii. Deci a împrumuta cuvântul de « boier » înseamnă a fi fost în raport cu Bulgarii boieri, iar nu a fi trăit supt jugul lor.

Între boier și acela care, nefiind boier, rămâne să fie numai țăran, cum era numai Român, de unde acel sens de țăran neliber (a se compara cu înțelesul cuvântului *om*, în deosebire de om ales, de om mai de sus, în expresiile: « a venit un om », sau când femeia zice: « a venit omul meu »; tot așa la Ruși cu terminul de « creștin », care înseamnă cineva care nu e decât creștin), legăturile au fost multă vreme foarte bune, de solidaritate românească desăvârșită, ceea ce ne-a ajutat să putem trăi și rezista atâtea veacuri fără să fi avut strânsa organizație întăritoare a Statului. Cu boieri și cu țărani împreună s'a întemeiat Domnia Țării-Românești și apoi și aceea a Moldovei, cu acei Maramurășeni la cari, cum boieria care pătrunsese până acolo, pe cale populară deci, nu politică, sărăcise și scăzuse ca însemnătate, orice țăran e în graiul de azi un « cinstit boier » și copiii lor sunt « coconi » și « cocoane », ca și ai boierimii de dincoace de munți sau ca și ai boierimii de Făgăraș, cari vin din luarea în stăpânire și colonizarea Țării Oltului, până atunci numai cu țăranii ei, de Domnii munteni și de nobilimea lor.

Altfel a fost numai când nevoia pentru orice locuitor de a-și da banul,—banul și nu o parte din averea

să în pământ și vite — pentru tributul, haraciul cuvenit Sultanului, căruia i se închinase Țara, a adus pe mulți, tot mai mulți, dintre locuitori să-și vândă pământul, și, cum pământul fără cel ce-l muncește n'are niciun preț, omul s'a vândut pe sine, și, în Țara-Românească, « Rumân » a ajuns să fie numai aceasta și numai atâta, pe când în Moldova țăranul fără pământ se numea « vecin », după *vecinul*, omul venit de aiurea, care, așezându-se pe un pământ care nu era al lui, ajungea supus stăpânului, în condiții pe care acesta avea interes, și izbutea, să le facă tot mai grele. Dela o vreme se vede la scriitorii munteni încercarea de a face ca « Român » să-și capete vechiul sens onorabil, și astfel, după un cuvânt adus din Polonia, cronicarul Radu Popescu va spune că boierii Cantacuzini făceau pe săteni « podani » pe moșiile lor.

Când Moldovenii avură legături cu Muscalii, și numai atunci, cuvântul rusesc *mujic*, care de fapt înseamnă « om », s'a introdus, acela de țăran fiind, când e vorba de a se deosebi clasele, mai rar întrebuințat decât acest neologism.

Dela Nicolae Mavrocordat înainte, Domnii, deprinși cu vieața din Imperiul Otoman, în care, afară de Sultan, puternicul e numai o apariție trecătoare fără drept de moștenire, și grija stăpânirii e la « săraci », — de unde, la noi, expresia de « săraca raia », dată cu multă grijă în sama Domnilor —, căutau să facă dreptate acestei țărâni fără avere, harnică și ascultătoare, bună de întrebuințat contra ambiției boierilor. De aici acel antagonism între boieri și « mujici » și acea scădere de înțeles pentru însuși cuvântul de « țăran », care se întâlnește la

un Neculce, la un Mustea, nu și la un Nicolae Costin și, iarăși, nu așa de pronunțat la Muscali.

La 1746,— în curând vor fi două sute de ani de atunci,— din îndemnul unui Domn cu suflet nobil, Constantin Mavrocordat, boierii lui munteni hotărîră « că a fi frații noștri cei întru Hristos supt jugul robiei noastre nu iaste alt păcat mai greu și mai mare ». Intărindu-se această iertare de « rumânic » de către Domnul reformator, peste trei ani să făcea același lucru, tot supt el, în Moldova, în folosul acelor cărora li se zice în actul « desrobirii » numai « oamenii săteni » față de « stăpânii satelor ». De aici înainte apare în documente pentru a numi cantitatea de muncă datorită de cine nu stă pe pământul său numirea de « clacă » și pentru cei ce o datoresc, cuvântul de « clăcași », « țaran » păstrându-se doar pe alături, dar recomandându-se acela de « lăcuior », care corespunde vechiului înțeles al termenului de « țaran ».

A fi « țarani », ai « țării » cu toții o cred ceva mai bine decât a osebi pe « țarani », făgăduind, în numele lor, altora o altă robie.

8 Octomvrie.

«DOMNIE» ȘI «STAT»

Dăruim așa de mult astăzi noțiunii Statului, încât ne închipuim că niciodată omenirea n'a putut să aibă o viață orânduită fără ca Statul de astăzi, cu ideea sa abstractă și cu funcționarii de cari se servește, să nu fi fost acolo pentru ca prin legile și regulamentele sale să pună la cale tot ce trebuie unei societăți.

Cu toate acestea cuvântul de Stat, pe care îl întrebuițăm atunci când vorbim de evul mediu sau de anumite momente chiar din istoria modernă, este cu totul nepotrivit pentru felul de viață, care se sprijină, nu pe o ideologie, cum este cazul astăzi, ci pe niște foarte vechi tradiții și, înainte de toate, pe o viață locală foarte dezvoltată. În evul mediu cuvântul chiar de Stat nu există, și așa a fost o bucată de vreme și după isprăvirea acestei epoci, așa de interesante în istoria omenirii, ci, când zicem: Stat, aceasta însemna pentru acea vreme cu totul altceva. Erau «Statele», adică deosebitele clase cu drepturi politice, din care se compunea populația unei țări.

Statele acestea se adunau pentru a lua anumite măsuri în folosul societății politice, și în afară de aceste « State », cu hotărîrea lor, putea să existe o lume întregă care, din cauza împrejurărilor istorice, nu putea să se ridice la situația aceasta de « State ».

Astfel, în ce privește pe Românii din Ardeal, ei s'au luptat o mulțime de vreme ca să fie recunoscuți ca « națiune », ceea ce pe vremea aceea însemna iar o situație legală de care ei nu se împărtășeau și prin urmare de a figura și ei în rândul acestor « State ».

« Stat », în loc de Regat, în franțuzește, « règne », a început să se întrebuițeze abia supt influența unor anumite idei « filosofice » dela sfârșitul secolului al XVIII-lea, pe care lumea le-a înțeles cu greu, și numai în cugetarea mai înaltă s'a produs evoluția lor, până într'atâta, încât au ajuns să domine astăzi întreaga vicață a societăților politice. Se înțelege deci că noi n'am fost decât între cei din urmă cari au primit asemenea concepții venind din Apus, unde a fost vatra acestor idei, și că avem a face, în ce privește tăria Statului român de astăzi, numai cu ceva care ne-a venit prin împrumut și în care noi n'am putu face să pătrundă nimic din dezvoltarea noastră istorică proprie, ba n'am putut să facem așa încât să se stabilească o legătură, folositoare vieții noastre, între ce am moștenit în afară de Stat și între ce ne-a venit prin Stat.

În această seară, după o introducere pe care am crezut-o folositoare, rămâne să se arăte cum am trăit înainte de introducerea noțiunii de Stat și cum Statul acesta

a pătruns, nu în legislația noastră, în care nu este nicio deosebire față de legislațiile care au inspirat pe legiuitorii noștri, ci în însăși conștiința poporului românesc.

Deosebirea aceasta este necesară, pentru a se vedea care sânt anume neajunsurile de care suferă Statul nostru astăzi și valoarea unor lucruri pe care le-am părăsit prea ușor, atunci când aveam încă atât de mult nevoie de dânsle.

Din vechiul Stat roman, din vechea « res publica », trecută pe urmă la forma imperială, noi am păstrat ceva care s'a coborât adânc în conștiința populară și a răsărit mai târziu în formă legală fără amestecul niciunei idei abstracte din acelea care stăpâneau Occidentul.

« Statul » forma o unitate, care se sprijinea pe originea comună a locuitorilor de acolo. Pentru nevoile de apărare, mai multe sate se puteau lega împreună, supt o autoritate mai mare decât a « oamenilor buni și bătrâni », aceea a « ducelui », care, pe urmă, s'a numit, cu un cuvânt slav, *voevod*.

În fundul gândului nostru a fost totdeauna ideea supremă că un număr oarecare de oameni așezați pe un pământ determinat trebuie să fie « dominați », să aibă în fruntea lor un « Domn », prin care se înțelegea, cum am arătat și altădată, Împăratul roman din Constantinopol, care era de fapt Împărat a toată lumea.

Putea să se întindă peste noi prin cucerire puterea unui rege al altui neam: alături de dânsul s'a păstrat însă ceea ce forma cheagul permanent al vieții noastre.

De aici vine forma « Domniei ». « Domnul » nu este legat de nicio prescripție scrisă. El nu se găsește în frun-

tea unei ierarhii de funcționari, ci el însuși poate să îndeplinească, dacă vrea, ceea ce este în căderea oricărui dintre dregătorii săi. Nu este prin urmare acea ierarhie de funcțiuni, ci este o putere atot pătrunzătoare, care nu are nevoie decât de organul de îndeplinire al unei voințe neîngrădite de nimic. Această voință a toate stăpânitoare se putea arăta deopotrivă prin scris sau, în timpurile cele mai vechi, numai prin cuvânt. Vodă întreba și pe omul care părea mai apăsător de nedreptate și de nenorocire. Pentru cercetarea oricărui caz, el putea să delege pe cine vrea, precum și pentru îndeplinirea oricăreia dintre operele care în timpurile noastre se îndeplinesc prin funcționari.

În zădar s'au tradus câteva legi din codurile bizantine; ele au rămas, în cea mai mare parte, pe hârtie. Numai așa-numiților «Fanarioți» le-a trecut prin minte că ei ar putea să strămute la noi Bizanțul prefăcut acum în formă turcească, otomană.

Ei au răspândit un număr foarte mare de regulamente, care n'au fost legate niciodată într'un sistem și n'au format ceea ce numim astăzi o Constituție.

Pe vremea lor însă îndreptarea oricărui membru al societății către acel care stătea în fruntea ei a ajuns să fie mai grea din cauza complicației formelor. A fost cea dintâiu atingere adusă vicții de odinioară, înainte de Statul adus pe urmă.

Dar, supt influența Apusului, de pe la 1790 înainte, mai ales către 1820, oameni cari cetiseră cărți străine, sau își făcuseră studiile în străinătate, ori călătoriseră pe acolo, s'au întors cu ideea a ceea ce numim astăzi

« Statul Suveran ». L-au cerut așa cum îl vedem înaintea noastră: cu un Suveran legat și el de anumite îndatoriri, cu miniștri cari guvernează în numele lui, și foarte adesea ori fără să-l întrebe, cu un număr de funcționari așezați pe mai multe trepte, cu legi, regulamente și hotărîri care trec la « Monitorul Oficial ».

Poporul nostru, găsindu-se în fața acestui Stat, nu și l-a putut închipui ca o unitate abstractă, ci a crezut că în locul Domnului, care este un om puternic, a venit un altul, și mai puternic decât Domnul, care, acesta, rămâne alături, și care se chiamă « Statul ».

De aici credința greșită că acest așa de puternic are și mijloace bănești nesfârșite, că poți să nu-i plătești contribuția, să te sustragi dela dânsa, sau să te înțelegi cu agentul fiscal, dar el, Statul, este totdeauna în măsură să-ți asigure o funcție și câte o bursă la fiecare dintre copiii dumitale, în afară de ce mai poate pica din când în când din bunătatea lui, pentrucă el este pe atât de milos, pe cât este de bogat și de puternic.

Răzimându-se numai pe Stat, poporul a pierdut obiceiul de a căuta în el însuși mijlocul de a se îndestula.

Comuna așezându-se deasupra satului, satul a încetat de a fi ceea ce era odinioară. Oamenii mișcându-se din loc după nevoile vieții moderne, n'a mai fost nicio legătură între cei din același oraș sau același ținut. N'a mai rămas decât un praf de oameni izolați înaintea unui Stat abstract, care, el însuși, servit de funcționari, a ajuns să fie prizonierul acestora, până ce partidele politice s'au ridicat și peste această ordine de funcționari, pentru a-i numi, a-i scoate, a-i înainta, împărțind îm-

preună cu dâșii o putere care de fapt nu mai este astăzi a nimănu.

Dacă a mai rămas ceva din concepția vieții politice în instinctul trainic al poporului nostru, fără îndoială că în trezirea acestui instinct al liberei vieți locale sunt cele mai bune posibilități de viitor.

22 Octomvrie.

« STRĂINUL » IN CONCEPȚIA POPORULUI ROMÂN

« Străin » e unul din vechile cuvinte latine ale limbii noastre, deși filologia poate face obiecție în ce privește derivarea de-a-dreptul din forma clasică a lui « extraneus ». Toate limbile care au plecat din același tesaur îl păstrează, dar aplicarea cuvântului derivat nu e pretutindeni aceeași, fiindcă altele au fost condițiile de viață la popoarele care au răsărit din aceeași rădăcină.

Pentru a înțelege cum a primit acest neam al nostru pe aceia cari s'au amestecat, chemați sau, de cele mai multe ori, nechemați în viața lui, trebuie să ne gândim la cel mai vechiu fel de organizare al lui.

După ce au dispărut vechile *civitates*, — « cetatea » fiind de acum pentru noi, nici măcar orașul încunjurat cu ziduri, ci întărirea însăși, ca și pentru cetățuie, iar « castelul », care vine dela « castru », deci « castrul cel mic », e la noi un neologism recent, Ardelenii având, după ungurescul « kastély », forma « coșteiu » și, dela « bastilia » apuseană, tot prin Unguri, « bașca », de unde, dincoace: « a băga la bașcă », — pentru ca să se primească în viitor, pentru așezările urbane, « târgul » slav, care e un

« marché », un « Markt », dela « mercatum » latin, și ungurescul « oraș », dela « város », din « vár » cetate, noi am trăit numai în sate.

Aceste sate cuprind pe rudele întemeietorului, ale moșului. Sunt toți numai oameni din sângele lui; unii îi poartă și numele.

E între dânșii o legătură sacră, asemenea cu aceea care strângea la Romani pe membrii unei familii în jurul altarului pentru cultul strămoșilor și în jurul urnei cu cenușa lor. Oricine e de aiurea, adecă și din cea mai apropiată vecinătate, de supt clopotnița satului vecin —, și preoții înșii se făceau din oamenii satului, — nu putea să fie decât un străin, cineva « de aiurea ». Ca să-și piardă acest caracter, ca să se încetățenească, nu ajungea să se așeze pe pământul satului, — care, cum vom vedea, se ferea de dânsul, nu-l primea, ca vechiul « ager publicus », ogorul poporului roman, pe plebeul venit de cine știe unde —, ci trebuia căsătoria. Și, prin căsătorie, flăcăul sau fata treceau, ca să zic așa, la « altă » religie sătească, se împărtășea de alt cult, în altă biserică, se confunda în altă vieață morală. Mamă, tată, frați, surori îi erau aceia ai familiei în care intrase.

Am spus că pământul însuși, socotit ca având și el un suflet, același suflet cu oamenii ce se urmau de-a-supra lui și i se coborau pe rând în adâncimi, ca să facă dintr'înșii iarba și florile primăverilor pe care ei nu le vor mai vedea, nu se dă străinului, care totuși poate fi așa de aproape. Vechiul drept, păstrat și astăzi în instinctul popular, în ciuda legilor, care nu au voit să-l recunoască, prevede că nicio bucățică de brazdă nu

se poate vinde fără a se întreba vecinul. Nu pentru că e, supt raportul material, vecin, ci pentru că e rudă, e frate de sânge, pentru că și el are un drept superior, asupra întregii moșii, odată nedespărțită. Doar dacă acest drept nu se întinde asupra oricărui om din același sat, unit printr'o așa de veche, de strânsă și de indestructibilă legătură. Mai mult decât atâta, dacă vecinul n'a fost întrebat, din rea voință sau pentru că nu era de față, și chiar dacă el a fost împiedecat să cumpere prin faptul că în acel moment îi lipseau banii, el se poate înfățișa și după câțiva ani și, dacă pune pe masă suma ce a dat-o străinul, el își recapătă calitatea de a cumpăra: când se vede că a fost o intenționată trecere cu vederea, cumpărătorul neîndrituit își pierde dobânda banilor.

Așa de sfântă era pe vremuri osebirea de sânge între oameni.

Amestecul între Români chiar, era foarte greu. Mocanul nu-și dădea fata după cojanul dela șes, plugarul aplecat asupra brazdei, adesea supusul boerului, pe când păstorul era rege în mijlocul turmei sale. Cojanul râdea de «râncedul» ce se cobora din munte (de unde satul Râncezii). Antagonismul între oamenii unei «țări» românești și ai celorlalte se oglindește în sângeroasa tragedie a «Mioriței», cu netedele osebiri dintre ciobanii ce-și pasc oile prin aceleași văi, spre aceleași șesuri. Când din Ardeal s'au coborât noi locuitori la Miazăzi, ei s'au așezat de o parte, și numele satelor despart între «pământeni» și între «Ungureni». Aceasta fără să fie o orânduire oficială, ci prin însăși voința, mânată de un atotputernic instinct, a oamenilor. Când undeva găsim «Suseni» și «Joseni», putem

bănuie că au fost la început două sate. În târgurile ce s'au format din legături între mai multe sate, fiecare merge la biserica lui, și nu pentru că s'au stabilit mai târziu, de Stat, care e lucru așa de nou, în sensul ce au azi parohiile.

« Neagra străinătate » nu atrage, precum străinul nu e invitat să se așeze. Satele din Balcani și din multe alte regiuni sunt de întemeiere relativ nouă. Oamenii, aiurea, se mută bucuroși, cu amintiri dela barbarii invaziilor, de unde li vine adesea originea. La noi lumea sătească e înfiptă. Sufere pe locul ei, dar nu se lasă mânată de ispite, și după cele mai crude încercări revine la vatra ei.

Trecerile în altă țară nu s'au făcut individual, ci în grupe, ca dincolo de Dunăre ori ca de pe o coastă a muntelui la alta. Ei își iau cu dânșii penații. În numele noului sat, cu sufixul de dislocare « ani », « eni », ei duc amintirea iubită a locului de origine. Bercenii din Prahova pomenește Berca Buzăului, de unde vin. E ca la vechii Elini, care-și strămută din Asia în Europa, dela Răsărit la Apus, dela Sud la Nord, zeii și se simt legați de metropola « bătrânilor » lor.

Când Domnii colonizează, ei nu aduc oameni, ci aduc grupuri, și nu-i îngăduie să se împrăștie, ci-i așează într'un anume loc, cu scutirile lor, în « slobozii », căroro li se dă numele neamului sau a regiunii lor. Sânt astfel Munteni în Moldova, pe locul care se va chema Muntenime. Sunt Rufeni, adecă Ruteni, în marginea Iașului. Sunt Ungureni și Ruși și Sârbi, — adecă Bulgari, — ca lângă Târgoviște, în vechea Țară-Românească. Așa se face și la orașe, unde Gabrovenii, din Gabrova

Bulgariei, sau Chiproviceniei, dela Chiprovăț, în aceeași Bulgarie, își au cartierul lor.

E la mijloc, de sigur, și împrumutarea procedării obișnuite de Orientali, Sirieni, Tatari, și trecută la Bizantini, dar este și continuarea felului de a gândi al nostru.

Cutare prefață de carte bisericească din secolul al XVIII-lea, vorbind de străini, spune că ei se fac una cu noi, că, adecă, îi primim définitiv așa numai, iar, dacă vor să rămâie ce-au fost, ei stau alături pe un alt pământ, nu cedat, ci concesionat, la voia Domniei.

Căci ei toți, străinii colonizați, nu sunt ai țării, ci ai Domnului. Supt Vodă-Caragea s'a încercat teoria, în legea însăși, că Țigani sunt ai lui Vodă. Acești străini nici nu-i plătesc țării, de care nu se țin, în Vistieria ei, ci numai acelu care i-a primit, care îi ține, în Cămara lui.

Dar dreptul veșnic al Domnului asupra străinilor colonizați în grup, ca și dreptul societății de a asimila pe cei strecurați individual, rămâne.

El a trecut asupra Statului, care, chiar după ce a dat o încetățenire, o poate retrage îndată ce se constată că scopurile lui nu sunt servite de noii veniți.

E încheierea logică a acestor observații.

5 Noemvrie.

XXVII

FAMILIA IN CONCEPȚIA POPORULUI ROMÂN

Familia n'are alt nume în românește decât acela de «fămeaic», care de acolo vine, dar cu vremea a ajuns să aibă alt înțeles, înlocuind cuvântul de «muiere», care uneori are un înțeles de soție, alteori acela, pejorativ, de femeie rea. Dar realitatea familiei, care la orașe a ajuns a se pierde așa de mult în folosul unui individualism fără cuprins moral și fără sprijin în viață, se păstrează și acuma, după cele mai vechi datini, în viața dela țară.

Nu pretutendeni însă cu aceeași putere. Și locul unde ea are un mai larg înțeles e la Românii din Peninsula Balcanică, din părțile Pindului, trăind, după moștenirea ilirică, de trib, în «fălcare». Acolo familia e ca o mică nație, cu o avere de turme, care e comună, cu o casă, care e pe rând leagănul generațiilor, — la vecinii Slavi din Macedonia familia întregă, cu nume firește deosebite, are însă același hram: «slava», și se închină, în rândul întâiu, aceluiași sfânt. Și, când îndeletnicirea cu păstoritul nu s'a mai păstrat, la cei așezați în orașe, — ca și, de altfel, la alți conlocuitori din aceleași părți —, legăturile între cei de același sânge sânt deosebit de strânse

și de sfinte. Ele nu se rup nici atunci când unii membri se duc prin alte țări, până în așa de îndepărtata Americă. Sentimentul care-i aduce acasă în unele momente ale vieții nu e atâta al locului, unde nu era stăpânirea neamului, cât acela al cuibului familiar, cu cei rămași într'însul.

Acolo se păstrează el, cu moravuri curate între soț și soție, cu ajutorul între frați și respectul cel mai adânc, venerația cea mai înaltă, pentru părinți, pentru bătrânii casei. Cutare mamă sau bunică amintește prin puterea ce o are asupra celor ieșiți din trupul său arhaicele vremuri ale matriarcatului.

Adese ori Balcanicii, chiar cei din Constantinopol, vorbind de condițiile de viață și moravurile din aceste părți dunărene, au avut cuvinte deosebit de aspre pentru familiile degenerăte și anarhice, în care tinerii nu respectă pe înaintașii lor, în care legăturile soțului cu soția nu sânt trainice, în care, prin urmare, creșterea se face în mijlocul certelor și dușmăniilor, în care luxul în afară împiedecă adevărata întemeiere a gospodăriei înlăuntru.

La țărănimea din țările libere și la aceea din provinciile odată răpite, cum Statul nu governa în sensul de astăzi, mulțămindu-se a da ocrotire tuturor vetrelor și cerând pentru aceasta mijloacele necesare prin biruri și prin ostași, cum satul era deci celula vie și generatorul tuturor forțelor naționale, iar acest sat nu era decât grupul coborîtorilor din același moș, ctitor și înetemeietor, acest înțeles însuși al satului trebuia să întărească și în grupurile familiare acea esență morală care le ținea împreună.

Odată, ogorul satului nu era împărțit prin șanțuri, copaci și garduri, ca aiurea, ci fiecare primea, după gradul coborîrii din același moș, partea trebuitoare pentru câștigarea hranei. Prin urmare era o înlesnire ca în fiecare grup să fie cât mai multe brațe, care munceau solidar.

Nu s'a ajuns, ca la Slavi, la acele mari gospodării familiare, în care un bătrân patriarh stăpânea lumea plecată dela el sau în care șeful reprezintă pe cel mai în vârstă dintre tovarăși, cu dreptul de a-i judeca și pedepsi. Acolo «zadruga» nu mai e familia, ci o grupare care, nu numai că o întrece, dar îi și schimbă caracterul. Dar nu odată, la noi, deslipirea din casa părintească a noilor căsătoriți nu se face, cum o spuneam și altădată, decât cu oarecare pietate.

Statul el însuși recunoștea, în organizația sa fiscală și în reformele sale, acest caracter de familie largă. Dărilor lui se adresau, cu sistemul de împărțire a contribuabililor pe «liude», unități fiscale abstracte, familiei ca atare, satul având sarcina de a «cislui» între deosebitele familii suma ce se cuvenea Domnului. Deci el, Statul, nu săvârșea greșala celui de azi, pentru care abia de curând, în plata funcționarilor, existența familiei începe să aibă un sens, pe când în Italia și chiar în Franța scăderea impozitului în familiile mari, potrivit cu numărul copiilor, face parte din reformele cele mai drepte și mai bine venite.

În acest regim financiar al trecutului nu se cerea nimic dela «holtei», cari, formau o categorie deosebită. Ei lucrau pe moșie străină alături de părinți, fiind, astfel,

acolo; de-avalma cu ceilalți, dar, în ce privește sarcina față de Domnie, ea li cădea pe umeri numai atunci când ei treceau în rândul «însurăților».

A nu fi însurat era pentru un tânăr de oarecare vrâstă o scădere socială. Numai prin cununie, prin curajul de a îndeplini legea firii, întemeind o familie și dovedindu-se în stare a o ține și a o apăra, era socotit cineva că este cu adevărat «în rândul oamenilor».

Nu din obiceiurile noastre cele vechi vine blăstămatul obicei al căsătoriilor de încercare și al legăturilor între nevrâstnici, care, prin vecinătatea cu alte neamuri, s'a introdus la Români din Banat, devenind o adevărată plagă și o rușine, una din cauzele de căpetenie pentru care se împruținează poporul românesc de acolo și decade. «Căsătoria», ceea ce înseamnă numai la Români legătura matrimonială, de și la Italieni și la Francezi se întâlnește verbul *casar* și *se caser*, înseamnă întemeierea aceluia sălaș sfințit care e casa, casa care nu poate fi fără fii și fiice, fără «prunci și coconi», — «copil» fiind un cuvânt venit mai târziu dela Greci, direct sau indirect, și însemnând la început cel născut în afară din căsătorie, «din flori».

O casă întemeiată și statornică. «Despărțenia» nu se putea face decât cu greutate mare, înaintea Bisericii. În istoria neamului nostru printre cei dintâi ai lui, Domni și boieri, ea nu se întâlnește în vremurile vechi. Numai noua legislație din secolul al XIX-lea a îngăduit-o, și de aici marele număr de «divorțuri» din epoca îndată următoare după această legiferare. Pentru a doua căsătorie a lui Vodă-Bibescu, după nebunia fără leac a

Doamnei Zoe, a trebuit, față de refuzul mitropolitului Țării-Românești, supt cuvânt că nunul e Domnul Moldovei să se recurgă la slujba făcută de șeful Bisericii moldovenești. Înaintaș al lui Bibescu, Grigore Ghica nu trăia cu Doamna Maria Hangerliu, fără ca să fi intervenit până la capăt o desfacere a căsniciei.

Mulți bastarzi au domnit, dar aceasta nu însemna o slăbire a supremului sprijin al moralității publice, care era căsătoria. Necesitatea dinastiei era așa de mare, caracterul ei sacru așa de înalt, încât ori pe ce cale trebuia să se aibă pentru conducerea țării sângele domnesc. Dar, pentru ca un astfel de «côpil» de Vodă să poată stăpâni, i se cereau semnele: trebuia deci să se arăte acelea care se însemnau pe trupul noului născut înaintea unor marturi de cinste, cari puteau fi descoperiți și aduși înainte. Avem, pe lângă multe amintiri ale acestei procedări, însemnarea, păstrată, a nașterii lui Ștefan-Vodă, fiul lui Petru Șchiopul și al roabei liberate, doica Irina.

Dar nu s'a observat în de ajuns un lucru. Poate și pentru că dela o vreme tronul putea fi ocupat și de cine nu era chiar fiu sau frate sau și nepot de Domn, lumea fiind acum mulțămită printr'o nelămurită coborîre care întrebuinta fără precizie terminul de nepot, ce putea să însemne, nu numai nepotul de fiu, ci și strănepotul și chiar numai urmașul,— așa a fost cu un Radu Șerban, cu un Matei, cu un Brâncoveanu, toți Basarabi fără scara coborîrii lor —, copiii din flori nu mai apar. Biserica a biruit obiceiul vremii mai vechi, când ea era mult mai mult supt autoritatea domnească. Dela 1600 înainte nimeni nu a mai adus înainte «semne»

și mărturii pentru a cere să i se deie Scaunul domnesc. Dela Mihai Viteazul el însuși, nimeni n'a arătat să se coboare tainic dintr'un Domn.

Fiul în afară de căsătorie n'are, în sate, dreptul la moștenirea tatălui, chiar când acesta l-ar recunoaște după legile cele noi, la care, de altfel, țăranii n'au avut recurs, ei păstrându-se cu vechile concepții familiale. Astfel de odrasle cad în sama mamei lor; fătăș, ei poartă, fiindcă așa li impune voia satului, numele acesteia. De aici multele nume, care se păstrează și până acum, de «a Babei», «a Preotesei», «a Gavriiloaii», pe care cei cari le-au moștenit dela un înaintaș, vădit bastard, le scriu din greșală, confundând articolul cu acel nume al înaintașei și înscriindu-se cu toții în catalog la litera A.

Fondul religios-moral al claselor de temeiu a trecut peste cel de moștenire păgână, — căci la vecinii catolici, ca și la cei ortodocși de peste Dunăre, nu se întâlnește de obicei sistemul fiilor de Domni necununați cu tovarășele lor prin iubire —, al claselor de sus și, timp de două secole întregi, el a impus un principiu dela care atâtea generații n'au căutat a se îndepărta.

Familia nu se sprijină neapărat pe zestre, cu privire la care vechiul fond popular nu cunoaște nimic, averea familiei neputând să aibă un caracter îndoit, și de multe ori în conflict, între ce aduce soția și ce găsește în casa soțului, dar poate fi și cazul când soțul e adaus, venind de aiurea la casa soției. Însă principiu de moștenire e sfânt, «agonisita», — cuvântul e însă de origine mai nouă, mai curând fanariotă, — trecând dela o generație la alta.

În fond, nu e atâta vorba de o moștenire a averii mișcătoare sau a casei dela oraș, ci de moștenirea ogorului, de păstrarea în «moșie», de nedesfacerea din legătura de sânge și de proprietate, de religia rurală, a creatorului îndepărtat al familiei înseși: e un cult al memoriei lui în tot ce se face cu ce vine dela dânsul.

Astăzi, moștenirea, trecând și la bani, la hârtii, la orice fef de avere, trebuie să capete însă și un alt sens, unul înalt, care poate adăugi la temeiurile, ajunse așa de șubrede, ale societății.

Se moștenește un nume, cuprinsul moral al acestui nume, și aceasta implică o datorie îndoită.

Când știi că numele-ți va trece la alții, nu-ți e iertat să li-l transmiți cu pată și scădere. El trebuie să fie întreg și cinstit, adevărata avere lăsată acelor cari nu vor moșteni adesea decât aceasta.

Iar, dacă moștenirea unui nume nu poate cuprinde totdeauna talentele aceluia care l-apurtat, ea implică responsabilitatea întreagă morală față de acela a cărui memorie nu trebuie întunecată prin scăpăturile urmașilor.

27 Noemvrie.

XXVIII

LIMBA CA ELEMENT AL SUFLETULUI ROMÂNESC

Intre elementele care formează comoara sufletească a poporului românesc, niciunul nu cuprinde mai mult și nu oglindește mai adevărat decât însăși limba lui.

Cu privire la acest graiu românesc, care s'a dovedit în stare, cu adăugirile cele firești, să îmbrace orice idei, cât de înalte, și orice sentimente, cât de fine, fiind, supt foarte multe raporturi, și mai ales supt acela al variației și al unei armonii de o esență cu desăvârșire subtilă, mai presus de limbile, asupra cărora s'a exercitat înrâurirea atâtor oameni de geniu, ale popoarelor celor mari din centrul și din Apusul Europei, s'au ivit în cursul timpului idei și s'au prezentat propuneri care și până în ziua de astăzi împart spiritele și care cer o judecată mai asemănătoare cu a oamenilor de bun simț decât cu cea a teoreticienilor și a polemiștilor.

Odinioară limba aceasta era deschisă pentru orice năvală de cuvinte străine.

Ușile năvălirii se deschideau însă numai asupra cămăruței în care se găseau scriitorii și vorbitorii solemn

din Biserică și dela Curte. Cum ceilalți n'au scris, dar au păstrat, și pe calea aceasta a unei păstrări neclintite se poate vedea cum au judecat generațiile care s'au urmat marile prefaceri, amestecurile cu grămada, copleșirile nesăbuite și prin aceasta chiar trecătoare și numai pe deasupra, fără să aibă o adevărată înrăurire asupra felului de a vorbi al mulțimilor.

Reducându-le la adevărata lor valoare, aceste învrăștări și întortocheri au trecut prin două faze. Cea dintâiu, mai veche, este aceea în care nu se pleacă dela o « idee », ci dela o « neputință » și dela o nepricepere. Scriitorii nu sunt introducătorii cu voce a atâtor cuvinte slavone care ne par astăzi la cetire așa de greoaie și de urâte și pe care le-a semnalat cu despreț școala ardelenă dela începutul secolului al XIX-lea și le-a luat în batjocură, cu destul humor popular, după 1820, poetul muntean Paris Mumuleanu. Avem a face numai cu traducători cari nu înțelegeau bine cuvintele din originalele slavone, precum au venit mai târziu alții, cari au înțeles tot așa de puțin cuvintele din noile originale la care s'a recurs: cele grecești. Ei reproduc adeseaori cuvintele în întregime, ba mi s'a întâmplat odată să găsesc însuși articolul grecesc amestecat cu cuvântul și făcând în felul acesta o ciudată alcătuire nouă. Cum aceste împrumuturi din nevolnicie s'au păstrat în cărți, ni închipuim prea adeseaori că în adevăr, la o anumită dată, poporul românesc a întrebuițat aceste cuvinte și căutând pitorescul, cuvintele neobișnuite le întrebuițăm și astăzi, atunci când ele n'au făcut parte niciodată din țesătura organică a graiului românesc.

Adecă, să ne înțelegem, niciodată un țăran, un negustor, un boier, un Domn n'a vorbit către cei de samă sa cu acest vocabular străin, ci s'a păstrat din veac în veac țesătura trainică și strânsă a unei comori de cuvinte care sunt în stare să cuprindă tot ceea ce dă gândul și ce inspiră inima oamenilor.

Teoreticienii au venit însă odată cu veacul trecut, trundindu-se, supt cuvânt că e nevoie să se îmbrace idei care până atunci n'ar fi pătruns la noi, a găsi o altă rostire pentru dânsule. Și au produs greșeli care dau unei părți din literatura noastră o înfățișare caricaturală, așa încât, ca să se poată gusta anumite traduceri sau chiar opere originale ale lui Eliad, este de nevoie să facem o adevărată prelucrare de traducere, precum am făcut eu, pe vremuri, cu noua ediție a călătoriilor, atât de interesante, ale Ardeleanului de pe la 1840 Ioan Codru Drăgușanu. Se prevedea schimbarea, — și el încerca să o înlătore —, de către Mumuleanu, în « Caracterele » sale dela 1825, când el scria cu atâta înțelepciune următoarele rânduri: « Să luăm numai acelea (cuvinte) care ni vor fi de lipsă dela Greci și Latini, iar cele slavonești vorbe și ziceri câte sânt dulci la auzul nostru și câte sânt prea de obște în norod să le întrebuițăm, iar câte sânt numai în gurile celor învățați și câte sânt aspre de fărîmă limba și dinții noștri, să le lăsăm ».

Nu se poate în adevăr o mai bună povață pentru ceea ce trebuia să se facă atunci, și nu s'a făcut de toți cu aceeași bună socoteală, și ce s'ar putea face astăzi, când, cu cele mai bune intenții, s'a aruncat formula curățirii limbii de cuvintele străine moderne

fără folos, care acopăr pe ale noastre și, pe de altă parte, autoritățile filologice au dat răspunsuri care, trebuie s'o mărturisim, sunt supt nivelul la care dela sine se poate ridica în judecarea acestei chestiuni bunul simț.

Eliad, care pornise așa de românește, în legătură cu ȳieața aproape țărănească din mahalaua Târgoviștii unde se născuse, și care apoi trăise într'o lume care nu se deosebea în ce privește nivelul social de cea a lui Anton Pann, care, deși străin în ce privește producția lui poetică, nu s'a lăsat cucerit niciodată de dorința de a scrie o românească « mai înaltă », a ajuns dela o bucată de vreme să creadă că într'o întoarcere la un presupus trecut, asemenea cu limba italiană, a graiului nostru s'ar putea găsi tot ceea ce trebuie, nu numai pentru a o face în stare să înveșmânteze orice produs al minții, dar să o și ridice pe un plan superior. Am spus la ce rezultat, în ce privește producția lui poetică, a ajuns el prin această italianizare silnică și imposibilă a unei limbi care de veacuri întregi își avea rosturile, dela care nimeni n'ar fi trebuit să încerce a o îndepărta.

Italianizantul care era acest scriitor muntean, întors, de altminteri, către sfârșitul vieții sale la întrebuintarea limbii cunoscute de toată lumea, avea în față pornirea, tot mai puternică, la Ardeleni, cari în felul acesta căutau să arăte coborîrea din Romani și numai din Romani și credința pe care au păstrat-o față de originile noastre, o altă prefacere, tot așa de dăunătoare pentru moment și tot așa de puțin trainică pentru viitor, a acestei limbi smulse din datinile ei cele vechi.

Cuvintele latine, neprefăcute, prin urmare nepotrivite chiar cu felul nostru de a rosti sunetele, au pătruns în limba noastră, înlăturând tot ce avea înfățișarea unui împrumut din slavona care era pe dreptate oropsită, în ce privește însă încalcările cărturarilor, iar nu ceea ce, din această limbă, ca și din atâtea altele, ne însușisem de-a-lungul veacurilor, prefăcându-l, de multe ori, adânc, câteodată aproape desăvârșit, după nevoile de armonie și de măsură ale limbii noastre și făcând astfel dintr'însul, prin această potrivire, o creațiune, o făptură organică a noastră.

De pe la 1870, printr'un șir de scriitori cari nu erau legați prin nicio mărturisire de credinți teoretice, ci își trăgeau învățământul dela instinctul lor de adevărați poeți, s'a ajuns la părăsirea acestor rătăciri.

Precum am spus, poporul care nu cetea, sau cetea cărți făcute pentru dânsul și în care se ținea samă de graiul pe care-l păstrează el, nu fusese supus la niciuna din aceste schimbări, și el n'a slavizat, n'a grecizat, n'a latinizat și n'a italianizat.

Cu atât mai puțin s'a supus el, supt influența unor saloane în care nu-i călca piciorul, la acele francizări care, într'un anume moment, pe la 1870, au omorît cu desăvârșire orice manifestare poetică a literaturii din București.

El, poporul, temelia, și nu mulțimea, națiunii, rămânea și mai departe îndreptarul către care la orice îndoială trebuia să se îndrepte oricine.

Ceea ce a pus din nou întrebarea în ce privește limba bună și curată,— și adaug numai în ceea ce privește vocabularul, căci nu s'a băgat de samă în deajuns

cât de mult am pierdut mijloacele sintactice nesfârșite pe care le are limba noastră, pentru a primi gramatica, potrivită după vechea normă latină, a Francezilor din secolul al XVII-lea—, a fost înlocuirea, în cea mai mare parte, a cărții prin ziare.

Ziarul a ajuns să fie cetit, dacă nu de toată lumea, cel puțin și de multe elemente din clasele adânci. A vorbi ca la gazetă a devenit pentru foarte mulți o regulă în ce privește alegerea cuvintelor, ca și, de altfel, orânduirea lor. Babilonia contra căreia s'a ridicat, cu un spirit așa de fin și cu atâta solid bun simț, d-l Pisani, expunându-se la acele critici zeflemiste care sânt din nenorocire otrava vieții noastre intelectuale, se datorește înainte de toate înrâuririi acestui scris la răpezeală din partea unor oameni cari, la rândul lor, cetesc gazete străine, și anume numai gazete franceze.

Nu s'ar putea înlocui,— o spunem, ca și Paris Mumuleanu odinioară —, acele cuvinte care au ajuns « de obște » și care « sunt dulci în auzul nostru », precum și câte ne îngăduie să exprimăm nuanțele pe care nu le putem exclude din mintea noastră. Dar lupta care s'a dus și continuă a se duce astăzi ne îndeamnă pe toți la un lucru: la o chibzuire, de câte ori este vorba de a cumpăni cuvintele vechi cu cele noi, cele dintâi având dreptul să treacă înainte.

Căci, altfel, sau rupem legăturile noastre cu un popor care nu ne înțelege, sau îl facem pe dânsul însuși să fie necredincios tradițiilor sale și să rupă el cu ceea ce în curs de atâtea secole au izbutit să îndeplinească înaintașii.

XXIX

ELEMENTE NECREȘTINE ÎN VIAȚA POPORULUI ROMÂNESC

În ce privește națiunile necreștine cu care împrejurările ne-au adus în legătură, așezându-se, trecător sau vremelnic, pe pământul țării noastre, cei dintâi, ca fiind cei mai vechi, vin la cercetare Turcii.

Cred că este folositor ca și cu acest prilej să arăt celor pe cari împrejurările i-au făcut să nu poată cunoaște istoria țării, fiindcă au trăit supt alt regim, unde viața poporului românesc nu era înfățișată în școli și, în schimb, li se strecurau o mulțime de păreri greșite în ce privește rostul Românilor liberi, că noi n'am stat niciodată supt stăpânirea turcească.

Supt o astfel de stăpânire Ungurii au trebuit să-și plece capul, însăși Buda, vechea cetate a lui Mateiaș Corvinul, fiind reședința unui pașă timp de un veac și jumătate și stăpânirea aceasta de-a-dreptul a cuceritorilor întinzându-se, de altminteri, pe toată Ungaria centrală, cuprinsă între stăpânirea de fapt austriacă, sus, și o altă stăpânire, tot austriacă, în părțile de către Sava și Drava. De așa ceva am fost scutiți noi, și același lucru

s'a întâmplat și cu neamurile din Ardeal, care erau păzite de cotropire prin aceea că noi stăteam ca un zid în fața lor.

În Țara-Românească și în Moldova, Turcii apăreau numai în anumite însușiri, afară de momentul când era vorba de un războiu, în cursul căruia puteau trece și pe la noi, sau de înnăbușirea unei răscoale a celor două Domnii. Afară de aceasta, ei veneau numai ca negustori de miere, balgli, în Moldova, sau ca împrumutători, cu dobândă mare, ai celor de țară, îndemnându-i, și uneori chiar silindu-i, să primească un ban de care aveau mai multă sau mai puțină nevoie ai noștri. Se produceau nu odată și gâlcevi între împrumutători și împrumutați, între negustori și clienții lor, dar judecata se făcea înaintea tribunalelor țării, și firește Turcul, îndreptățindu-se într'o limbă care nu era a sa, pierdea de cele mai multe ori procesul, de unde a rămas expresia de: « Turcul plătește ».

Deci ostași în trecere și adaug: alți ostași, așezați pe bucata de către Dunăre din teritoriul muntean, mai târziu și într'un colțișor din Moldova, alipit la vechea raiă din vremea lui Ștefan-cel-Mare, deci în afară de marginile, care se păstraseră, ale teritoriului românesc, și ceilalți, negustori cari, de altfel, nu făceau rău țării, ci puteau să ajute, fiind capitaliști, cum, în general, nu erau ai noștri, la rosturile economice ale țării.

În vremuri foarte apropiate de noi, când cu Războiul de neatârnare, au trebuit să se facă sforțări de propagandă pentru a trezi față de Turci un oarecare sentiment de dușmănie, care exista așa de puțin în ce privește populația dela țară, încât se citează-cazul, pe linia Dunării,

al Turcilor atât de împrieteniți cu locuitorii, de le botezau copiii, și erau preoți cari primeau acest amestec al «păgânului». Dar o așezare statornică de oaste turcească în orașele noastre nu s'a văzut niciodată. Niciun dregător turc n'a împărțit dreptate și n'a cârmuit la noi, iar încercările care s'au făcut de două ori de a desființa Domnia și de a așeza în loc, ca dincolo de Dunăre, o stăpânire turcească directă, acestea, prin împotrivirea noastră, dar și prin firea însăși a lucrurilor, n'au izbutit. Nu s'a ridicat nicio moscheie pe pământul românesc, până pe vremea când, pentru pitorescul Parcului Carol, s'a clădit acolo una, care în zilele noastre văd că servește și pentru îndeplinirea de fapt a ceremoniilor religiei mahomedane.

Aceasta în ce privește pe Turci.

Firește că, în socoteala pe care o facem, nu pot să între confesiunile creștine, care se bucurau de toate drepturile unei largi toleranțe,—catolicii în unele orașe, și mai ales în părțile de către munte ale Moldovei, având vechile lor așezări, cu episcopii lor în frunte, «biscopii», fără ca nimeni să se gândească a-i converti, afară de o încercare, pe vremea lui Șerban Cantacuzino, la Câmpulung, unde era o colonie veche ungaro-săsească, a cărui trecere completă la ortodoxie s'a petrecut, catolicii rămași ei înșiși având și până astăzi pe clopotnița bisericii lor din centrul orașului un Sfântul Nicolae cu tiară latină, dar cu inscripția în litere cirilice. Mulți din acești catolici, de altfel, treceau fără niciun fel de îndemn la legea țării, și astfel se explică numele de Botezatu, pe care-l purta unul din înaintașii lui Alecsandri, ceea ce a făcut

să se acrediteze, de spiritele satirice și cârtitoare, legenda că marele poet al Moldovei ar fi de origine evreiască.

În ce privește pe Armeni, foarte vechi locuitori ai Moldovei, unii și înainte de întemeierea Domniei, iar în Muntenia fiind veniți, mai târziu numai, din părțile turcești, ei au fost liberi să continue toate practicile lor religioase. Și, dacă s'au întâmplat două prigoniri, una în secolul al XVI-lea, pe vremea lui Ștefan Rareș, din cauza unui capriciu al Domnului, iar celalt caz de pe vremea ocupației polone în Moldova, când Armenii au fugit în Ardeal, întemeind acolo, la Gherla și Ibașfalău, o colonie din cele mai înfloritoare și până astăzi, aceasta se datorește unor împrejurări excepționale, care n'au nimic nepotrivit cu aplecarea firească spre frăția umană a popoului nostru, pe care nimic n'o va putea scădea, cu atât mai puțin desființa.

Venim însă la populația, din ce în ce mai numeroasă, care-și are o altă religie, și nu numai atât, își sprijină însăși existența ei națională pe această religie, în care trăia, cum trăiește încă în mare parte, ca într'un adevărat Stat, care nu are nevoie nici de Constituție, nici de steag, nici de cârmuire deosebită, dar care, prin legături foarte strânse și uneori de un caracter misterios, lucrează totdeauna solidar, și-și datorește lor toate succesele sale uimitoare, — trebuie să o spun: în dauna stăpânirii noastre în toate domeniile, deci și în cel economic, și până în clipa de față. Este vorba de populația evreiască.

În discuțiile care au avut loc în ultimele decenii, deci și simțitor înainte de Războiu și de Unirea românească, prin care s'au introdus pe alocuri și elemente evreiești

care erau deprinse, ca în Basarabia, cu o stăpânire economică exclusivă, ca în Bucovina, cu dominația în toate ramurile de viață, ca în Ardeal, cu o paritate față de clementul unguresc creator de Stat, care se prefăcea de fapt într'o covârșire bănească și chiar intelectuală a acestui element, s'au aruncat teorii care se înlătură foarte ușor, cu toată îndărătnicia acelor care le susțin încă, în ce privește originea și caracterul la noi al acestui puternic element de infiltrație.

În ce privește precizările românești, care au fost considerate ca niște atacuri, deși nu era vorba de altceva decât de manifestarea unor drepturi naturale ale întemeietorilor și apărătorilor în primul rând ai țării, nu trebuie să se creadă că o pornire sentimentală este aceea care a determinat această stabilire de adevăruri. Din partea celorlalți, mulțămăită temperamentului pasional al Evreilor, lupta a fost dusă cu o anumită învierșunare care nu folosește niciodată pentru cunoașterea și rostirea adevărului. În ce privește pe acela care vorbește în această seară, nimic din ceea ce s'ar petrece nu-l va putea îndepărta dela acele principii de care a fost călăuzit toată viața și care ar fi bine să fie împărtășite de toată lumea în însuși interesul poporului nostru, și anume: înțelegerea cea mai deplină a umanității, care este unită, peste toate interesele și deosebirile firești, prin legăturile cele mai strânse, care dacă sunt cu totul rupte, fiecare din elementele răzlețe trebuie să sufere.

Pe lângă aceasta, ca istoric, sunt dator a face constatări chiar atunci când aceste constatări lovesc un sentiment de care nu se poate depărta niciun om, fără a

pierde însăși calitatea sa esențială de membru al poporului său.

Deci ceea ce se spune în această seară reprezintă curatul adevăr, pe care oricine trebuie să-l primească și să-l înțeleagă, în ce privește situația pe care o are în România, după aceste lămuriri.

Intre elementele, foarte amestecate, care au venit din Dacia la cucerirea lui Traian, au fost și Asiatici, dar ei aparțineau rasei arabe, deci Semiți adevărați, pe când o mare parte dintre Evrei n'au nimic a face cu rassa lui Sem, ci nu sunt decât vechi Cazari din stepa rusească, cari, trebuind să aleagă între creștinism și iudaism, au crezut că iudaismul, în ce are el mai material, se potrivește mai mult cu firea lor de barbari războinici.

Trebuie să zimbim de câte ori ni se vorbește de o așezare evreiască datând de pe vremea marelui Împărat ctitor pe malurile Dunării.

În miile și miile de documente care ni s'au păstrat și în care se străvede și cel mai mic amănunt din trecutul nostru, n'am întâlnit decât cazuri cu totul sporadice de Evrei veniți la noi, ca medici, o ramură în care ei își câștigaseră un rol important prin Răsărit,— și un medic evreu a îngrijit astfel și de rana dela picior a lui Ștefan-cel-Mare —, ori ca negustori. Faptul că ici și colo s'a găsit vreo inscripție, de altminteri mai târzie, purtând o însemnare evreiască, nu înseamnă că era vorba totdeauna de un Evreu așezat, ci de unul pe care moartea îl prinsese pe pământul nostru.

În veacul al XVII-lea numai, ei apăreau ici și colo ca « orândari », adică arendași, ai cine știe cării cârciumi

de pe moșia boierească, de unde vine, după termenul polon, confuzia moldovenească între « orândă » și între cârciumă. Până în secolul al XVIII-lea nu poate fi vorba deci decât de mici grupe evrești, care erau așa de restrânse, încât au trebuit să vină Fanarioții, pentru ca, supt aceștia, după modelul turcesc, în care se osebeau supușii Sultanului, nu după națiune, ci după religie, să se ajungă la o înțelegere, potrivit cu care Evreii în bloc, supt șefii lor, într'o administrație fiscală anumită, răspundeau o anumită sumă, nu Vistieriei înseși, ci părții din organizația fiscală, care, supt titlul de Cămară, era rezervată Domnului. Domnul avea tot interesul să fie cât mai bogate colonii de acest fel, care creșteau veniturile lui. Afară de aceasta erau anumite ramuri, cum este argintăria, de exemplu, în care Evreii erau când și când reprezentați. Avem în Condica lui Constantin-Vodă Mavrocordat și în alte mărturii de trecut tot ce trebuie pentru a fixa până în cele mai mici amănunte care era situația Evreilor în această vreme la noi și mai ales în Moldova, în Muntenia fiind vorba mai mult de unele elemente spaniole, care, din cauza locului de unde plecau și din cauza limbii pe care o vorbeau, puteau să aibă față de poporul românesc o altă atitudine și, în schimb, și poporul românesc putea să aibă o altă atitudine față de dânșii decât față de strecurările galițiene mai târzii.

Așezarea stăpânirii austriace în Bucovina a schimbat lucrurile. De sigur că și peste Nistru, în Polonia, Evreul, mai ales horilcarul, vânzătorul de rachiu, joacă un rol important, dar Austriei, doritori de cât mai mulți con-

tribuabili, au făcut din Galiția un mare deposit de jidovime. Când au venit reformele Statului austriac, în care este adevărat că nu se cuprindea și recrutarea elementului evreesc, dar se impuneau anumite forme de vicață mai regulate și mai stricte, pentru Evreii de acolo era mai bine să treacă în larga țară a Moldovei, unde o anumită corupție administrativă era foarte favorabilă pentru primirea și ocrotirea oricăror străini. S'a adaos și întemeierea consulatelor străine, care erau în căutare de supuși, prin care le creșteau mijloacele de întreținere, unele, cum era consulatul francez, fiind și foarte sărace.

Dar numărul cel mai mare de *sudiți*, cum se zicea întâi, cu un termin de origine italiană, a fost la consulatul austriac: de acolo numele de «târtan» aplicat Evreilor după cuvântul german «Untertan», «supus».

În sfârșit s'a vorbit și de un fel de necesitate a primirii clementului evreesc îndată ce s'a schimbat moda și Evreii de peste graniță erau în stare să fabrice la răpezeală tot ceea ce trebuia pentru noul costum apusean. Este vremea când vin croitorii evrei, pentru femei întâi, pe urmă și pentru bărbați.

Rezistența elementului românesc a fost slabă și din cauza că eram prinși în bresle, pe care Statul le crease odinioară, dar nu se gândea să le susțină. Trăind individual și având la spate consulatele, continuând cu obiceiurile de corupție pe care le aduseseră de peste graniță și care găseau un teren mai bogat la noi, Evreii au ucis foarte răpede breslele, pe care, de altminteri, generația nouă, de principii revoluționare, nu le simpatizau de loc. Am tipărit plângerea dureroasă, dela jumătatea veacului al XIX-lea,

a blănarilor din Botoșani, cari odinioară erau așa de puternici, încât făceau și susțineau o biserică.

Reformele din secolul trecut n'au cuprins și acordarea de drepturi în massă Evreilor, deși era de așteptat că, dela o bucată de vreme, ei vor râvni și la dânsule, pentru că orice putere economică este îndreptată și către un adaus politic. Nu trebuie uitat însă că, la 1848, în Moldova, revoluționarii, cari nu aveau la îndemână o burghesie românească, s'au adresat la Evrei și că, în Muntenia, Eliad, conducătorul sufletesc al generației sale, fiind francmason, a cerut același sprijin, acordând emanciparea în sensul cel mai larg: se cerea aici și concursul Evreilor în Garda Națională.

Ce a urmat, în epoca Statului nou, față de Evrei, a fost lupta între principiile liberale, care cuprindeau și intrarea în Stat a Evreilor, și între rezistența instinctivă a populației de baștină, care înțelegea să-și păstreze drepturile. Acest din urmă element a biruit atâta vreme cât n'a început marele capitalism, având legături în tot restul lumii.

Când ne-am împrumutat la Berlin și dacă aveam nevoie și dacă nevoia aceasta nu exista, când am recurs la Bleichröder, înțelege cineva ce consecințe trebuia să aibă aceasta pentru împingerea către drepturi politice a elementului evreesc.

După războiu, am primit Evrei de aiurea, cari veneau supt garanția tratatelor și cu obiceiul lor de a juca roluri mari în Statele care se desmembrau în vecinătatea noastră. Însă noua populație evreiască intrată în țară ca într'un loc de refugiu momentan, dar care s'a așezat definitiv, nu s'a mulțămît să rămână în locurile unde stătuse până atunci, ci a fost atrasă către acele mari

centre, cum e Bucureştii, în care zeci de biserici au rămas fără parohieni.

Când capitala României a devenit mare centru de afaceri, afacerile acestea au adus Evrei din toată lumea, reprezentanţi de mari industrii, mânători de imense capitaluri. Aceasta este situaţia de astăzi. Orice element străin, neasimilabil, care intră însă într'o viaţă naţională, fie şi de caracter patriarhal, se loveşte, la un moment dat, de o împotrivire. Această împotrivire s'a întârit prin faptul că profesiunile libere, ziaristica şi literatura au ajuns să fie în mâinile elementului evreesc, exercitând influenţă asupra unui suflet care trebuie păstrat întreg, căci altfel Statul însuşi se năruie.

Incheierea? Fiecare o poate înţelege cum vrea. Eu o înţeleg așa: Noi avem legi şi legile acestea dau asigurări, care pot să fie neplăcute pentru noi, şi, în acest caz, trebuie schimbate legile. Dar, în afară de tot ceea ce cuprinde legea, este o datorie sacră faţă de noi: să ne organizăm pentru recâştigarea situaţiilor pierdute, să ne organizăm cu sprijinul Statului, care el are această datorie, pentru că este Statul românesc, dar să ne organizăm, înainte de toate, pentru că Statul este schimbător dela un guvern la altul, prin însăşi munca noastră solidară şi prin vederea netedă a scopului ce urmărim.

O mişcare în acest sens a început în toată ţara. Supt orice guvern ea s'ar fi manifestat, pe această linie, în care au intrat ca îndreptătoare şi formaţii numai de intelectualitate, trebuie urmată şi mai departe organizarea nouă a vitalităţii acestui popor.

PREVEDERI ADEVĂRATE ȘI FALSE

Marea durere a omenirii în momentul de față, durere pe care încearcă să și-o acopere prin demonstrații violente de « dinamism », de așa-numitul « dinamism » care merge și până la manifestații de Saturnale aproape isterice, este în condițiile actuale de viață, și a trăi, ca în Germania, de pildă, în condiții de alimentație măsurată nu poate să fie, fără îndoială, unul din lucrurile cele mai plăcute, în prevederea unui viitor care poate să dea o catastrofă capabilă de a dărâma tot ceea ce de-a-lungul secolelor a clădit civilizația umană, sau se poate prelungi în neliniștea, mai chinuitoare decât însăși catastrofa, care cel puțin îndeamnă o societate la rezistență și la răspingere.

Se întreabă oamenii cari sunt în stare să-și analizeze sentimentele și prevăd ceva dincolo de plăcerile sau durerile de față: încotro mergem?

Și, în răspunsul care se dă la această întrebare, în presimțirea lucrurilor care, cu voia sau fără voia noastră, se vor petrece neapărat, se încearcă a se da societății

întregi o direcție mai sigură către această țintă, care nu mai poate fi înlăturată.

Niciodată n'au fost mai mulți profeți, și, alături de dânsii, mai mulți realizatori de lucruri mistice, nemai-pomenite până acum, pe care le garantează, mai mult decât mintea, pe care în zădar se trudește cineva să li-o găsească, atitudinea lor, cuvintele oraculare, gesturile schițate înaintea unei mulțimi uimite de cutezanța și uneori de brutalitatea lor.

Mergem, se întreabă deci miile și miile de oameni, către formula dictaturii, sau toate silințele trebuie cheltuite pentru a se grăbi ceasul când se va întoarce înapoi ziua democrației, care, azi, aleargă adeseaori dela o tabără la alta, cu pete de sânge, mai noi și mai vechi, pe albul veșmântului ei?

Oameni de dreapta și oameni de stânga, cari nu se pot înțelege pentru foarte multe motive, dar, înainte de toate, fiindcă au început prin a spune că, fiind oameni de dreapta și oameni de stânga, nu se pot înțelege între dânsii. De aici certele din fiecare moment, de aici lungile articole, mai mult sau mai puțin cetite, de prin reviste, de aici cărțile care cad greu pe oboseala sufletească a unei vremi grămădite de griji, de aici întrecerile electorale, de aici tulburările de stradă, de aici luptele civile, de aici sfărâmarea iremediabilă a moștenirii unor timpuri mai bune, și în momentele care de-a lungul vremurilor au rezistat până acum și la cele mai sălbatece manifestări de ură și nebunie a oamenilor.

Să încep cu ceea ce este și cu ceea ce poate făgădui forma politică pe care noi o numim «dictatură», și o punem

la dreapta, de și ea poate să fie tot așa de bine și la stânga cea mai depărtată, căci nu este vorba de o îndreptare filosofică, ci numai de acțiunea pe care o exercită asupra societății oameni cari, ridicând un steag sau alt steag și îmbrăcând în discursurile lor cutare sau cutare idei politice și sociale, au înainte de toate același temperament.

Căci dictatura nu înseamnă altceva decât supunerea unei societăți întregi nu ideilor cuiva, ci temperamentului pe care natura i l-a dăruit și care firește nu este transmisibil, ca dreptul dinastic, dela o generație la altă generație și chiar poate să nu dureze până la capăt la același individ.

Suntem noi deci condamnați să pierdem tot ceea ce am căpătat dela înaintași și ce am adaus prin munca noastră, dacă nu vom căuta un om, dacă nu-l vom descoperi, dacă nu-l vom inventa, dacă nu ne vom înșela asupra lui, îmbrăcându-l cu hainele, de miraculoasă influență, ale unei atotputernicii pentru exercițiul căreia s'ar fi născut?

Să-mi fie îngăduit a spune foarte hotărît, pe baza unei cunoștințe a sufletului omănesc pe care mi-a dat-o cercetarea îndelungată a istoriei: nu.

Așa-numitul regim de dictatură se îndrituiește prin două lucruri: prin acea dărâmare, pe care ar împiedica-o, și prin realizările pe care le îndeplinește.

De sigur că dărâmarea trebuie împiedecată. Ce facem noi acum din beton armat sau din mucava sunt lucruri cari se pot înlocui oricând, căci în ele nu se cuprinde

nicio manifestație a geniului uman, dar ceea ce au dat veacurile trecute, căzând supt ghiulele sau crăpând în îmbrățișarea focului, nu poate fi refăcut niciodată. Aceasta pentru monumentele de piatră, și putem adăugi și pentru ce este, am zice, «monumental» în sufletul nostru însuși și care se poate face bucăți pentru totdeauna fără atingerea cu ghiulelele și fără mistuirea în flăcări.

Dar cel mai bun frâu contra pornirii către ruină se găsește în sufletul fiecăruia.

A pregăti acest suflet cere într'adevăr timp, dar, când s'a ajuns acolo; omul poate rezista la orice ispită diabolică de nimicire.

Sunt societăți în Europa și afară din Europa care prin aceasta se țin drept în fața tuturor vrăjilor revoluționare din timpurile noastre.

Ce lucru minunat nu s'a făcut în Italia și Germania în timpurile noastre și cine s'ar gândi să nu laude pe acei cari, dând țării lor liniștea socială, au învățat din nou pe oameni să iubească munca, sau s'o primească măcar disciplinat, și au înzestrat țara lor cu creații tehnice la care privesc cu gelozie toți cei cari nu ne-am împărtășit de o astfel de providențială conducere ministerială!

Dar în atâtea locuri se văd astăzi, — cum s'ar putea vedea în propriul nostru trecut, atunci când nu exista măcar Statul, ci trăiam sat de sat și vale de vale, — lucruri de toată frumuseța care s'au realizat, și uneori cu o răpeziciune uimitoare, prin altceva decât supunerea la poruncă, așa ca a robilor cari au ridicat pira-

midele: prin libera voință a oamenilor reuniți de același sentiment exprimat în toată sfințenia libertății. Catedrala dela Reims nu este de sigur inferioară, cu toată deosebirea de proporții, piramidelor pe care le-au ridicat Faraonii egipteni, pentru ca trupul lor uscat să fie pus la adăpostul unor primejdii ce și-au găsit însă drum și așa până la oasele lor înegrite.

Deci, ar spune cineva, să ajutăm democrația a recăpăta ce a pierdut, căci democrația înseamnă și libertate.

Să-mi fie îngăduit a crede altfel. Cineva își poate pierde libertatea sub porunca directă a unui om, sau și-o poate pierde, tot așa de mult, ba mai mult chiar, — pentru că pe un dictator îl poți răsturna sau se poate și tempera dela sine, — prin străbaterea încetă a unei poruncitoare formule.

Pe dictator îl vezi, îl prețuești, îl cântărești, în unele împrejurări îl poți îmblânzi, în altele poți iarăși chiar să-l împiedeci măcar în parte, punând în fața și împotriva lui pe un altul din mulțimea de aspiranți la aceeași stăpânire asupra aceleiași societăți. Dar cum lupți cu formula?

Aceea nu este un lucru concret, care să-și arăte imediat defectele, ci acțiunea ei se exercită așa de ascuns, încât, fără a bănuși că ea a pătruns, te trezești în fața rezultatelor ei. Formula democratică poate fi o otravă lentă, care nu numai că împiedecă faptul de spontaneitate, în tot ceea ce poate ieși ca forme materiale dintr'însul, dar slăbește însuși resortul către creația individuală.

Ești învăluit și înveninat de dânsa, o sugestie a tot puternică îți împiedecă nu numai mâna de a lucra, dar

și creierul de a urmări neconținut anumite probleme, care nu și-au dat și nu-și vor da niciodată toate răspunsurile. Vrajit, te găsești între alți vrăjiți. Vorba făcătoare de minuni vă stânjenește deopotrivă.

Dar ceea ce face frumuseța, nobleța, libertatea unei societăți, este că ea elaborează neconținut formulele ei, fără să se lase stăpânită desăvârșit de niciuna și că oricine are dreptul în această discuție să prezinte neîmpiedecat ceea ce crede el că a descoperit.

Pentru moment, sub dictatură, ca și sub formula democratică, societățile omenești nu s'au arătat capabile, într'un șfert de secol, să dea niciun lucru nou în domeniul cugetării.

Să credem că obiceiul de a gândi liber, care a creat de-a lungul vremurilor atâtea filosofii și atâtea politici, a dispărut?

Iarși, cu toată hotărîrea, răspund: Nu. Nu se nimește așa de ușor ceea ce iese din marele adânc al silinților umane. Și va veni vremea, — fără să pot adăuga: și: « aproape este », — când lumea, sătulă și de plecarea capului înaintea unui om și de abdicarea gândului înaintea unei simple formule, se va strânge în jurul aceluia a cărui minte va putea să proclame noile adevăruri care dela sine se prefac în creații noi.

21 Ianuarie 1938.

XXXI

PERICOLUL CONSPIRAȚIILOR

De o bucată de vreme situația, câștigată adesea ori prin mișcările silnice din deosebitele țări, care odinioară formau civilizația omenească și astăzi stau risipite și izolate, gata să se încaiere peste toate legăturile întâmplătoare pe care le încheie de azi până mâine, este zguduită de mișcări care amenință să ducă la forme, nebănuite de alții decât de cei cari se întovărășesc pentru a le aduce la îndeplinire. Onestitatea de pe vremuri, care îngăduia altfel de alianțe și permitea omenirii să privească încrezătoare în viitor, pare să fi dispărut pentru totdeauna.

În sufletele omenești, așa cum se înfățișează astăzi pretutindeni și prin urmare și la noi, până într'acolo încât, mai ieri, nu știu ce tânăr spunea că tot ce aparține secolului al XIX-lea este ceva blăstămat, față de care nu se încapă niciun fel de milă, trebuind să se pună în loc lucruri dumnezeiești, care se pot întruchipa numai în mintea sa superioară, este o neconținută instabilitate, care poate pregăti toate surprinderile și este în stare să atragă toate primejdiile.

Se întreabă cineva cu îngrijorare ce poate să iasă din această bolnăvicioasă tremurare după ceea ce n'a fost niciodată, și adâncă mea credință, potrivit cu tot ceea ce am văzut în istoria omenirii, e că nici nu va putea să fie adus la îndeplinire, chiar dacă producătorii acestor prăpăstioase schimbări ar avea într'înșii mai multe însușiri de geniu decât, răspândite dela unul la altul, în vremurile trecute, s'au întâlnit numai la exemplele cele mai alese ale speței omenești.

Odinioară, pentru a ajunge la o schimbare, se întrebuinta altă cale. O minte mai puternică decât a altora, sau măcar de o originalitate deosebită, enunța o idee. Ideea singură nu ajunge pentru ca să îndemne pe oameni a porni pe calea prefacerilor. Trebuie ca această idee să fie puternic sprijinită pe argumente și îmbrăcată într'o formă care se poate face înțeleasă de cât mai mulți oameni. Aceștia, unul câte unul, sau în tovărășiile lor, se opreau asupra ideii care a răsărit deodată, o priveau prin toate laturile, o cântăreau, o criticau, se întorceau de mai multe ori asupra ei, și venea în sfârșit o vreme când ea era sau răspinsă, fiindcă se dovedise fără temei, simplu capriciu al unei minți ambițioase, sau era primită, ajungea un crez și, odată crezul acesta prefăcut într'o formulă practică, se pornea întru îndeplinirea lui.

Acum ideea ajunge, sau, încă mai puțin decât ideea, o potrivire de cuvinte care să-i țină locul, o formulă care nu este totdeauna strălucitoare, ci ajunge să poată exercita o înrâurire asupra minților mai slabe. Și, în loc ca o societate întreagă, înrâurită de acela care caută drumul cel nou, să se pună la lucru pentru a ajunge la

ținută cu pasul sigur al oamenilor cari umblă normal, se alcătuește un grup câștigat cu viclesug, sau numai cu o stăruință, să-i zicem: de fier, care ia asupra sa săvârșirea transformării miraculoase.

Se înjghiabă deci ceea ce se chema odinioară, în vechia noastră românească: o « uneltire » și, cu un cuvânt împrumutat, pe care îl întrebuițăm curent astăzi, se, zice: o « conspirație », ori, cu un alt cuvânt de împrumut un « complot ».

Pe întunec, pe căi neștiute, se așteaptă clipa când lucrul vaie și la iveală, și, chiar atunci, nu se mărturiște scopul cel adevărat, ci o parte se păstrează pentru ziua biruinții, iar alta se spune deocamdată pentru a momi pe prieteni și pentru a acoperi privirea dușmanilor. Așa lucrează cei legați prin făgăduieli solemne, prin jurăminte, în mijlocul societății asupra căreia stau să pună mâna în momentul ce și l-au pregătit de multă vreme și-l țin ascuns de toți cei cari nu trebuie să aibă puțința de a se apăra.

Înainte de a arăta dacă acest fel de a lucra este într'adevăr folositor pentru scopul cauzei care se spune că trebuie urmărită și de a verifica în trecutul nostru ce s'a întâmplat cu uneltitorii de pe vremuri, să ne gândim ce efect poate să aibă asupra caracterelor aceloră cari, zi de zi, lună de lună, an de an, completează în felul acesta și în ce stare sufletească îi aduce pentru ceasul în care într'adevăr ar fi să ajungă la izbânda pe care au avut-o în vedere.

Un fel de a fi deschis, clar, generos, plin de prietenie cu toată lumea, zimbitor față de oricine, înfățișează o

adevărată igienă a sufletului omenesc. Sufletul acesta se prefăce neconținut către mai bine și mai înalt.

Umbrele se șterg încetul cu încetul la acea lumină limpede a gândului mărturisit și a țintei recunoscute înaintea tuturor.

Acela care umblă pe întunerec, care se ferește de alții decât cei cu cari este legat, acela deprinde ura față de oamenii pe cari vrea să-i răstoarne altfel decât într'o luptă dreaptă și, în manifestările pe care nu le poate evita, el deprinde o urâtă ipocrizie.

Afară de aceasta, de oarece conspirația nu se poate face decât prin ascultarea oarbă de porunci care vin de undeva din umbră, orice activitate proprie a sufletului omenesc încetează: se părăsește și obiceiul de a gândi și comoara de cultură câștigată, ca și deprinderea de a ridica îndoieli și de a provoca discuții.

Intr'o egalitate tristă cu cei din urmă dintre oameni, în ce privește mintea și conștiințele, cari aceștia ajung a alcătui dela o bucată de vreme miezul oștirii adunate, spiritul celui cu gândul mai înalt și mai cultivat se fărămițează cu totul. Cei cari au fost odinioară oameni devin adevărate marionete, care așteaptă un cuvânt, un semn, care să li arăte ce trebuie să facă neapărat, fiindcă altfel nu li rămâne altă perspectivă decât aceea a morții prin sine sau a morții prin alții.

Aceasta ne-o spune, de altfel, istoria universală în toate timpurile.

Dacă ea înfățișează adesea ori triumful frumoaselor lupte, luminate de inteligență, hrănite de cultură și purtate prin conduceri îndreptățite de însușiri superioare,

la lumina însăși a zilei,— și aceasta este adevărata revoluție, — în schimb, de atâtea ori se văd momentane înstăpâniri, menite unei răpezi și adesea ori catastrofale înfrângeri, ale acelor cari, legați de lanțurile pe care și le-au făurit singuri, au orbecăit o bucată de vreme în întunerecul cu care s'au deprins, pentru ca, pe urmă, însăși strălucirea zilei, căzută pe ochii lor obosiți, să-i trântescă la pământ, orbiți.

Să ne gândim la vechile regalități stropite cu sânge ale monarhiilor asiatică, care au ieșit adesea din astfel de conspirații. Să ne amintim pe ucigașii politici ai vechii Grecii, cărora amatorii unei anumite libertăți au putut să le ridice statui și să le închine imnuri, fiindcă au înjunghiat pe fiul lui Pisistrat. Să nu uităm pe acel Roman cu ambiție mult mai mare decât mijloacele sale, care adunase o bucată de vreme pe toți oamenii fără rost și se credea mai chemat la putere decât cei pe cari-i dușmănea pentru meritele lor și care, Catilina, a căzut, spre ușurarea societății romane, în clipa chiar când putea să scoată o oaste împotriva Statului. Să nu ne ascundem tot răul care a ieșit pentru Roma, chiar cu oameni de valoarea lui Mariu, a lui Sulla, a lui Cesar și Pompeiu, din această misterioasă urmărire a binelui suprem, care a dus la proscricția miilor de cetățeni între cei mai buni și la capăt a mânat Roma liberă către tirania imperiului.

Epoca modernă înfățișează atâția eroi de aceeași calitate, cari, sau isprăviră prin propria lor ruină, sau împiedecară, pe multă vreme, mersul firesc al treburilor publice.

Dacă Revoluția franceză ar fi fost făcută pe alte căi, și nu de tot felul de avocați de provincie, de doctori fără clientelă, de scriitori fără talent, de elemente populare fără pregătire, de sigur că nu s'ar resimți Franța până acum de sângele nevinovat care a curs supt ascuțișul greoiului cuțit al ghilotinei.

Să nu ne înșele astăzi izbânda dela Roma și cea dela Berlin. Acolo sunt împrejurări cu totul deosebite, și la conducători, pe lângă un mare noroc și calități de rasă care nu se pot tăgădui. Dar nu avem decât să privim în lături la alții, la hecatomba dela Moscova, în care revoluția biruitoare își ucide zilnic făptașii, la scenele de războiu civil pe care le-a văzut Parisul, la zădărnicia în care au sfârșit și agitațiile regaliste din aceeași Franță, dela grupele de scriitori cari au ajuns să fie răspinse și de regele așteptat și de Biserica pe care tindeau a o servi. Să ne stea înainte ca exemplu ce s'a ales din acele mari planuri ale unui viteaz militar, de la Rocque, despre care mi se spunea odinioară că în orice casă a Franciei are un agent și că ei vor ieși cu milioanele în ceasul când se va cere, pentru a isprăvi într'o atmosferă în care complotul se unea cu desvoltarea unui jalnic proces, zvârlind în vânt speranțele atâtor oameni de dreapta, cari credeau că a venit ceasul ordinei noi.

Cred că ajunge.

În trecutul nostru, toate faptele de samă au fost făcute supt conducerea unor oameni inteligenți, pe calea legii și supt razele limpezi ale publicității.

Așa a răsărit, din risipite vieți de sate, Domnia; așa s'a transmis ea astfel că Statul însuși n'a fost zguduit;

așa s'a înjghebat, nu Statul constituțional dela 1866, ci ceva mult mai puternic decât dânsul: instinctul de Stat, prin care, cu toate greșelile guvernelor trecătoare, ne-am păstrat.

Cu acest adânc și sănătos instinct, supt care nu simțeam încă fremătând patimi obscure, am putut să rezistăm dușmăniei străine din toate părțile, condamnărilor la moarte în atâtea războaie, părăsirii și sărăciei, strecurărilor primejdioase în viața noastră culturală și economică, lipsei de noroc în războiul pe care l-am purtat pentru drepturile noastre. Nimic subpământean n'a venit să întreprună această sănătoasă dezvoltare a unei țări, care avea pământul ei supt dânsa pentru a se sprijini pe el, iar nu pentru ca din adâncurile lui să răsară în fiecare clipă primejdiile infernale ale conspiratorilor.

4 Februarie.

DEFECTE DE CREȘTERE

Nu este nimeni care să nu-și dea samă că ne găsim, în toate țările, înaintea unei noi generații care, cu însușiri mari de voință și chiar de disciplină, într'un anume sens, care nu este totdeauna cel mai bun, unește și defecte dintre acelea care pot să primejduiască dezvoltarea normală și pe alocuri chiar și existența societăților civilizate.

Noua generație, pentru care avem firește toate simpatiile, cum, de alminterea, nici nu se poate altfel, deoarece suntem părinții și învățătorii lor, dar nici într'un caz neputând fi lingușitorii și supușii aceloră cari pleacă dela noi și trebuie să-și dea samă de moștenirea pe care li-o lăsăm, să nu-și închipue însă un lucru: că, în planurile de viitor pe care le formează, potrivit cu teorii pe care suntem liberi să le discutăm, să le aprobăm și să le răspingem, au dreptul să dispue de soarta întregă a unei națiuni, supunând-o la experimente care pot să-i primejduiască întreg viitorul.

Aici se deschide o întrebare, care nu odată mi s'a pus înainte, ca unuia din cercetătorii multor perioade ale

istoriei. Anume întrebarea: întrucât fiecare generație are dreptul să-și pună pecetea asupra vieții naționale?

Nicio generație nu trebuie să creadă că-i revine chemarea de a dispune de națiune, cum socoate ea.

Asupra națiunii fiecare nu poate să aibă decât rostul pe care ea îl crează: nu ce vrea să facă el cu dânsa, ci ce a izbutit să dea națiunea însăși.

Aceasta însă răpește dela început tineretului, oricât de bine înzestrat, prerogativa de a preface din temelii ceea ce-i vine dela înaintași.

Intâi probe de vrednicie, servicii aduse patriei și, după ce această datorie a oricărei generație este îndeplinită, pe urmă, această generație, suită pe înălțimea însăși a meritelor sale, poate, nu fără consultarea acelor cari au avut până atunci țara în mână, să propună schimbările care ar rezulta din însăși experiența prin care a trecut.

Să închidem această paranteză și să ne mărginim, în această comunicare, la două lucruri: neajunsurile pe care le învederează acei în mâinile cărora vom lăsa România și, al doilea, ce s'ar putea face pentru ca aceste neajunsuri să fie cât mai rapide și cât mai deplin înlăturate.

Nu există nimic mai atrăgător și, în același timp, mai periculos decât teoria, decât « o singură » teorie, în care crede cineva și căreia este în stare să-i jertfească totul.

Avram din Biblie a vrut să-i sacrifice lui Iehova pe unicul său fiu Isaac, dar Dumnezeu n'a lăsat ca vărsarea de sânge să se îndeplinească, ci a răsărit berbecul cu coarnele în măracini, care acesta putea fi tăiat fără

nicio suferință morală din partea închinătorului Divinității.

Dar numai sălbatecii sunt cei cari cred că au dreptul de a jertfi cine știe căror idoli, tot așa de cruzi ca și dânsii, pe înșiși părinții din cari s'au născut și dela cari, împreună cu creșterea, au căpătat în același timp și toate mijloacele pentru a se impune și a stăpâni în viață.

Omul care cunoaște o singură teorie, care nu privește în dreapta și în stânga, care nu admite niciun fel de critică asupra ei, care înțelege să i se dea întreg și să pună supt picioarele acestei sălbatece Dumnezeuiri tot ceea ce este ca lucruri și ca oameni, e prin aceasta chiar greșit.

Nu dela teorie au plecat lucrurile, ci teoria nu este altceva decât ceea ce se desface, în mintea omenească a unui singur gânditor, din realitatea așa cum a văzut-o el și a putut-o înțelege. Nu este un lucru veșnic și un lucru neapărat: în capul chiar al aceluia care a iscodit această teorie, ea este supusă, supt înrâurirea lucrurilor din afară, la o neconținută prefacere. Și se întâmplă foarte deseori, — eu însumi am făcut această încercare, în ce privește ideile pe care le-am manifestat, în atât de lunga mea viață —, că acela care se poate privi ca un creator de teorii să învețe în cursul timpului lucruri pe care el nu le-a avut în minte când și-a fixat formulele și, trecând dincolo de dânsule, aducându-le schimbări esențiale, să vadă cu durere cum alții se opresc la cea dintâi formă, care este mai simplă și mai atrăgătoare, în loc să meargă împreună cu dânsul mai departe, până la o manifestare mai deplină și mai sigură a aceleiași credințe.

Teoreticienii sunt uneori chiar în afară de viață. Ei pornesc dela anumite considerații abstracte și se mulțumesc cu dânsule. De jur împrejur viața se mișcă, fierbe, spumegă; ei rămân încheștați de ceva care nu este măcar o stâncă ieșită deasupra valurilor, ci numai o scândură desfăcută dintr'o cugetare mai întinsă și de care ei se prind cu îndărătnicia cui nu este în stare, prin mișcarea vitează a brațelor sale, să urmărească un alt punct de sprijin.

Simplă, simplistă, mărginită, crudă, teoria poate nenoroci o societate întreagă, devenind astfel primejdia cea mare pentru sincerii și devotații ei credincioși.

Poate niciodată în istoria omenirii n'au fost atâția fanatici ai unei singure teorii ca astăzi. Și se pune o întrebare, ușor de deslegat: de unde vine această, am putea zice, habotnicie a oamenilor tineri față de singura îndreptare a lor?

Vine dintr'o cetire prea mărgenită, din ignorarea unei literaturi mai vechi, uneori foarte vechi, în care se cuprind adevărurile eterne care au înfruntat toate criticile și au izbutit să se impună, rămânând pentru învățătura vremurilor. Vine dintr'un învățământ care, din nenorocire, este alcătuit numai din teorie, din teoria pe care n'a verificat-o nici profesorul și pe care, așa neverificată, învățată pe de rost, prinsă numai pe din afară, o transmite ucenicilor săi, ca un talisman pentru oricare împrejurări ale vieții. Vine din lipsa unui adevărat contact între părinți, cari, oricum să fie, reprezintă o realitate trăită, în care la început au fost deprinși și copiii și în care ar fi bine, fie și pe o treaptă mai sus, ca acești copii

să meargă mai departe. Vine din această detronare a părinților desprețuiți, înlăturați și prin aceasta semnați și lipsei de atenție și de iubire a copiilor, deveniți acum pe mulți ani de zile elevi și studenți. Vine, în același timp, din încuiarea ușilor școlii și din împiedecarea transparenței fereștilor ei față de o lume din afară, care poate și trebuie să fie, în aceeași măsură cu creșterea părinților și cu învățătura, unită și cu educație, a școlii, un mijloc de formație a generațiilor viitoare. Vine, în sfârșit, din falsă concepție a Universității, care pentru unii este numai mijlocul de a fabrica deosebiți profesioniști sau de a pregăti Statului servitori în toate domeniile activității lui: din păcatul Universității, care trebuie să fie înainte de toate un loc de discuție, în loc de a prezenta, de data aceasta nici măcar, ca în învățământul secundar, păreri vechi care și-au făcut încercarea, ci opinia personală a profesorului, pe care acesta are neroadă și vanitoasă pretenție de a o vedea reprodușă întocmai, dacă se poate chiar cu cuvintele sale, la acele examene universitare, care sunt și mai lipsite de sens decât împovărătoarele, obositoare examene de sfârșit de an în școlile de al doilea grad.

Deci din această critică însăși se desfac liniile după care trebuie să se orienteze, într'o bună și curagioasă chibzuire a lucrurilor, noua educație a tinerimii, educație capabilă de a o împiedeca să se arunce în tot felul de aventuri și să pregătească transformări catastrofale pentru o societate nu pe deplin înțeleasă de dânsa.

Colaborarea între cei de acasă și cei din școală nu se poate mărgeni la un control al notelor și la o plată de

taxe. Pentru adevăratul profesor de școală secundară, părintele trebuie să fie tot așa de interesant ca și elevul. Elevul nu poate fi înțeles fără această cunoștință a părintelui. În lipsa ei, nu se știe nici ce copilul aduce, nici ce înrâurire poate să primească în fiecare moment, nici ce se poate cere dela acela care se întoarce în fiecare zi în casa părinților și nu găsește totdeauna ceea ce își închipue profesorul.

Este foarte adevărat că în felul acesta sarcina profesorului este cu mult mai grea. El ar putea fi așa cum erau odinioară călugării din evul mediu, sau cum sunt și acuma misionarii cari merg în locurile sălbatece ale lumii și se expun primejdiei leprei și altor boli molipsitoare, cercetând gospodăriile nenorocite, una după alta.

Un astfel de binefăcător, nu numai al copiilor, dar și al acelora din a căror casă pleacă acești copii, trebuie să fie profesorul. Multă lume, dacă și-ar da samă de această datorie, s'ar apuca de altceva decât de o profesie pe care o înțeleg numai ca transmiterea unor cunoștințe, de cele mai multe ori nefolositoare, prezentate an de an în aceeași formă.

O mare asociație umană trebuie să fie baza școlii, — și a școlii primare, — la fiecare schimbare de loc învățătorul, profesorul, trebuind să facă o nouă experiență omenească, pe care să se sprijine toată activitatea sa. Păstrând rădăcinile sale, împlântate într'o anumită categorie a societății, copilul va ajunge astfel să fie, nu un element abstract, proiectat către o carieră, ci o vie realitate care poate, în domeniul său natural, indicat de condițiile

înseși ale existenței părinților, duce mai departe opera începută de aceștia.

Școala de toate gradele trebuie schimbată, înlăturându-se formații anormale, asupra cărora societatea n'are o înrâurire și din care se deprind oameni cari ei înșiși nu pot încerca a exercita o înrâurire asupra ei.

Dar lucrul cel mare care este de făcut pentru îndreptarea tineretului e în Universitate.

Ce este într'adevăr această adunare de oameni, pe cari niciun decan și niciun rector nu-i poate domina, nerecunoscându-li-se măcar acest drept, care, odată recunoscut, ar cere dela acești înalți dregători universitari o altă valoare morală și o direcție de un caracter cu mult mai sigur? Ce este această grămădire de idei care nu se leagă între dânsele și asupra cărora studentul nu poate să exercite nicio critică? Ce este această tăcere care se impune ascultătorului, care are doar dreptul, în seminariu, să vie cu o lucrare pregătită după aceeași metodă abstractă, transmisă dela o generație la alta? Ce este acea lipsă desăvârșită de legătură sentimentală între dascăl și ucenic? Ce este această interdicere aproape totală a oricărei ieșiri din sălile de cursuri și de seminarii pentru a verifica viața?

Vedeți numai ce păstrează din sănătosul mediu Universitățile engleze. Gândiți-vă la profesorii cari își aleg un număr de studenți, legați de acum înainte în chipul cel mai strâns de dânșii, a căror răspundere o poartă ca «tutori» ai acestor tineri. Dați-vă samă de ce înseamnă această mare familie intelectuală. Trageți cu

urechea la discuțiile, nu despre materia prezentată la curs, ci despre problemele înseși ale vieții naționale, care se desfășoară în societățile studențești.

Și atunci veți înțelege de ce iese de acolo, nu oameni cari vor lovi în realitățile vii, sălbatec, cu ciocanul teoriei lor, ci oameni cu simțul relativităților, cu meșteșugul formulelor unduioase, cu datoria de a găsi formele literare potrivite, cu însușirile mari de caracter prin care într'adevăr o generație se poate prezenta pe frontul luptelor naționale, unind energia necesară cu acea seninătate care singură apropie ființa omenească de lumea zeilor, nevăzuți, dar stăpânitori.

18 Februarie.

XXXIII

E CU PUTINȚĂ O NOUĂ EUROPĂ?

În acest moment, lucruri mari stau a se săvârși în convorbirile pornite din dorința păcii, așa de nesigură până acum, și din grija pentru civilizația care vine din silința tuturor și ne e lăsată la toți moștenire scumpă și grea, între Anglia și Italia, așteptându-se într'un viitor apropiat și acelea între Anglia și Germania. Un ministru de mare autoritate a părăsit Cabinetul englez, și o politică îndreptată altfel e aceea pe care o reprezintă astăzi, sprijinit de o mare parte din atât de hotărîtoarea opinie publică engleză, d-l Neville Chamberlain și, dacă, de partea cealaltă, zăbovesc glasurile de aprobare și formulele împăciuirii, totuși dorită și acolo, din multe motive care nu se pot spune public, putem nădăjdui că și din acea parte se vor auzi alte cuvinte decât acelea care anunțau până acuma putere gata să între în luptă cu oricine și sigură de biruința ei.

Se vorbește de revenirea, cu înlăturarea unei Rusii de altă orientare, la ideea celor Patru mari și tari cari vor hotărî de soarta lumii, și la noi s'au ivit temeri că

acești Patru, cu grija numai a intereselor lor, ar putea să decreteze măsuri prin care s'ar atinge interesele noastre. Și unele manifestări « balcanice » în timpul din urmă samănă a măsuri de prevenire a unor primejdii care ar putea să vie.

Cei Patru înseamnă ceva mai puțin decât Europa lui Napoleon al III-lea. Impăratul Francezilor, care a câștigat două războaie, cu urmări pentru afirmarea principiului național, în care, cu toate multele sale șovăieli, a crezut totuși, era cuprins, ca un vechiu visător cu milă de oameni, de ideea că s'ar putea înlătura grozăvia războiului, și pentru aceasta el se gândea la aducerea oricărui proces politic înaintea unor adunări internaționale, care s'ar ținea, la fiecare caz nou, în Capitala sa, ajungându-se la formule de relativă dreptate și, oricum, la o împăcare a punctelor de vedere opuse.

Era vorba de o iluzie generoasă. Ce însemnau aceste adunări, s'a putut vedea în cazul țării noastre, cu prilejul căderii lui Cuza-Vodă. O conferință s'a adunat la Paris, și ea și-a târăgănit lucrările cu necontenita ceartă între cei cari voiau Unirea și prințul străin, între cei cari nu voiau și între cei cari nu știau ce să voiască. Insuși Napoleon, creatorul sistemului, fără a mai vorbi de Wilhelm al Prusiei, care se gândea la prestigiul țării și dinastiei sale, îndemna pe principele Carol să treacă peste existența chiar a conferinței și să meargă acolo unde-l chema voința unui popor întreg. Și, a doua zi după ce majoritatea membrilor conferinței se declarase contra programului românesc, îndrăznețul tânăr a și făcut-o.

Totuși această Europă, de a cărei origine, de al cărei înțeles și de a cărei îndreptățire și valoare s'a vorbit, acum câțiva ani, într'o conferință de oameni politici și de cugetători la Roma, este o necesitate. Ea nu se sprijină pe socotelile de astăzi și pe cele de mâni, care pot fi cu totul deosebite. Ea nu ține șamă de ce crede o diplomatie, adesea răsărită din nimic și căreia-i lipsește și informație și concepție, înlocuindu-se prea mult prin grabă ca și prin brutalitate. Ea nu este numai o amintire a vremii când lumea europeană avea o legătură în stare să reziste la sforțările intereselor divergente: aceea a legii creștine, a Imperiului sprijinit pe dânsa, mai târziu a civilizației unitare a Renașterii, ajunsă la limpeziciunea, așa de ușor de înțeles, a formulei franceze. Europa, pe care cu atâta înconștientă au sfâșiat-o patimile de după războiu și înțelegerea greșită a naționalismului, ca și un sălbatec avânt al imperialismului îngâmfat, e o necesitate și o datorie.

O necesitate pe care o învederează ce ispravă s'a făcut după neținerea în samă a ei. Cine e oare pe deplin mulțumit astăzi în lume, supt raportul material sau supt cel moral? Cât privește prima parte, sunt țări care nu-și pot desface materia primă, sunt altele care se innăbușă de un capital pe care nu știu, în lipsa de siguranță și de garanții, unde să-l fructifice și, mai ales, până se va ajunge la stabilitatea monetară, atât de dorită, sunt greutățile care stau în calea schimburilor și pe care încearcă în zădar să le înlăture meschina și veșnic schimbătoarea spițerie birocratică a contingentărilor, izvor de partenerie, de corupție și de zăpăceală.

E o necesitate această Europă și din punct de vedere moral. Căci ce bine era pe vremea când, fără acțiunea învrăjbitoare a unui supranaționalism care îngustează orizontul și falsifică viziunea, un om de cultură putea să întâlnească oriunde în cuprinsul acestui continent, care era mintea lumii întregi, un alt om asemenea cu dânsul, când erau adevăruri admise, contra cărora nimeni nu îndrăznește să se ridice, când se elaborase, prin multă osteneală, un crez asupra căruia jurau cu toții! Pe când astăzi ceea ce este adevăr într'un loc, e erezie în altul, și toate silințele se cheltuesc pentru ca fiecare națiune să se închidă într'o concepție despre ea însăși, despre începuturile, meritele și drepturile ei, pe care ceilalți n'o primesc și pe care am zice că ea însăși n'ar fi mulțumită dacă, primind-o și alții, i s'ar răpi monopolul care o izolează.

În această mai veche Europă, în care generația mea și-a trăit cei mai buni ani din viață, se ajunsese însă la o toleranță și la o colaborare care nu admitea nici o hegemonie strivitoare a unuia singur, nici asociații de trecătoare exclusivitate, ca pactul celor Patru de, eri sau de mâne.

Aceia cari cu despreț sunt numiți astăzi: cei mici și slabi își aveau partea lor, și influențe puteau să plece dela dânsii care să dea noi îndreptări, în anume domenii, tuturora.

Când, pe vremea tocmai a războiului care a nimicuit această înțelegere fericită, dintr'un anume loc, — dintr'unul singur, pe când acuma osebiră între cei tari și cei slabi pare a fi recunoscută deopotrivă și la Londra și la Paris și la Berlin și la Roma —, s'a vorbit de lipsa

de egală îndreptățire a celor mici, n'au lipsit protestările. Am ridicat și eu una, în numele nației noastre, la Academia Română.

Căutam să arăt acolo care e « dreptul la viață al Statelor mici ». Era vorba deci de State, pe o vreme când nu se impusese dogma că Stat și nație e tot una, și erau țări puternice, ca Austro-Ungaria, ca Rusia țaristă, care cuprindeau oameni de toate rasele, supuși, fără vreo îndreptățire de ideologie, aceleiași Monarhii de caracter dinastic. Dar, astăzi, când identitatea Stat-națiune a reeșit, în forma cea mai strictă, din cumplitul războiu, chestia se pune cu totul altfel: fără a se ținea samă măcar de gradul de cultură al fiecărui grup omenesc de același caracter, se aruncă întrebarea: dacă națiile care nu numără prea multe milioane,— și sânt atâtea cu foarte puțini membri, care au reușit să-și facă Statul,— sau acelea care nu și-au putut întări forma politică în măsura valorii lor umane ca număr, dacă acestea încurcă lumea, și alții, mai numeroși și coborînd în Statul însuși toată puterea numărului lor, au dreptul de a-i conduce, de a-i îngusta și umili și chiar, la nevoie, de a-i suprima.

Națiile au însă, din chiar alcătuirea lor misterioasă, din darul naturii și din adausurile istorice, un potențial sufletesc după care ele trebuie să fie socotite și apreciate. Ce n'a dat atât de mica Olandă —, în afară de coloniile ce și-a știut câștiga —, în toate domeniile vieții morale, ba chiar și în activitatea comercială dintre deosebitele State? Cu cât nu se impun și astăzi formațiuni de o pondere statistică mai modestă, ca Statele scandinave, ca Elveția, în aceleași ramuri ale vieții omenești?

Și, afară de ce pot astfel de popoare în totalitatea lor, e de ajuns ca, prin virtuțile rasei, să se ivească în mijlocul lor unul dintre acei oameni excepționali al căror spirit nu poate fi oprit de a domina oricâte milioane, pentru ca împreună cu valoarea lui să se impue și a poporului din care el vine.

Iar, în ce privește acum proporția puterilor brutale, există oare astăzi un Stat, oricât de puternic, în stare ca prin energia lui să supprime ceea ce, și după cucerire și după încătușarea de către cuceritori, rămâne ca putere misterioasă, ca fluid etern în sufletele celor cari de multe ori răspund apăsării tocmai printr'o creștere a vitalității lor spirituale? Și, chiar punându-se în patru, cei puternici pot adăugi puterii lor acea vrajă prin care singură s'ar birui, poate, avântul răzbunător al sufletelor?

4 Martie.

XXXIV

DISTRUGĂTORII CIVILIZAȚIEI

Caracteristic pentru timpurile noastre este, nu numai desprețul pentru principii, pentru dreptul, de orice fel și de orice calitate, considerate ca o moștenire netrebnică a trecutului, nu numai indiferența pentru acel reziduu al marilor civilizații care este omenia, contrară brutalei franchețe cu care se afirmă la orice prilej « drepturile » noi pe care le are acuma puterea, dar și altceva, care este mai antipatic și mai periculos decât orice abuz al energiei omenești organizate, înaintea căreia nimic nu trebuie să mai reziste, capetele plecate ale celor slabi întinzându-se, pentru a fi călcate pe creștet de forțe care, prin fatalitatea lucrurilor, le-au întrecut: voluptatea de a distruge, furia de a nimici.

Este chiar lucrul cel mai îngrijorător, — căci, când se va reveni, ceea ce natural se va petrece, la alt fel de a privi toate și de a avea oamenii legături între dânșii, nu va putea să se dreagă întru nimic tot ce strică pornirile diabolice ale timpurilor noastre —, această lipsă de respect nu numai față de conceptul superior la care se închinău odinioară barbarii din evul mediu, chiar

dacă vedeau în creștinism numai o vrajă și în ideea romană numai o neînlăturată poruncă, dar și față de opera însăși pe care au îndeplinit-o civilizațiile trecute.

E o patimă de a distruge tot ce poate să mai steie în fața realizărilor pripite, și în cea mai mare parte urâte, netrainice sau și de o deplorabilă trăinicie, așa cum sunt clădirile în beton.

Distrugerea aceasta este o adevărată dogmă, și toate mijloacele care se încearcă pentru a-i pune o stavilă, se dovedesc insuficiente. Odinioară, când se distrugea ceva, rămâneau măcar ruine. E plină lumea de resturile, pietre îngrămădite, acoperite de pământurile epocilor de barbarie, ale marii civilizații elenice, în jurul cărora cu un respect religios se adună misiunile arheologice, și rămășițele Romei sunt sămănate pe toată întinderea lumii vechi, până în pustiurile Arabiei, unde arheologii, privind din înălțimea avionului, au găsit în fundul deșertului urmele așezărilor romane din vremea lui Traian.

Când reforma religioasă a pornit în Germania, hrănindu-se din atâtea pasiuni și răspândind atâtea uri, care n'au nimic a face cu credința și cu teologia, multe statui au fost prăbușite la pământ și sfărâmate, dar au rămas firidele, care, și prin unele fragmente încă păstrate, amintesc opera de artă nimicită. Și prin văile germane se văd și astăzi zidurile încă în picioare ale acelor mănăstiri, supuse apoi urii unei vremi mai noi, dar în care se cuprinsese, atâtea veacuri, toată moștenirea antichității și se desvoltase o artă, a cărei valoare nu va putea fi înlocuită niciodată prin ambițiile și pretențiile epocii noastre.

Astăzi însă, când opera de nimicire a fost înfăptuită, se aşează imediat deasupra săvârşirea nouă, care acopere locul unde odinioară a dăinuit isprava înlăturată.

Ajunge să privim la noi pentru a vedea cum zidurile fără gust ale timpurilor noastre, făcute din nevoi practice sau economice, înlocuiesc cu totul ce s'a mai păstrat încă din trecut. Avem, cum se observa şi acum în urmă, o capitală din care lipsesc nu numai grădinile de flori, dar şi copacii cei bătrâni, cari erau mândria Bucureştilor de odinioară.

Nimeni nu se poate gândi să păstreze căsuţele acelea modeste, cari mai sunt tolerate doar prin fundul mahalalelor neţinute în seamă, dar curţile boiereşti de pe vremuri s'au dus, ori, când sunt într-o câţva păstrate, ele găzduiesc astăzi tot felul de întreprinderi străine, şi vezi până seara târziu ferestrele strălucind de lumina electrică a birourilor acolo unde odinioară erau alesele petreceri ale unei clase aristocratice dispărute. Se recunoaşte aceeaşi trivializare a tot ce a fost distins şi nobil, în locul căruia se aşează, ca într-o Americă nou-nouţă, instituţiile de Stat, dacă nu acele birouri străine unde se lucrează pentru exploatarea bogăţiilor solului românesc.

Câtă trudă trebuie să cheltuim pentru a păstra cele câteva bisericuţe aproape asfixiate, pe care din toate părţile le pândeşte casmaua distrugătorilor sau pofta de anexare a vecinilor de toate neamurile, cari vor să-şi ridice pe ruinele altarelor construcţiile lor babilonice! Din marea bogăţie care se cheltuieşte şi se risipeşte în acest oraş, merit a ajunge un loc de întâlnire şi de cioc-

nire a multor interese economice venite din toate colțurile lumii, cu ritmul violent și nervozitatea neplăcută ce se observă pe străzile cutreierate de mii de automobile, nu cade un pic pentru ca și aceste bisericuțe, punct de adunare a lumii de odinioară și locul sfânt de unde a plecat viața cea nouă, să fie ridicate cătuși de puțin la același nivel. Aceasta măcar în ce privește, afară de reparațiile care, din așa de multa lipsă de fonduri, întârzie, dispariția acelor odioase turnulețe de lemn acoperite cu tinichea și spoite cu cea mai urâtă culoare de chinoros care au răsărit, de teama cutremurelor, după marea zguduire dela începutul secolului al XIX-lea.

Astfel trecutul, care nu mai place oamenilor de acum și în care sufletele lor nu găsesc nimic de care să se încânte, este privit cel mult cu un sentiment de trecătoare toleranță, dacă nu chiar cu o indignare ascunsă, care așteaptă numai momentul pentru a da lovitura ultimă acestor supraviețuiri misere, care încurcă și pare că urătesc metropola de astăzi a românismului.

În America-de-Nord, am văzut o încercare, uneori naivă, dar totuși mișcătoare, de a se păstra și cele mai neînsemnate urme ale începuturilor unei vieți care trebuia să se desvolte pe urmă cu o așa de măreață, de epică strălucire. Cutare casă mărunțică răsare la locul ei în mijlocul clădirilor de câte șaizeci de rânduri; sunt cimitire de care, în puterea unui drept intangibil, nu cutează să se împiedece nimeni. Zidirile religioase, cari mai mult amintesc New-Yorkul de pe vremea Olandezilor sau celor dintâi coloniști englezi, neputând să țină concurență cu edificiile strivitoare din vecinătate, ca-

pătă cel puțin o prelungire stângace a sulii turnul ui care se ridică, bold supțiratec, până sus, sus de tot, luându-se la întrecere cu etajele grămădite. Efectul este fără îndoială foarte urît, dar așa de frumos sentimentul de unde pleacă acest respect, care se păstrează în jurul locurilor unde s'au închinat străbunii și în cimitirele cărora li s'au măcinat oasele.

Când se coboară cineva, în aceeași Americă-de-Nord, spre regiunile californiene, ceea ce a mai rămas din stăpânirea călugărilor catolici, al căror crez nu se mai găsește astăzi în sufletul oamenilor de acum, este păstrat cu cea mai mare venerație. Astfel Americanii, socotiți ca niște oameni cu desăvârșire practici, — și cu câtă grijă se adună în muzeele lor imense și bogate și cele mai slabe mărturii ale străvechii civilizații indiene!, — sunt pentru Europeni, măcar pentru cei mai mulți dintre dâșii, — căci Anglia, Franța, Germania, Italia au cu desăvârșire alt înțeles al valorii lucrurilor de pe vremuri, decât civilizațiile pripite, de imitație copilărească, între care am găsit cu cale să ne înscriem noi —, un model. Americanii, zic, pot să fie învățătorii Europeanilor, cari au prea mult obiceiul de a-i privi de așa de sus supt acest raport.

Dar, uneori, înșiși cei mai culți dintre locuitorii continentului nostru, cei mai însuflețiți de un sentiment național care în timpurile noastre își poate permite orice, jignind, cucerind, strivind, bătându-și joc de toate normele morale și de toate postulatele adevăratei culturi, uită și comisiunile monumentelor istorice și regulamentele municipale și recomandațiile oamenilor de gust

și sentimentul de pietate, pe care adeseori îl păstrează clasele populare mai bine decât oamenii învățați, îndată ce pornirile sălbatece care zguduie națiunile în momentul de față le pun față în față pentru o problemă socială sau pentru una etnică.

În prevederea războaielor care ar putea, din nenorocire pentru civilizație, să izbucnească din moment în moment și în care descoperirile științei dau mijloacele cele mai blăstămate pentru omorârea în masă a oamenilor și pentru a face una cu pământul orice creație vine dela ei de-a lungul veacurilor, s'au făcut și unele încercări timide, răpede luate în răs, de a garanta întru câtva vieța umană și de a împuțina suferința. Rămâne să se vadă întru cât se va ținea samă de aceste îndatoriri, care, ca toate cele ce se iau astăzi, sunt la discreția celui dintâi vânt al patimilor răscolite.

Grozăviile care s'au petrecut și vor continua să se petreacă în lupta pentru stăpânire din Asia răsăriteană, dovedesc ce puțină valoare au aceste îndatoriri și cât de slabă este puterea tuturor acelor așezăminte pe care iluzia de după războiu le-a ridicat, pentru a fi o stavilă împotriva sălbătăciei. Măceluri în masă, orașe distruse, locuitori nevinovați fugind în toate colțurile supt bombardarea aeroplanelor și, la sfârșit, holera, astăzi, ciurma, mâne, intervenind pentru ca să curățe terenul, ceea ce și dorește cuceritorii, pentru a se instala apoi ei singuri pe un pământ de unde sămânța vieții de până atunci va fi fost nimicită.

Am vorbit și altădată de ce s'a petrecut în Spania. Ceva s'a spus pe urmă în ce privește salvarea prin

pivnițe sau prin depozite în străinătate a unora măcar din lucrurile de artă cu care se mândrea o națiune astăzi așa de sfâșiată și acumulând jertfe care se ridică în momentul de față la câteva milioane. Am pomenit atunci ce a pierdut frumuseța trecutului din ce se izbutise a îndeplini și nu e astăzi o realitate, ci numai ce se poate vedea în cărțile de istorie, în reproducerile artistice.

Acum în urmă, oricine cunoaște interesul micilor centre spaniole a trebuit să rămână adânc îndurerat văzând ce s'a făcut, în cumplitul duel de artilerie dintre naționaliști și comuniști, din acel încântător orașel Teruel, al cărui turn era așa de asemănător cu clopotnița bisericilor noastre, — căci este o influență care, plecând din Orient și străbătând Italia de Nord, a mers până în Catalonia și mai departe încă decât dânsa. Astăzi, poate, el nu mai este decât o grămadă de cărămizi și de moluz, ca și castelul din Toledo, Alcazarul, «Castrul». Când se va face, la pacea atât de mult dorită astăzi, după cât se pare, de toată lumea învrăjbită de acolo, inventarul general al pierderilor războiului, va fi o uimire pentru toată lumea, și nu se vor găsi în toate limbile destule formule de blăstăm pentru ca să înfiereze pe cei cari, de o parte ca și de cealaltă, nu s'au sfiit să fie, pentru urmărirea scopurilor lor, distrugători de civilizație.

Dar, cu ce s'a petrecut în timpul din urmă, mănând tot mai mult popoarele spre ciocnirea pe care oamenii de bine au încercat s'o înlăture, ceea ce s'a săvârșit în Spania poate să se repete pretutindeni aiurea, în largul cerc până la care s'a întins marea civilizație a vremurilor antice, a evului mediu, așa de neînțeleș și

de nedreptătit, apoi a creațiunilor monarhiei și a unei admirabile clase domnitoare, care este înlocuită astăzi prin toți aventurierii fericiți și prin toți uzurpatorii îndrăzneți. Asupra fiecăreia din minunatele clădiri ale civilizației europene este în momentul acesta un deget de amenințare al îndrăcitelor puteri care stăpânesc lumea și cărora nimic din ce este mai bun în sufletul nostru nu li se poate împotrivi. Ne gândeam odinioară cu spaimă la ce va fi atunci când cataclisme cosmice vor nimici fără urmă tot ce biata ființă omenească a izbutit să realizeze pe un pământ pe care și-l închipuia ca veșnic, supt ocrotirea lui Dumnezeu, care a binecuvântat opera de credință și de muncă a făpturilor sale. Astăzi nu mai e nevoie să se întâmple ciocnirea planetelor sau asaltul distrugător al unei comete; omul singur ajunge pentru ca, într'o singură generație, să strice tot ce veacurile au îngrămădit pentru mândria însăși a rasei.

Generația mea a trăit timpuri mari și se ferește că soarta i-a îngăduit să le vadă. Cât de aspră este însă pedecapsa pentru dânsa că, a doua zi după cele mai frumoase realizări și după visurile cele mai curate, ea se găsește amenințată, în tot ce are astăzi și în tot ceea ce i-a lăsat trecutul, de forțele infernale care se pare că au luat în samă pe un șir de ani nesfârșit lumea întregă, pentru ca fiecare moment să izbutească a însemna un nou capitol de anulare a libertății sufletelor și de nimicire a realizărilor făcute de mâinile binecuvântate ale înaintașilor!

SENSUL MIȘCĂRII LUI ALEXANDRU IPSILANTI

Poporul grec comemorează în această lună mișcarea căreia îi datorește o libertate la început numai parțială, mărginită la singură Moreia și câteva insule, rămânând ca mai târziu să adauge provinciile locuite de aceeași rassă, care fac parte astăzi din Regatul elen.

Cum o parte din această luptă s'a desvoltat în țările noastre și cum între cele două popoare n'a fost înțelegerea pe care o aveau în vedere pregătitorii mișcării, ci s'a ajuns întâi la o mare confuzie și, cum se întâmplă totdeauna cu lucrurile confuze, la dușmănie, la ciocniri și la tot ce poate să rezulte pentru viitor din astfel de întâmplări neplăcute, mi s'a arătat dorința de a da și acum lămuriri care nu pot fi decât întru totul asămănătoare, chiar după o nouă cercetare a izvoarelor în vederea « Istoriei Românilor », pe care ajung a o duce la capăt, nu pot fi, zic, decât asămănătoare cu acelea pe care, acum câțiva ani, le dădeam, la Atena chiar, înaintea unui public care nu văzuse niciodată problema în acest fel și care, judecând după o dare de samă, a

părut atins, aş zice chiar convins, de punctul de vedere pe care-l desvoltasem şi care punct, fiind admis, nu poate decât să contribue la relațiile care ar fi trebuit să existe totdeauna între cele două națiuni care, în Sud-Estul Europei, reprezintă deopotrivă moștenirea celei mai vechi și mai nobile civilizații.

De fapt, în mișcarea dela 1821 n'a fost niciun singur moment o acțiune concertată și îndeplinită supt o singură conducere, pe o singură linie, care să fie aceea a unei realități în ce privește clasa conducătoare și a unei depline conștiințe naționale la elementele populare, care erau să ducă, apoi, la biruința cauzei. Și de aici toate șovăirile, toate încurcăturile și, ici și colo, mai ales la noi, catastrofele care puteau să fie evitate, fără a mai pomeni ruina pe mulți ani de zile a unei țări primitoare, care n'ar fi dorit decât să ajute liberarea acasă la dânsle a națiunilor creștine pe care, timp de atâtea veacuri, le adăpostise, creștinește și frățește, această țară bogată și binecuvântată de Dumnezeu în toate privințile.

Au fost de sigur trei baze deosebite, nu numai geografic, dar și moral, în ce privește această acțiune a libertății elenice.

Moreia și regiunile la Nord de Istm reprezentau comunități mărunte, care, observate de aproape, nu fac decât să continue, pe deasupra întregului ev mediu, și chiar până în timpurile mai noi, anterioare reformelor administrative centraliste în sensul apusean, tot vechea viață de cetăți grecești, fiecare având, în cercul său de munte sau în valea sa, altfel de ocupații și altfel de obișnuințe,

aşa încât înfăţişau o conştiinţă specială în mijlocul vieţii generale a rasei. Comunităţi, amestecate şi cu Turci, cari, în părţile acestea, n'au avut atitudinea brutală pe care o întâlnim, de pildă, în Serbia, aşa încât, la izbucnirea răscoalei, s'a spus « agalelor », într'o formă populară politicoasă, să-şi iea catrafusele şi să plece cât se poate mai răpede, ca să nu fie nicio vărsare de sânge. Aceşti ţărani, deprinşi a umbla cu puşca măcar atâta cât şi cu plugul, crescuţi într'un sentiment creştin, care era în legătură cu amintiri bizantine, erau hotărâţi pentru o cât de lungă luptă acolo acasă la dânsii, fără ca, din mijlocul lor, cu tot eroismul, colorat apoi antic, al unui Kolokotronis şi al altora din aceşti şefi locali, să fi răsărit o căpetenie care să impună voinţa sa, aşa încât, mai târziu, când s'a recurs la Fanarioţii în redingotă şi cu guler, plini de idei franceze şi de prejudecăţi parlamentare englezeşti, a trebuit să se producă fireşte un conflict între aceşti războinici bucuroşi de luptă şi între cei cari aşteptau totul dela dibăcia diplomaţiei cultivate atâta vreme de Fanar.

Fanarul el însuşi reprezintă o altă lume.

Acolo, Grecii deprinşi a se pleca de formă Turcilor, dar manevrându-i după interesele lor şi influenţaţi de lumea apuseană, dela vechii Levantini, Genovezi şi Veneţieni, până la infiltraţia franceză mai nouă, continuau vicaţa lor bizantină, chiar împotriva felului de a gândi şi a simţi al unor mase pe care, şi în Grecia şi în Domniile noastre, erau deprinşi să le privească dela înălţimea despreţului cărturarului, boierului, stăpânitorului de ţară. Aici nu mai putea fi vorba de o ţară naţională, în locul

unde se păstra numai populația grecească, ci de învierea Bizanțului însuși, a cărui măreață amintire nu dispăruse niciodată și care era în oarecare privință întrupat în însăși forma Patriarhatului ecumenic cu toate atributele sale, până la vulturul cu două capete de pe pieptul șefului întregii Biserici ortodoxe.

În Nord, nu era însă o singură emigrație grecească, amestecată în vicața țărilor și popoarelor din aceste regiuni, ci cel puțin trei, destul de deosebite între dănosele și, în unele privințe, chiar de un spirit cu desăvârșire opus.

În aceste părți, — pentru a lua ce este mai îndepărtat și mai deosebit —, era ce am putea numi Grecia vieneză. Sunt acolo negustori, oameni de afaceri, boieri plecați dela București, împreună cu rudele lor, dar, în același timp, intelectuali, scriitori, traducători din limba franceză, editori de ziare și de reviste. Aceștia gândesc cu desăvârșire occidental, și acest spirit apusean se întâlnește la ei toți, dela Rigas până la doctorul Alexandridi și până la autorii lucrărilor, originale sau traduse, unele dintr'însele în legătură cu antichitatea, al cărei simț îl avea așa de puternic un Dimitrie sau Daniil Philippide. Aici era cultură, avere, legături prețioase pentru cauza grecească, era tot ce trebuia pentru a populariza această cauză în Occident.

Dar din lumea vieneză, supravegheată de poliția strictă a lui Metternich, nu putea să vie fără îndoială niciun singur ostaș, ba chiar nu se putea strecura niciunul din sfătuitoarii mișcării, ajunsă acum să urmărească o țintă politică definitivă.

În fine, Rusia cuprindea, în orașele negustorești din Sud, nu numai în Odesa, ci și aiurea, la Cherson, în Crimeia, și nu mai puțin în Moscova însăși, unde apăreau cărți grecești tipărite pe urîta hârtie rusească albastră, negustori cari jucau un rol în economia Impărăției Țarilor, fiind, în unele privințe, mult superiori indigenilor de veche tradiție, prinși încă în prejudecățile lor stângace și stăpâniți de o ignoranță pe care n'o înlăturaseră reformele superficiale ale Ecaterinei a II-a. Între dâșii se așeza câte un Domn român fugar, căzut dela înălțimea mărilor și apoi speranțelor sale și adăpostit pentru moment de comunitatea ortodoxă, în această țară ocrotitoare a Pravoslaviei. Astfel, pe rând, un Alexandru Mavrocordat «fugarul» (Firaris), mort la Moscova, un Manole Gian-Roset, care va fi înmormântat la Cherson, un Constantin Ipsilanti, așezat la Chiev, după ce fusese Domn în Țara-Românească și în Moldova și doritor de a fi și «hospodar» în Serbia și care, împreună cu fiii din întâia căsătorie, cu fata Moldoveanului Alexandru-Vodă Callimachi, și cu cei din a doua, împreună, nu numai cu acea soție, o Văcărească, dar și cu dominatoarea soacră, care a trăit în Rusia mai multă vreme, colabora cu cea mai mare statornicie, crescându-și în același spirit fiii și fetele, dintre care una, Maria, își jertfi zestrea pentru triumful cauzei elenice, întru pregătirea mării mișcări de eliberare.

Centrul cel mare era, însă, firește, în țările noastre.

Se vorbește prea deseori de înstrăinarea lor în sens grecesc, și se consideră epoca fanariotă ca o perioadă în care simțul național românesc ar fi fost aproape dis-

trus de o influență greacă, tinzând să creeze în părțile acestea, cum se spunea într'o retorică ieftenă, de școală și de literatură, « Noua Eladă ».

Da fapt, cele două națiuni s'au între-străbătut de-a-lungul secolului al XVIII-lea, când relațiile în toate domeniile sunt mai strânse între ele. Prea mult se vede Românul fanariotizat, și nu se vede în deajuns și Fanariotul grec străbătut de spiritul țărilor noastre, ceea ce era natural într'o societate numeroasă, bogată, stăpână pe moșii, dispunând de cele mai multe funcțiuni și având, pe lângă o veche cultură moștenită, posibilitatea de a sta în legăturile cele mai dese și mai puternice cu Apusul francez din această vreme.

Când, împotriva voinții Rusiei oficiale, dar cu sprijinul cancelariului Capo d'Istria, un Corfiot, simțindu-se mult mai mult Grec decât Italian, cum era de cultură, și cu dorința romantică a femeilor dela Curte de a vedea pe ofițerii dănțuitori de până atunci transformați în eroi ai luptelor pentru libertate, s'a produs trecerea Prutului, în Martie 1821, de către Alexandru, fiul cel mai mare al lui Constantin Ipsilanti, — și alături de dânsul era și un Cantacuzino, fiu al unei Domnițe Callimachi, — deosebitele curente în care era împărțită societatea grecească s'au găsit ele însele unele în fața celorlalte, fiind incapabile de a lucra solidar, și, în același timp, s'a constatat și neputința de a conlucra cu elementele indigene a acelor cari fuseseră crescuți acolo; avuseră legături de afaceri și stăpâneau moșii, ca ale lui Alexandru Ipsilanti însuși, în județul Suceava, și știa destul de bine limba

acestor țări, fără însă ca ei să fi păstrat și sufletul națiunii din acestea.

Niciodată nu i-a putut trece prin minte lui Alexandru Ipsilanti că țările noastre ar fi putut să devie locul de luptă între dânsul, venit să învie Impărăția bizantină, instalându-se în Constantinopol, cu sau fără binecuvântarea și sprijinul Țarului, și între armatele turcești, care, dincolo de Dunăre, stăteau gata să-i întâmpine mavroforii. Venit cu foarte puțini oameni, el înțelegea doar să între în legătură cu elementele militare dela noi, câștigate de mult și supuse la jurământ, ca acel Român din Balcani, dela Vlaholivadi, care a fost căpitanul Iordachi, ori Grecii sau grecizații Sava și Farmachi, precum și alți căpitani de Arnăuți, pentru ca, pe urmă, pe baza înțelegerii cu Slavii de dincolo de Dunăre, ca Prodan și Macedonschi, să treacă râul pentru a provoca răscoala generală, supt steagul Bizanțului înviat, a tuturor popoarelor creștine.

Că Alexandru I, membru al Sfintei Alianțe și apărător al ideii conservatoare, era să fie silit să dezaprobe această mișcare, Ipsilanti se putea aștepta la aceasta, dar nu în sprijinirea de către Rusia, în care credeau elementele subordonate, stătea marea lui speranță, ci în această mișcare pan-creștină.

Celor dela noi li se cerea numai o atmosferă călduroasă pentru această mișcare, îngăduința ca elementele greco-albaneze să se adune supt steagul lui și puțința de a trece, fără a tulbura o țară pe care Ipsilanti ținea s'o cruțe, dincolo de Dunăre.

Cel mai firesc instinct a făcut însă ca Tudor din Vlădimiri, care jurase Eteriei, supt influența lui Iordachi,

dar aceasta nu putuse birui pornirile sufletului său însuși, să ieie o altă cale.

Trebue să mărturisese din nou, și cu mai multă putere decât altădată, că această cale nu era netedă pentru dânsul și că, supus la mai multe influențe, acest om de un mare avânt, dar fără echilibrul de gândire pe care-l dă numai o cultură superioară și deprinderea cu viața publică, a șovăit, fiind, pe rând, contra tuturor boierilor, apoi numai contra Fanarioților, ba chiar admitând și pe unii dintre dâșșii, naționalizați și deveniți « boieri buni », că el n'a înțeles să rupă cu Sultanul, deși luptase odinioară contra Turcilor în Serbia, și că a așteptat până la capăt dreptatea aceluia care era pentru dânsul, ca și pentru mulți dintre ai săi, « Impăratul ».

O armată se găsea deci în fața altei armate, elementele balcanice care se adunaseră supt Tudor fiind gata în orice moment să treacă la Ipsilanti, cum era de așteptat, comandantul plebeu nefiind decât pregătitorul intrării beizadelei cu ambiție imperială.

Cei doi șefi, dintre cari unul desprețuia pe celălalt, iar celălalt se simțea supt arme în țara lui, s'au găsit, astfel, în situații diametral opuse.

Atunci, pe când Tudor continua cu șovăirile care l-au distrus, Ipsilanti a avut, la rândul său, o criză de conștiință. Balcanicii fiind fără nicio dorință de a-l ajuta, el s'a simțit atras către ideea de a face din aceste regiuni chiar, o vatră a mișcării, de a le ocupa și administra.

Dar, din acest moment, lupta pe viață și pe moarte se deschide între Sluger și Prinț. Ea a dus pe Tudor la

captivitate și la moarte, pe Ipsilanti la retragerea în Austria și la închisoarea politică dela Muncaciu.

În momentul de față se vorbește mai mult decât oricând de o anumită solidaritate în acest Sud-Est european. Este ușor a o pregăti, este ceva mai greu a-i da baze solide. Iar, câtă vreme bazele nu sunt cu totul solide, proiectele cele mai frumoase nu pot să aducă folosul pe care, în toată sinceritatea, îl doresc, de sigur, și unii și alții.

25 Martie.

«ȚARĂ», «PATRIE», «IMPERIU»

Niciodată mai mult decât acum, în schimbarea totală și, probabil, în cea mai mare parte durabilă, a tuturor noțiunilor cunoscute până acum, nu și-au stat față în față concepții care par a fi identice și care cuprind totuși cele mai mari deosebiri între ele, și, față de anumite rătăcirii pe care le introduc oamenii născuți pentru luptă și pentru politică, dar cari au fost aduși să exprime idei într'o formă teoretică, științifică, provocând sau întărind confuzia, nu este oare necesar să se spună po-
poarelor care este adevărul în ce privește conceptele fundamentale al vieții lor?

Un Stat puternic, dispunând de mari mijloace militare, le întrebuițează, cu metodele acelea perfecte la care a ajuns omenirea astăzi, pentru ca, în numele unei națiuni, să treacă peste tot ce însemna până în momentul acela o țară și o patrie și să realizeze ce reprezintă Statul național integral, Imperiul, cu tendință de continuă expansiune, odată cu nația, mânăta tot înainte, și în așteptarea întinderii ei peste pământuri slab apărate,

Întrebarea se pune: este oare dator, pentru aceasta, cine se simțea într'o țară, cine avea iubire pentru o patrie, să jertfească toate aceste obiecte ale iubirii sale, toate aceste legături de care până atunci fusese așa de prins, pentru ce să sacrifice numai zeului național imperialist, care a ajuns în felul acesta stăpân pe toate bunătățile pământului anexat și pe toți indivizii cari se găsesc așezați pe dânsul?

Și o altă întrebare, tot așa de însemnată, se pune: Chiar dacă este cineva încredințat că așa trebuie să se facă, oare există puțința ca, peste ce a fost țara și patria, să se ajungă la concepția aceasta superioară a singurei națiuni, teritoriale și extra-teritoriale, care nu ar trebui să mai țină samă de nimic?

Și s'ar putea pune și o a treia întrebare, care nici ea nu este fără însemnătate: este bine pentru viața în general a omenirii ca formele acestea, ale căror hotare se sfarămă, care dispar de pe harta lumii și de care nu se mai ține samă în cărțile de geografie, să se piardă, și însuși Statul care a izbutit să realizeze un ideal supra-național cotropitor, urmărit mai multă vreme, are el oare un mare avantaj dacă se sprijină numai pe ideea sa generatoare, pe avântul său, pe mijloacele de ocupație militară și pe toate resursele unci administrații de stil modern, dar după vechiul sistem napoleonian, necerând locuitorilor altceva decât adeziune, ascultare, și teritoriului altceva decât elementele materiale pe care le cuprinde?

Pentru a lămuri aceste lucruri, venim întâiu la înțelesul acestei noțiuni de țară, care nu trebuie confundată cu noțiunea de patrie, mai înaltă, mai târzie, de o mai

mare valoare, dar de sigur ea nu nimicește întru nimic pe cea, așa de folositoare rostului moral al așezărilor omenești, care este țara.

« Țara » înseamnă, precum o dovedește originea latină a cuvântului românesc, o bucată de pământ. Dar pământul acesta are, în afară de înfățișarea materială a solului pe care călcăm și a izvorului hranei noastre și al tuturor celorlalte producții economice, o valoare istorică permanentă, chiar după dispariția unei autonomii sau independențe dela început, și din el se desface, așa zice, ca un fel de abur al pământului, ceva imaterial, sufletesc, ideal, în care se găsesc amestecate toate elementele celui mai depărtat trecut, toată simțirea și tot gândul oamenilor cari au trăit, toată această frământare a pământului cu omul și a omului cu pământul.

Pentru a vorbi de lucruri care ieri s'au impus atenției, uneori bucuroase, alte ori îngrijorate, a tuturor și care multă vreme încă vor forma obiectul unei preocupări foarte de aproape, pentru a veni, deci, la exemplul austriac, Austria nu este decât termenul luat dela o provincie, ea însăși odinioară trăind în două bucăți, pentru a cuprinde și teritorii care au ajuns să fie alipite împreună prin voința și interesul unei dinastii, venită, de altminteri, din celălalt colț al lumii germane și având mai multe legături cu Alsacia și Elveția decât cu părțile dunărene, așa încât « Austria » se aplică unei colecții de țări, fiecare cu alt început și cu înțeles deosebit.

Ce poate fi comun, într'adevăr, între regiunea de munte, plină de amintiri ilirice și de penetrație latină, de formație pastorală, care este Tirolul, apoi între părțile

acelea, îndreptate către Italia, unde a pătruns o viață orășenească a cărei întindere și asupra văilor tiroleze era o imposibilitate, mai departe între Stiria închisă în margini germane mai strânse și, în fine, între celelalte părți care, încetul cu încetul, peste desnaționalizarea Slavilor și străvechi influențe latine, au ajuns să se unească în acest nou concept dinastic și administrativ?

Dacă întrebă cineva însă pe cel mai bun Austriac din timpurile noastre, care acum are datoria de a deveni cel mai desăvârșit German, ce iubește mai mult, el nu se va opri asupra splendorilor, care niciodată nu vor reveni la ceea ce au fost odinioară, ale Vienei, făcută de arhitecți italieni, după planuri italo-franceze, pe vremea Mariei-Teresei și a lui Iosif al II-lea, nici asupra tuturor elementelor cu care au fost așa de dornici față de această capitală Impărației de odinioară, gândindu-se mai mult la dâșii, la rostul lor european, la valoarea lor mondială decât la această bună burghezie de odinioară, care ea însăși avea tradiții cu totul deosebite și care trăia în Moabit sau în cutare altă suburbie a Vienei mai mult decât în contact cu vastele ringuri imperiale.

Tirolezul iubește Tirolul. Alături, în Stiria sau Carintia, se vorbește un alt dialect al aceleiași limbi. Flutură pretutindeni umbrele altor strămoși. Natura, creatoare a oamenilor și influențată, ea însăși, în toate manifestările ei, de oameni, este alta în fiecare loc.

Aceste alipiri trebuie oare părăsite? Trebuie împruțate sufletele umane prin această lepădare a lor? Pentru a cita un exemplu, se poate lua oare din sufletul unui

Român din Oltenia amintirile, tuturor acelor lucruri, de o vechime care întrece însuși formația deplină a neamului românesc, care sunt legate de regiunea aceea a Banatului, mai târziu sfărâmată în două bucăți, și care își are îndreptarea spre regiuni de acelea mai fericite, de o primăvară care vine mai curând, de o iarnă mai puțin aspră? Aceeași stare de spirit se constată în Ardealul întemeiat de Unguri: sunt atâtea « țări » românești, cum este a Oltului, a Murășului, în care săteanul care rămâne acolo, ba chiar și cel care s'a deslocuit, dar nu se poate despărți cu gândul de vatra familiei sale, întâlnește un element moral pe care nu-l poate găsi aiurea.

Deci a distruge țara însemnează a împuțina sufletul omenesc, și construcțiile celor mai mari block-housuri politice imperialiste, corespunzând cu acelea ce se încearcă prin orașe în timpurile noastre, sunt la dispoziția celui dintâiu cutremur, tocmai din cauza îndrăznelii construcției lor.

Dar nu din viața aceasta populară, ci din conlucrarea istorică, din elaborarea morală, din manifestarea într-o literatură, pe lângă tot ceea ce cuprinde o viață istorică, se creează noțiunea de patrie. La noțiunea aceasta au lucrat mai multe generații. Ea creează pentru Tirolez ca și pentru Carintian, ca și pentru locuitorul din Carniola, ca și pentru Austriacul din Austria-de-jos sau din Austria-de-sus, un patriotism austriac, precum, în țările noastre, influențe de cotropire străină au creat un fel de conștiință generală ardeleană, pentru a nu vorbi de Basarabia, unde nu sunt decât Moldoveni cu con-

știință moldovenească, și același lucru despre Bucovina, în afară de ce-a lăsat acolo formalismul austriac.

Este un mare folos pentru orice Stat să aibă formații organice, chiar dacă nu sunt așa de adânci ca țara, pe care să se poată sprijini în dezvoltarea sa.

Nu știu dacă Bavarezul fără Bavaria și Saxonul fără Saxonia în Reichul de acum oferă o bază așa de solidă cum era conlucrarea, voită și întărită prin bazele comune, între aceste puteri locale care au dispărut.

Ce poate da însă acel Stat național imperialist de acum?

El crede că prin cucerire și-a atins toate scopurile și că formele noi de viață vor ieși firește de acolo, fără să intervie altceva decât gândul cuceritorilor, activitatea de birou a reformatoților și puterea stăpânitoare a organelor sale.

Este o înșelare într'aceasta.

Am putut să o vedem și la noi, în șfertul de veac care s'a isprăvit aproape dela realizarea unității naționale; se poate vedea și în Polonia, de când nu mai este o Galicie austriacă, o Polonie rusească și o Posnanie prusiană. Aceasta se va vedea în noua mare creație care a sărit dela Berlin la Viena și care-și caută, se zice, un centru nou în capitala bavareză.

Pentru a exista țara, pământul a trebuit să-și dea toate comorile. Pentru a exista patria, a trebuit o sforțare comună de mai multe secole. Pentru ca să existe într'adevăr Statul național imperialist, în afară de marile momente de entuziasm, pentru aceasta el însuși

trebuie să dea societății lucruri pentru a căror creare se cer decenii, dacă nu secole întregi.

Sufletul omenesc va rămânea de sigur împărțit între aceste trei concepții. A sacrifica pe una celeilalte înseamnă a slăbi înseși temelile vieții, — împreună a oamenilor în anumite forme comune.

1 Aprilie.

XXXVII

STAT ȘI SOCIETATE

În momentul când Statul este considerat, într'o anumite concepție totalitară și dictatorială, ca elementul de căpetenie, având drept să facă tot ce vrea cu societatea, și când formele cele mai deosebite se succed după biruința actelor de violență de care se cârmuește acum lumea, mi se pare că este bine ca toți cei cari s'au gândit la legătura dintre Stat și Societate să revină asupra acestui subiect, care cere fără îndoială o nouă lămurire, dictatura conținând două lucruri: valoarea personală sau legală pe care au ajuns s'o aibă dictatorii și posibilitățile care se găsesc în însăși această autoritate a Statului, care a crescut, s'a impus și domină, nu prin mijloacele pe care le are Statul însuși, ci prin acele calități personale pe care un om le are într'un moment dat și care, cu fatalitățile care sunt legate de ființa noastră, pot nu numai să dispară odată cu vicia, dar să se întunece dela o bucată de vreme, de boală, de vârstă, sau numai de oboseala pe care o provoacă această neconținută necesitate de a se afirma cu toată puterea în fiecare clipă și chiar de a întrece într'un moment, pentru a legitima

această stăpânire asupra oamenilor, ceea ce același individ hotărîtor a dat în momentul de mai înainte.

S'a pretins, poate nu cu deplină dreptate, că Ludovic al XIV-lea, pe care și într'o conferință recentă am căutat să-l arăt, pe baza memoriilor sale, așa de interesante, ca pe un om de o conștiință delicată, avînd răspundere față de Dumnezeu și față de judecata veacurilor care vor veni, ar fi rostit cuvintele: « Statul sunt eu ».

De fapt, cu tot amestecul marelui Rege francez în toate afacerile publice, cu toată iscălitura sa adevărată sau pusă ca o simplă formă supt actele publice, Ludovic al XIV-lea a fost fără îndoială o personalitate coplesitoare. Dar nici el nu s'a contopit — așa cum pretindea că o face, subordonându-se unei forme abstracte și eterne, Frederic al II-lea, — cu Statul, nici n'a manifestat pretenția de a face ca Statul însuși să dispară, pierzându-se în individualitatea lui stăpînitoare. În realitatea mai modestă a lucrurilor, a fost altceva: Ludovic al XIV-lea a supravegheat birourile sale, dar aceste birouri, cu miniștrii cari stăteau în fruntea lor, lucrau după conștiința și potrivit cu voința lor, și nu odată acel care este prezintat ca un teribil dictator regal, ca un tiran care zdrobește toate rezistențele, a trebuit să primească nu numai sfaturile, dar și observațiile unor miniștri, cari știau mai bine decât dânsul pînă la ce margine poate să meargă apelul la bugetul unei țări stoarse de mari nevoi și de ambiția fără hotar a Suveranului.

Dar de sigur că dictatorii, miniștrii sau cei a căror situație a trecut de marginile unei autorități ministeriale și a ajuns să ia în stăpânire și locul cel mai înalt

în Stat, săvârșeau această greșeală de a încerca, sprijiniți pe această putere excepțională de care am vorbit, să facă dintr'un Stat puterea dominantă asupra Societății.

Voiu încerca să dovedesc imposibilitatea realizării acestei măndre pretenții. Nu cred în posibilitatea aceasta de a face ca Societatea să cânte, să danseze, să lucreze și chiar să gândească după cum hotărăște Statul, pentru un motiv hotărîtor, care este foarte ușor de înțeles.

Statul este fără îndoială o abstracție, un lucru creat, care a ieșit dintr'o lungă dezvoltare istorică și căruia i-au trebuit și anumite proptele de teorie, care s'au stabilit mai târziu, însă evul mediu, deși viața romană nu era necunoscută, n'a avut niciodată simțul Statului. O piramidă de stăpânire de pământ și de autoritate legată cu această stăpânire a pământului, în fruntea căreia stătea regele el însuși, supus unor anumite forme care-l întreceau pe dânsul, iar peste piramida feudală și peste acela care stătea în vârful ei nu era nimic care să li armonizeze mișcările și să creeze o conlucrare și o subordonare totală.

Nu este epocă din istoria omenirii în care înțelegerea puterii să fie mai grea decât această, fiindcă iarăși nu este una în care legăturile să fie mai multiple, mai deosebite și mai elastice, ceea ce vine dela sine din necesitățile vieții organice, și, cu cât o epocă se sprijină mai mult pe necesitățile organismului, cu atât ea întrece pe celelalte, care ajung a-și căuta sprijinul într'o simplă teorie sau într'o formă mai mult sau mai puțin uzată. Deși i s'a atribuit lui Ludovic al XIV-lea formula despre

care am vorbit, este foarte sigur că el n'ar fi fost în stare să definească noțiunea de Stat, și între toți cugetătorii timpului său, de și atunci trăiesc în Olanda oamenii cari au creat teoria dreptului internațional, cum este Grotius, nimeni n'ar fi fost în stare să dea în această privință lămuririle pe care în timpurile noastre le poate prezenta cu ușurință, sprijinit pe o lungă elaborare, și un tânăr profesor de drept constituțional, la cea mai nouă și mai slabă dintre Universitățile vremii noastre. Au trebuit multe lucruri: raționalismul lui Descartes, acțiunea « filosofiei » secolului al XVIII-lea, jaloanele pe care le-a pus cugetarea de limpede sinteză a lui Montesquieu, a trebuit și avântul metafizicei germane, pentru ca prin Savigny să se ajungă la ceea ce astăzi se înțelege prin noțiunea de Stat.

Pornind această noțiune din izvoare atât de deosebite, rezultat, în unele privințe încă șubred, al tuturor influențelor care n'au conlucrat între dânsule, fiindcă nu se uneau în originile lor, Statul este într'o continuă elaborare, iar elaborarea aceasta este supusă prin însuși caracterul ei influențelor care vin din adâncul Societății. Așa încât acela care pretinde să regenteze și să stăpânească totul, de fapt nu este decât un eflux al celor de unde a plecat și se găsește neconținut supt presiunea, chiar dacă o ignorează și chiar dacă, în trufia sa, o desprețuește, a pornirilor care vin din adâncurile viei ale grupărilor omenești și, de altfel, ale umanității înseși, care influențează, dela o țară la alta, mersul tuturor lucrurilor.

Societatea însă e altceva: este vieața strânsă împreună și care își creează ea însăși legăturile ei.

Ea este a tuturor și a fiecăruia. Nu există nicio categorie omenească, oricât de umilă, care să nu înrăurească asupra ei. Cel mai mic, primind învățăturile celui mai mare, hotărăște prin felul cum le înțelege asupra acțiunii pe care acesta poate s'o aibă asupra lui și asupra tuturor celorlalți.

Un schimb neconținut de curențe de sus în jos, imperioase, dar nu întotdeauna active, și de jos în sus, umile, dar de fapt atotputernice, se petrece între teorie și realitate, una întrupată în Stat, cealaltă trăind, oricât de aspru ar fi regimul de apăsare, în Societatea însăși. Ca în orice luptă care se dă între realitățile vii și abstracțiunile cele mai înalte, ieșite chiar din mințile cele mai înzestrate și reprezentate prin individualitățile cele mai fericite, biruința este totdeauna la ceea ce cuprinde mai mult din acest tainic radium care este vieața omenească însăși.

Aparența este, foarte adeseori, că Societatea, adecă acest grup de caracter organic al oamenilor vii, se supune cu desăvârșire poruncilor care au venit din sferile sublime ale concepțiilor de Stat. Ai zice chiar că în această supunere este și o acceptare, o părăsire a orice ar fi împotriva acțiunii care s'a exercitat asupra grupărilor omenești.

Uitați-vă mai bine și veți vedea ce se întâmplă în realitate: conducătorii Statului sunt foarte satisfăcuți că nimic nu se ridică împotriva ordonanțelor lor, dar nu va trece multă vreme și, cu aceiași oameni la cârmă sau cu alții, ceea ce se frământă în aceste adâncimi generatoare de vieață, cum sunt adâncimile înseși ale pământului, care nu hrănesc numai semințele, dar contribuie

la desvoltarea lor, va răsări din nou într'o interpretare care cuprinde mai multă viață decât ideia însăși, decât sistemul teoretic dela care interpretarea a plecat.

Dar în relațiile dintre Stat și Societate mai este de observat un lucru:

Statul are la dispoziție cancelarii și întreaga ierarhie administrativă, cu inspectori de toate gradele, cari se pot răspândi pe teritoriul național, pentru a cerceta ceea ce se petrece și a împiedeca aceea ce este împotriva voinții oamenilor cari domină. De sigur că da. Și acest ansamblu de voinți ierarhizate este fără îndoială impresionant, atât de impresionant, încât de strălucirea lui nu se mai vede ceva care, cu mai puțină strălucire, este totuși însăși realitatea atotputernică. Voința pe mai multe grade care se exercită cu atâta autoritate aparentă nu aduce însă cu dânsa puterea, ci numai dorința de a face ca această putere să se manifeste într'o anumită direcție. Dacă Societatea nu ajută, orice putere de Stat e fără folos. Chiar aceea pe care n'o exercită Statul național, ci puterea, cu mult mai ușor de exercitat, care stă în mâna unei stăpâniri străine, unei ocupații militare sau unui regim de cucerire. Societatea poate refuza viața, și prin aceasta se zădărnicește totul.

Dar, pentru a putea să deie această viață, care este neapărată și fără care Statul nu poate face nimic, el însuși trebuie să aibă grija aceea, mare, de a ajuta desvoltarea normală, sănătoasă, a acestor puteri minunate care zac în adâncul Societății. Cu cât mai mulți oamenii vor înțelege și vor simți, cu cât vor fi lăsați mai mult

a voi, cu cât voința lor va fi ajutată mai bine, pe căile firești ale unei sănătoase dezvoltări organice, cu atât și Statul se va simți mai puternic. Și, în modestia ei, Societatea, care, în totalitatea ei, n'are pretenții și nu găsește nici mijlocul de a le manifesta într'o formă unitară, această izvoritoare de viață, pe care am putea-o asemăna cu minunea creștină a moaștelor izvoritoare de mir ale sfinților de pe vremuri, nu reclamă nimic pentru dânsa, ci se mulțamește numai cu fericirea ce se revarsă asupra ei din însăși această îngăduire.

O încheiere este de tras din aceste lămuriri, care nu tind să introducă cine știe ce noutate în chestiunea, atât de discutată, atâta vreme. Anume, că Societatea trebuie să se mângâe, în conștiința puterii sale, față de orice încercare s'ar face cu dânsa, dar Statul însuși, în dorința de a întrebuița viața care există în afară de dânsul, nu trebuie să neglijeze niciunul din izvoarele din care cu cât va gălghi mai puternic viața, cu atât se vor ajuta scopurile lui chiar.

15 Aprilie.

XXXVIII

DISCIPLINA INTERIOARĂ

În momentul când se urmează o acțiune, care de sigur ar fi putut să fie evitată cu mai multă înțelegere de o parte și cu mai multă prevedere de alta, și în acest caz am fi dispus în momentul de față, când atâtea probleme se pot ivi, de toate forțele morale ale poporului nostru, menite să înfrunte greutățile nesfârșite pe care cei care poartă vorbe din loc în loc nici nu pot găci cât de mult apasă asupra viitorului poporului românesc, cred că o întrebare se pune, dacă nu pentru oamenii cari, prin fanatismul lor, sunt în afară de orice sfat și de orice bună îndrumare, ci pentru cei cari, în Stat, au numai datoria de a face pe oricine să simtă care este temeiul unei societăți politice amenințată în înseși temeliile ei: aceea a disciplinei interioare, fără care toate silințele care se pot face, și cu binele și cu răul, cu acest rău care trebuie să se îndrepte după sfatul cugetătorului roman: «a urâ așa, încât să te pregătești a iubi», nu pot să ajungă la capătul dorit.

Mulți își închipuie, — și sunt societăți și astăzi care sunt sprijinite pe această bază —, că nu este nevoie ca fie-

care om să aibă în el însuși un tribunal de judecată, în care înaintea conștiinței lui să se înfățișeze toate împrejurările și tot ceea ce a făcut el față de aceste împrejurări. Ei socot că ajunge un singur lucru: autoritatea Statului. Statul acesta este înfățișat în mintea atâtoro ca o putere misterioasă, divină, prezintându-se pretutindeni, întrebuintând și toate mijloacele presiunii exterioare și toate acelea ale străbaterii interioare: la el trebuie să te adresezi de câte ori nu-ți cunoști drumul, sau îți dai sama că ai pornit pe unul care este nepotrivit. El te are în grija lui și el este răspunzător și de greșelile pe care le faci. Se merge așa de departe, încât, mai ieri, când era vorba, într'un orașel de provincie, care și avea odinioară breslele, de nevoia ca și negustorii și meșterii să nu stea risipiți, ci să aibă o tovărășie sufletească împreună, cu steagul ei, ca odinioară, răspunsul acestor negustori de ispravă și acestor meșteri pricepuți a fost că e foarte bine, dar pentru aceasta să ne adresăm la cutare Cameră de Stat.

Așa, tot cu porunci ca pentru conștiința fiecăruia, care nu este însă aceeași dela un om la altul și fiecare conștiință are a face cu altă problemă, nu mai poate merge. Nu poate merge astăzi cu atât mai mult, cu cât, de pe urma atâtor păcate care sunt adevărate și de pe urma atâtor legende care nu se sprijină pe nimic adevărat, ci sunt puse în circulație de oameni interesați, se ajunge a se crede că întreaga lume românească este supusă influenței nefaste a unor oameni cari duc o viață privată păcătoasă, cari își implântă mânilor până în coate în avutul public, cari exportă aurul țării în deo-

sebite străinătăți, cari fac miliarde din rosturile publice încredințate lor, — aceasta mi-o spun sute de scrisori al căror stil și a căror tendință sânt potrivite cu cultura și obrazul acelora cari le trimet. Da, cu aceste păreri, întemeiate pentru foarte puțini, neîntemeiate pentru cei mai mulți, lumea, care era deprinsă să aștepte orice îndreptare dela Stat, s'a deprins acum să considere Statul ca aparținând unei clase ticăloase, care ar trebui să fie răsturnată de azi până mâne, chiar cu primejdia de a arunca toate lucrurile în haos.

În astfel de condiții evident că, dacă este, pe de o parte, obiceiul de a se agăța cineva de pulpana Statului, iar, pe de altă parte, se adauge încredințarea că gestul cel mai bun al aceluia care s'a agățat de această pulpană, odinioară așa de respectată, este acum să răstoarne pe acela de care s'a prins, abdicarea de conștiință față de puterea de sus nu mai e cu putință.

Atunci, fiindcă o disciplină trebuie unei societăți, altfel și cele mai mari însușiri putând să devie niște defecte și unele chiar pierzătoare, capabile să ducă de răpă societatea prin însăși inteligența și voința ei; unde s'ar putea găsi această îndreptare în fiecare clipă?

Sunt mulți, foarte mulți, — și ei se socot pe dânșii cu zecile, cu sutele de mii, cu milionul, — iar eu cred că socoteala pe care o fac este mai mult o speranță pe care o iau drept o realitate, căci masele țărănești n'au scos, în ultima manifestație electorală, decât un mare și îndreptățit strigăt către dreptatea care li se refuză, fără ca prin aceasta să fie legați pentru totdeauna de un

anume crez și de un anumit om —, sânt așa de mulți, totuși, cari cred că n'au nevoie să se întrebe pe ei înșiși, ci, desprețuind îndreptarea venită dela Statul, confundat cu închipuita putreziciune a unei întregi clase sociale, care aiurea nu este în general mai bună decât cea dela noi, ba uneori cu mult mai rea, se refugiază supt autoritatea indiscutabilă a unui om pe care nu-l cunosc și din care-și creează fiecare eroul de care ar avea nevoie și în a cărui pază punându-se, ar putea să ajungă, fără osteneală și în lipsa oricărei experiențe, la locurile hotărâtoare din societate.

Am asistat eu, — care am îngăduit totdeauna în jurul meu orice părere personală, care am încurajat la elevii miei orice gândire proprie, care am așezat mai sus pe acela care, știind chiar mai puțin, scoate ceva care-i aparține, decât pe acela care, cu cunoștințele cele mai bogate, nu face decât să repete ceea ce a auzit dela alții, — am asistat, zic, la această dureroasă priveliște: oameni cu studii superioare, profesori de Universitate, vechi dascăli ai tinerimii, septuagenari, octogenari, înaintea cărora m'am închinat o viață întregă și pe cari-i respect adânc și în greșelile lor, femei nobile, gata de toate sacrificiile, băieți cari îndreptățesc cele mai frumoase speranțe prin însușirile lor de gândire și de simț politic, de avânt creator, abdicând total înaintea unei porunci care vine de undeva din întunerec.

Acum pot să spun un lucru pe care nu l-am mărturisit, atâția ani: într'un mare oraș, capitala uneia din țările care s'au alipit la Regatul din 1916, vorbind cu cineva, un vechiu ucenic sufletește al meu, care în acel loc avea

una din funcțiunile cele mai importante, el mi-a povestit cum un tânăr pe care-l crescuse de copil, împărțind apoi o credință stropită cu atâta sânge și care dorește ca sânge nou să se adauge pentru a se ajunge la biruință, i-a spus așa: « te iubesc și te respect pentru tot binele pe care mi l-ai făcut, dar, dacă aș primi dela șeful meu ordinul de a te ucide, aș descărca toate gloanțele revolverului meu în capul și în pieptul d-tale ».

Este aceasta disciplină? Răspunsul trebuie să fie, cu scârbă și indignare: Nu!

Nimănui nu-i este iertat să vrăjească pe un altul în așa chip, încât să-l facă incapabil de a vedea singur drumul său și de a primi o răspundere care să fie numai a conștiinței sale.

Ceea ce recomand, — și regret că nu pot să introduc în aceste cuvinte toată căldura de care îmi este stăpânit sufletul, — este ca fiecare să-și facă disciplina sa interioară.

Este mai ușor decât să te lași pe tânjeala Statului și mai ușor decât să îngenunchi cu fruntea în țărână chiar înaintea unui șef genial, cu atât mai puțin înaintea aceluia al cărui geniu este numai în închipuirea d-tale.

Să observi limpede lucrurile care sunt, să nu privești ca dușman pe cineva arătat cu degetul ca atare, să nu crezi în toți nerozii cari ți se îmbulzesc, să nu împarți pe oameni în două tabere, din care una înfățișează toată sfințenia, iar în cealaltă sunt grămădite toate păcatele, să nu rupi națiunea în două: între prieteni pe cari îi adori și între dușmani cărora li dorești atâta rău, încât unui înalt cleric i s'a scris dăunăzi, de un mizerabil, că

după moarte acela ar trebui să fie desgropat și aruncat dincolo de graniță.

Odată ce ți-ai dat sama bine de ceea ce se găsește în jurul d-tale, gândește-te îndelung înainte de a rosti un cuvânt, înainte de a pune ceva în scris, înainte de a încerca un gest, la datoria d-tale față de ceea ce ai văzut cu ochii d-tale, fără înrâurirea nimănui, și pe urmă, lucru de cea mai mare importanță, dă-ți samă dacă poți face ceva pentru îndreptarea unei situații, dacă ai mijlocul personal care ți-ar îngădui să încerci această îndreptare.

Și, încheind, țin să mai adaug un lucru: pentru îndeplinirea acestei funcțiuni de libertate, să te deprinzi ca, în orice faci, să eviți tot ce este o exagerare, tot ce sună ca o stridență, tot ce este caricatura tragică a unor lucruri care, luate cu toată seriozitatea, se prezintă, și în momentele de cea mai mare energie, totuși într'un perfect echilibru și într'o desăvârșită armonie.

În acest chip, nu numai că vei deveni un vrednic urmaș al acelor Romani de odinioară, a căror voință întreagă se sprijinia pe astfel de precepte, dar vei răspândi în jurul tău o atmosferă de siguranță, fără care o societate este condamnată la un continuu zbucium, la o epilepsie strâmbată, care, încetul cu încetul, duce la încetarea funcțiunilor înalte ale minții și mână către mormânt.

13 Maiu.

ROMÂNIA LA EXPOZIȚIA DIN VENETȚIA

O telegramă, dată fără comentarii de ziarele noastre, anunță că pentru întâia oară România va fi reprezentată la expoziția de artă din Veneția, așa-numită Biennale, fiindcă se face odată la doi ani.

Telegrama Agenției Stefani adaugă că tot în acest an pentru prima oară și Iugoslavia are un pavilion și întră prin urmare în această mare concurență internațională, merită să arăte și poezia interioară și virtuositatea de tehnică a deosebitelor națiuni, în ce privește cultivarea frumosului prin pictură și sculptură.

Să-mi îngăduiți să mă opresc un moment asupra faptului însuși al creării pavilionului iugoslav, pentru a se învedera ce periculos lucru este ca, în materie de creație, România, ai cării bani se cheltuiau odinioară, la Ministeriul de Afaceri Străine, pentru tot felul de subvenții fără folos și de exhibiții spectaculoase, din care țara nu se alegea cu nimic, să ajungă astfel a fi întrecută de țări care se află pe același nivel cu dânsa și care de sigur în unele privinți nu ni sunt cu desăvârșire superioare.

Să zicem că nu s'ar fi găsit, de cine a izbutit să descopere secretul creării pavilionului român, ceea ce trebuia pentru ca acest lăcaș al artei românești în Veneția să se ridice. Acolo sunt de foarte multă vreme pavilioane, nu numai ale națiunilor celor mari, care și-au înscris glorios numele în istoria artei universale, dar și pavilioane, nu peste măsură de modeste și unele dintre dânsesele destul de bine așezate, ale unor națiuni, ca Grecii, care dispun de mijloace materiale mult mai mici decât ale noastre, și în pavilionul acela și acum doi ani au fost înfățișate manifestări foarte interesante ale picturii contemporane grecești, care dela scenele academice, învățate la München, ale unui Gysis, a făcut un uimitor progres și în ceea ce privește autenticitatea observației naturii și omului și în ceea ce privește o varietate, pe care academistul münchenez n'o permitea.

Ar fi apărut prin urmare, în anul acesta, și Iugoslavia, iar România nu.

Pictura iugoslavă, care firește, se deosebește după regiuni, alta fiind inspirația, altele tradițiile, altul materialul de natură și materialul uman în Serbia, în vechea Serbie, în Macedonia, în Croația, în Slovenia, și mai ales altul în Muntenegru și în Dalmația, străbătută, veacuri întregi, de cele mai puternice curente de artă, nu și-a câștigat o faimă deosebită în producția artistică mondială. Dar între cei dintâi sculptori din timpurile noastre și poate n'aș greși dacă aș spune: ca prim sculptor al acestui moment, se așează d-l Mestrovici, care a dăruit Bucureștilor statuia, merită unci apropiate desveliri, a lui Ion Brătianu,

Mestrovici este un sintetic și un tipizant și, în același timp, în ce privește unele scene ale sale, ca aceea în amintirea bătăliei dela Cosovo, și unul dintre cei mai ornamentali reprezentanți ai sculpturii în timpurile noastre.

Acela care a lucrat și pentru America, înainte de a lucra pentru Capitala României, acest Adriatic din părțile dalmato-herțegovinene, unde trăiește vechea rasă ilirică, atât de strâns legată de originile noastre și unde au fost atât de adânci infiltrații romane, va atrage în pavilionul iugoslav, nu numai curioși, dar șiruri întregi de admiratori ai unei arte atât de superioare.

Iar ochii Românilor, tot mai numeroși, mulțămită, fie-mi îngăduit a o spune, și popasului românesc pe care l-am întemeiat eu în palatul nostru din Veneția, s'ar fi uitat, neliniștiți și la capăt îndurerăți, în căutarea pavilionului care ar fi îngăduit ca și România să participe la această mare și nobilă întrecere.

Insă nu este așa. Ceea ce n'a știut să facă atâta vreme Statul, iată s'a îndeplinit de Liga Culturală, ceea ce înseamnă, de ce n'aș spune-o?, mâna mea neconținut întinsă pentru cerșit, spre folosul culturii românești. Pavilionul îl avem. Este unul din cele mai frumoase, așezat lângă al Italiei, construit supt supravegherea fiului meu Valentin, și ginerele meu italian s'a întors abia dela Veneția, unde personal am ținut să fie supraveghiată trimiterea tuturor obiectelor de artă.

Ca să se ajungă la acest scop au dat mai mulți, de și nu prea mulți, și ar fi nedrept dacă n'aș spune partea, cu desăvârșire hotăritoare, pe care a avut-o, din suma repartisată Ministeriului său și care odinioară era arun-

cată fără socoteală în toate părțile, fostul ministru al Industriei și Comerțului, d-l Valer Pop, care nu este nici pictor, nici sculptor, nici diletant de artă, dar care a înțeles, mult mai mult decât atâtea persoane care se laudă cu aceste cunoștinți și cu aceste aplecări, că România are anumite îndatoriri culturale dela care, fără a se diminua, nu poate să abdice. I-am cerut și mi-a dat, după ce încercasem tot felul de alte mijloace, dintre care unul era să cumpăr pentru Liga Culturală cantitatea de petrol de exportat în Italia, pe care ar fi urmat s'o plătim anual, din veniturile pe care am știut să le procur Ligii Culturale.

Am și căpătat dreptul de a exporta petrol în Italia, și mă voiu folosi de dânsul de câte ori va fi nevoie de noi cheltueli, pentru afirmarea valorii culturale a popoului românesc. Nu este un lucru părăsit, ci numai un lucru amânat.

Dar d-l Valer Pop a dat, și mâna întinsă a primit mai mult decât cerea. Am jucat încă odată rolul acelu « Lumânărică », vestit cerșitor din Moldova, care cutreera orașele și satele cu câte o lumânare în mână, strângând banii, cu cari pe urmă a clădit biserici și a reparat mănăstiri și de pe urma căruia a răsărit un singur moștenitor, căruia îi zicea Titinaș, iar eu, după o lungă întrerupere, reiau, față de neîndeplinirea de către Statul român a îndatoririlor care-l privesc pe el în rândul întâi și față de nesimțirea bogaților acestei țări, rolul lui Lumânărică și lui Titinaș.

De fapt România este reprezentată acum în două secțiuni, cum o spune, de altminteri, și telegrama Agenției

italiene. Avem în pavilionul nostru puțința de a expune opere alese, datorite la patru pictori și la trei sculptori, ale căror nume le voi da îndată.

Dar, în același timp, cum s'a hotărît să se facă alături de Biennala obișnuită și o expoziție a peisagiului european în secolul al XIX-lea, România a fost invitată de comisarul italian, un foarte cunoscut artist el însuși, d-l Antonio Maraini, căruia țin să-i aduc aici public toate mulțămirile mele pentru deosebita grijă afectuoasă pe care a avut-o pentru pavilionul românesc și expoziția noastră. D-sa a cerut ca și România să trimeată un număr de pânze caracteristice, în care să se vadă felul cum pictorii noștri au interpretat natura, așa de deosebită și de interesantă pentru străini, a țării noastre. Astfel participăm cu patru ori cinci pânze și la expoziția peisagiului, și se vor putea vedea, alese de un așa de bun cunoscător cum este d-l Virgil Cioflec, alcătuitorul în acest moment al Expoziției comemorative Grigorescu, lucrările caracteristice ale lui Grigorescu însuși, ale lui Andreescu, a cărui însemnătate se afirmă din ce în ce mai mult în desvoltarea, nesuținută de Stat, a picturii românești, și ale celui mai cu autoritate dintre reprezentanții acestei arte în România, d-l Gheorghe Petrașcu.

Iată acum principiul dela care m'am inspirat ca președinte al Ligii Culturale,— și voi lăsa această tradiție urmașilor miei în conducerea acestei societăți, dacă se va găsi vreodată necesitatea de a înlocui bătrânețele mele prin altcineva, ceea ce mărturisesc că nu doresc prea mult —, în alegerea artiștilor cari trebuie să expună.

Individualismul îndrăzneț poate să fie interesant: el nu este reprezentativ. Tinerețele pot fi promițătoare, ele trebuie însă să-și îndreptățescă promisiunea dela început. Imitația marilor străini poate să trezească la noi o anumită curiositate, arătând că «suntem la punct», dar în străinătate astfel de dovezi de docilitate, de virtuozitate, de talent în a maimuțări nu pot să deștepte niciun adevărat interes.

Revoluționarii, sfidătorii, anarhiștii, oamenii cari cred că au ajuns geniali, fără să fi ajuns la stadiul răbdării care face lucrurile mari, răspânditorii de colori fantastice, cari au cunoscut tot așa de puțin ca desemnul știința, extrem de complicată, a legăturilor misterioase dintre colori, aceștia nu pot să fie un articol reprezentativ pentru sufletul românesc cuprins în haina artei.

Destul a trebuit să înghită publicul nostru, de obicei indiferent, uneori profund desgustat, fără să aibă curajul de a trânti jos unele pânze într'adevăr scandaloase ca îndrăzneală, ceea ce tot felul de băiețași și băiețoi au trimis unei comisii de funcționari responsabili dela Ministerul Artelor, pentru ca să acopere păreții pavilionului dela Șosea.

Dacă Statul construia pavilionul, ar fi apărut aceași funcționari, cu aceleași prietenii și cu aceleași gesturi ciudate și, în fond, cu aceeași tendință de a-și bate joc de acest biet public, mult mai inteligent de cum își închiubue astfel de oameni.

Liga Culturală înseamnă însă tradiție, sănătate, armonie și disciplină. Secăturile cutezătoare, ca și avantgardistii unei armate care nu va birui niciodată, au

pierdut pentru totdeauna dreptul de a expune la Bienala din Veneția.

Vor suspina, vor plânge, vor amenința cu pumnul, vor face scandal, îmi este absolut indiferent: ei rămân cu pavilionul dela Șosea, dar la pavilionul internațional nu vor putea veni niciodată.

De aceea, am ales dintre pictori aceste valori reale și reprezentative, arătând stări de spirit deosebite, dar adevărate, cu un sentiment de respect adânc față de arta lor și față de public, cari sunt Gheorghe Petrașcu, Ștefan Popescu, Theodorescu-Sion și portretistul Stoenescu. Iar dintre sculptori s'au impus, printr'un talent pe care-l pot contesta numai admiratorii păsărilor măiestre care sunt numai o linie geometrică, ai figurilor de răposați refuzați de prin cimitire, fiindcă samănă cu un ou de Paște și, alături, creațiile pe care vameșii din Statele Unite le-au luat drept fragmente de fier vechiu, Han, Medrea, Jalea.

În anii viitori vor veni alții la rând. Nu-i voi întreba care este vrâsta persoanei lor, dar vrâsta artei lor, aceea o voi cere.

20 Mai.

SUEDIA REGELUI GUSTAV

Suedia sărbătorește cei optzeci de ani de viață, cuprinzând atâția ani de domnie ai regelui Gustav al V-lea și între popoarele legate de foarte multă vreme printr'o prietenie cu atât mai prețioasă, cu cât este aproape cu totul dezinteresată, cu poporul suedez, suntem și noi, cari nu trebuie să ne plătim numai cu obișnuitele cuvinte de politeță, cu prilejul acestei sărbători naționale, care reunește în adevăr sentimentele aproape ale totalității poporului suedez.

Sunt mulți ani de când înaintașul regelui Gustav, înrudit cu regina Elisabeta prin femei din laturea germană a dinastiei din Stockholm, a apărut la București, unde a fost primit cu cea mai caldă simpatie. Această simpatie era datorită fără îndoială și însușirilor deosebite ale acestui Suveran, însușiri pe care le-a transmis urmașului său; era însă fără îndoială, din cauza situației pe care amândouă țările o au față de Rusia amenințătoare să se prăvale către Suedia sau către pământul românesc, și conștiința acestui interes comun, care se impunea și gânditorilor politici celor mai superficiali.

Însă și la acei cari nu-și fac din cercetarea istoriei o ocupație favorită și cari au uitat până și cunoștințele în acest domeniu pe care le-au căpătat în școală, de sigur că Suedia trebuie să fie o țară deosebit de simpatică, prin legătura ce a fost stabilită, acum mai bine de două veacuri, între Moldova-lui Nicolae Costin și între strălucita legiune de luptă și biruință a Suedezilor, supt conducerea marelui rege Carol al XII-lea, din dinastia, căreia i-a urmat această dinastie de origine franceză, pornită din mareșalul Bernadotte.

Fără îndoială că legăturile, timp de vreo doi ani de zile, între Moldovenii storși de Turci și siliți să contribuie acum și la cheltuelile Curții de refugiu a regelui Carol la Varnița, lângă Bender, și între această strălucită tovarășie de eroi, cari păreau că se inspiră din cele mai vechi tradiții ale marilor Sage nordice, n'au fost totdeauna dintre cele mai bune. Cine plătește, nu se întreabă totdeauna cui are să-i facă acest sacrificiu, și părerea de rău pentru banii pe cari e silit să-i scoată se răsfrânge și asupra aceluia care este pricinuitorul acestei risipe de bani.

Residentul suedez la Iași a auzit din gura lui Nicolae Mavrocordat și a boierilor lui, foarte adeseaori, tânguiri îndreptățite, cu privire la obiceiul de a cere neconținut, și de nevoie, fiindcă nu puteau face altfel, al unei armate în care nu erau numai Suedezi, ci și destui Poloni, ale căror apucături erau mai aspre, și Cazaci, dela cari nu se putea cere decât foarte puțin în ce privește cruțarea țării în care se găseau.

După ce a așteptat în zădar atâtea luni de zile începerea noului războiu între Rusia și Turcia, în care credea

să-și afle răsbunarea pentru înfrângerea nemeritată dela Pultava. Carol al XII-lea, hotărît să nu plece, a fost silit totuși să iasă din casa sa, aprinsă și ciuruită de gloanțe, pentru ca, înfășurat în plapomă, să fie așezat în căruța care-l va duce la Demotica, unde se va așeza în pat, ca o protestare împotriva lipsei de ospitalitate a Sultanului. Cronicile moldovenești, care vădese conștiința publică din această vreme, nu uită să însemne care era imensa valoare de vitejie a acestui Suveran străin, care poate fi pus alături de cei mai îndrăzneți dintre conducătorii de oști ai Moldovei în timpurile cele bune.

«Leul nebiruit» a fost, multă vreme după dispariția lui din aceste locuri, un obiect de continuă admirație din partea boierilor moldoveni, cari se simțeau umiliți că lor li este închisă de mult calea luptelor, în care se ilustraseră strămoșii lor.

Carol al XII-lea a avut în serviciul său și Români, precum, pe de altă parte, dintre Suedezii armatei lui, unii au rămas la noi, și se cunoaște legenda care pune în legătură activitatea constructivă a acestor Apuseni cu ridicarea, prin Mihail Cantacuzino, unchiul lui Vodă-Brâncoveanu, a acelu Turn al Colței, pe care stupiditatea timpurilor noastre l-a dărâmat acum câteva decenii.

Dintre Români credincioși «Leului», unul, Sandu Colțea, ajungând în robia Rușilor, a fost trimes tocmai în Siberia și, mai isteț și mai inventiv decât atâția alții strămutați în această regiune de înghețuri, s'a strecurat, a ajuns în Suedia și de acolo, printr'o cerere care nu ni-a fost păstrată, își arată dorința de a se întoarce la

București, pentru că aici sunt bisericile legii sale și condițiile de viață în care dorea să-și isprăvească zilele.

Aceste amintiri însă nu sunt singurele care ni îndreaptă privirile spre Suveranul care, bătrân ca vrâstă, dar nu ca inteligență, vioiciune și iubire de sporturi, se bucură astăzi de recunoașterea națională și universală a meritelor sale.

Este și altceva care trebuie relevat, cu prilejul acestei comemorații.

Dacă, în Europa de acum, există între clase deosebiri, rivalități, vrăjmășii, uri, capabile de a pune în primejdie însuși organismul național, dacă, pentru a le potoli, trebuie acțiunea unor dictatori, cari își fac plătite serviciile, de sigur enorme, prin triste îngrădiri ale libertății cugețului omenesc, aceasta se datorește faptului, pe care l-am numi, cu aparență de paradox: « ieșirea din evul mediu ».

De ce oare acest fel de viață, pe care atâția îl consideră ca întunecat, barbar, anarhic și de care nu li place să-și aducă aminte decât numai pentru a scoate la iveală progresele libertăților care ar fi venit pe urmă, a însemnat pentru aproape toată umanitatea europeană de fapt o adevărată și mare binefacere?

De ce, ieșind din acest ev mediu, fără bucuria pe care ni-o închipuim noi când scriem cărțile de istorie, oamenii din epoca modernă, dacă și-ar fi păstrat amintirea trecutului, ar fi trebuit să se uite cu adâncă recunoștință și sinceră părere de rău către vremurile încheiate, a căror întoarcere s'a arătat, cum și este, măcar în oarecare măsură, imposibilă?

Aceasta pentru că în evul mediu omenirea trăia organic.

Organic, aceasta înseamnă că societățile își aveau alcătuirii formate pe încetul, potrivit cu condițiile lor de viață și cu tendințele lor sufletești, alcătuirii la care generațiile lucrează una după alta. Alcătuirile acestea aveau marele merit de a nu deveni niciodată niște forme pur materiale, ci într'insele s'a păstrat, ca un miraculos rasiu ascuns în materiile confuze din adâncul pământului, ceva din acea scăpărare a minții, din acea pornire a inimii, de unde plecaseră.

Suediei i-a fost îngăduit să păstreze, în foarte mare parte,— peste regimul crud al ultimilor regi danezi, peste asprimea eroică a întemectorului dinastiei Vasa, peste planurile de absolutism binefăcător al aceluia rege Gustav al III-lea, care a murit de mâna unuia din nobilimea pe care încerca s'o deposedeze,— ceva din așezămintele, curat naționale, ale acestei epoci a evului mediu.

Suedia este și astăzi o țară de state, de categorii sociale, fiecare dintr'insele reprezentând o parte, bine definită și absolut necesară, din poporul suedez. Suedezii n'au aruncat ca un lucru netrebnic, cum am făcut noi, o clasă stăpânitoare, în care prin moștenire se cuprind virtuți ce nu se pot forma, prin nicio școală și nicio pregătire socială, de o singură generație.

Nobilimea aceasta are în capitala Suediei un mare palat, cu stemele tuturor vechilor familii, și oricine din acestea, ajungând în împrejurări de strâmtorare, bătrâni cari nu pot munci, fete fără zestre, se adresează către această instituție, poate să găsească sprijinul pe care

în zădar l-ar căuta reprezentanții unor clase conducătoare detronate în celelalte țări ale Europei.

Clerul, acolo unde arhiepiscopii, însurați, pot să fie și cei mai mari poeți ai țării, cum a fost cazul pentru Tegnér, autorul « Sagei lui Frithjof », își păstrează și acum importanța socială. Fără să aibă cine știe ce importanță europeană, burghezia din Suedia își ține în deajuns locul pentru ca să nu fie nevoie de împrumuturi dela un alt popor. Iar țaranul, puternicul și mândrul țaran, cu strămoși și răstrămoși liberi, este și astăzi un sprijin al țării și al regelui.

Astfel Parlamentul nu înseamnă acolo adunarea unor indivizi izolați, ieșiți din hazardul unor alegeri sprijinite pe înșelare sau corupție, ci este însăși dezvoltarea acestei adunări a Statelor medievale. De aici demnitatea care osebește ședințele lui. Și, în fața acestor reprezentanți ai unor stări adevărate, nu ai unor grupe întâmplătoare de populație, deosebite după avere sau cunoștințe, ori pierduți în sufragiul universal, stă regele, ca șeful marii puteri a Statului.

Ca dela Suveran la Suveran sunt legăturile între această Adunare și între acela care înfățișează unitatea Statului.

Nici cel mai radical dintre socialiști nu pune în discuție rosturile acestei puteri supreme, fără de care toate celelalte elemente de viață pornesc pe drumuri răzlețe.

Și regele el însuși, întrebuintând și pe socialiști, vede în chemarea elementelor de stânga, nu jertfirea drepturilor sale, ci o întărire a situației regale înseși, prin tot ceea ce a ajuns, și în formele nouă ale partidelor, să se

formeze în jurul Coroanei, pentru a lucra împreună cu dânsa.

De sigur trebuie o mare înțelepciune națională pentru a se păstra această tradiție, dar și pentru Suveran trebuie o cunoaștere adâncă a istoriei țării sale și a psihologiei poporului peste care domnește pentru ca relațiile să fi fost, în curs de mai multe decenii, acelea, vrednice de a fi scoase înainte ca un model, dintre Gustav al V-lea și dintre « Statele » țării sale, reunite într'un adevărat Parlament.

1 Iulie.

RECUNOAȘTERI LA VREMEA LOR

Un mare doliu național¹ pune înaintea tuturor una din problemele care de sigur nu este nouă, dar care n'a putut să-și capete, din cauza intereselor și slăbiciunilor naturii omenеști, rezolvirea în nicio țară, de și, de câte ori dispăre o personalitate care a putut să aducă folos unui Stat, unei națiuni, culturii omenеști în genere, sau oricărei ramuri de activitate, trebuie să se observe, cu durere, că laudele, uneori adevărate, alte ori exagerate, care se aruncă atunci asupra unui sicriu, ca o ploaie de flori artificiale, sau de vii flori naturale, care în curând se vor veșteji și topi, au lipsit prea mult în viață, fiind uneori înlocuite, nici măcar printr'o tăcere dibaciu calculată, ci prin insulte nemeritate aceluia sau aceleia, care târziu nu se va putea bucura de ceea ce s'a smuls în sfârșit ignorării sau clevetirii.

Dela zguduitoarele evenimente, pline de atâta durere, pe care n'a putut-o face uitată nici strălucitorul triumf final, cu toate îndatoririle pe care le impune acelora

¹ Moartea Mariei a României.

cari au participat la dânsul, ori s'au bucurat numai că el a fost câștigat, evenimente care constituie istoria tragică a Marelui Războiu, s'a încercat de multă lume, chemată și nechemată, informată și mai puțin informată, interesată într'o direcție, sau în altă direcție, sau mărginită numai într'un domeniu tehnic, a se înfățișa actele care constituie această mare dramă națională.

Atâția și-au făcut o glorie din lucruri pe care nu le-au săvârșit ori au știut să întoarcă povestirea în așa fel, încât partea lor să apară cu totul deosebită de ceea ce a fost în realitate. Nu se pot număra ignorările naive și neinteligente, ca și inteligentele ignorări voite, care împiedecă și până astăzi poporul românesc de a deosebi în ce privește contribuția pe care a adus-o fiecare întru săvârșirea voinții vremurilor, îndeplinită în împrejurări atât de extraordinare. Nu s'a uitat, din lumea partidelor, nimeni dintre cei cari, însuflețiți fără îndoială de un frumos sentiment patriotic și național, n'au putut scăpa din vedere, de pe urma unei vechi obișnuințe, tot folosul care avea să iasă din biruința unei anumite politici și pentru persoana lor.

Protagoniștii acestei lupte cu greutățile vremurilor sau anumiți prieteni credincioși de-ai lor au învățit cu meșteșug adevărul privitor la aceste mari evenimente din istoria lumii, care sunt hotărâtoare pentru întregul rost al națiunii noastre.

Cunoaștem astăzi, prin publicația statului-major, bine făcută din punct de vedere militar, căreia însă, în orânduirea documentelor, i s'ar fi putut consacra mai multă atenție, toate mișcările de trupe, toate succesele și

toate neizbânzile, din care s'a alcătuit această așa de complicată și în fond așa de dureroasă poveste.

O carte scrisă cu talent¹, asupra căreia am avut cândva prilejul să mă rostesc, dar din care lipsește, fără a se putea face o vină autorului, cadrul de istorie universală, ca și competența militară specială și, după părerea mea, mai ales acel element esențial care este participarea la vieța sufltească agitată a fronturilor sau la aceea, sfâșiată de atâtea intrigi, dar animată de atâtea speranțe, din lumea civilă a retragerii, a căutat să acrediteze asupra luptei noastre de unitate națională anumite opinii, în ce privește oameni și împrejurări; ea a căpătat și o ediție franceză, care a primit laudele convenite bunei orânduiei a bogatului material, în mare parte oficial. Generali de mare valoare, cărora li se datorează biruințe, sau acei cari se socot a fi fost învinuiți pe nedrept, atunci când s'au căutat cauzele înfrângerilor celor mai rușinoase, au luat cuvântul, în cărți care au trecut mai mult sau mai puțin neobservate și din care de sigur se desfac adevăruri, dar, în același timp, și psihologii nervoase și pasionate, care ar fi putut fi corectate după ce s'a ajuns scopul și sufletul trebuia să se îndrepte spre o nobilă înseninare.

Nu s'a făcut până acum bibliografia atâtor scrieri în care se cuprind memoriile luptătorilor și care vădesc uneori însușiri excepționale în ce privește darul, totuși așa de larg răspândit în poporul nostru, de a povesti uman și mișcat împrejurarea în care a fost cineva amestecat.

¹ A d-lui Kirilțescu.

Dar, dacă n'ar fi luat însăși condeiul, pe care instinctiv s'a simțit stăpână din primul moment, aceia care a fost, dela un capăt până la altul, numai o credință, o voință și o flacără sfântă, multe lucruri ar rămânea neînțelese. S'ar crede, că, în ce privește dinastia însăși, a fost la Regele Ferdinand numai dramatica luptă interioară între sângele său, amintirea familiei sale, indistructibila legătură dintre un om și rasa căreia îi aparține și între înaltele datorii ale unui Suveran: s'a creat astfel, prin cutare scriitoare româncă, în limbă străină, foarte cunoscută și apreciată, un fel de legendă a Regelui martir, în sufletul căruia n'ar fi vibrat decât durerea pentru că Suveranul cel nou a învins într'însul pe omul cel vechiu. Fotografia care înfățișează pe Regina Maria în acel costum de soră de caritate pe care l-au purtat și alte princese în timpul Marelui Războiu, apariția ei în grupe de pe front, sau în mijlocul spitalelor de desfășurate dureri, pare a chema iarăși atenția către un anume rol, care, într'un anume moment, a fost îndeplinit, cu o vitejie fără păreche, de aceia care înfrunta în fiecare moment boala și moartea și care, mai ales, după experiența celor mai cumplite suferințe omenești, se putea întoarce cu aceiași seninătate în gând, cu aceiași hotărâre în faptă, la marea misiune pe care nu i-a încredințat-o nimeni, dar care s'a desfășurat dela sine, din marile însușiri ale neamurilor stăpânitoare de la care venia. Dacă n'ar fi broșurile ei din timpul războiului, dacă opera care înfățișează o viață întreagă în adevăr așa cum a fost, cu toate tinerețile stângăcii, cu toate alunecările către pornirile firești ale oricărui suflet nou,

care înțelege a nu-și părăsi dreptul la plăcerile oneste ale vieții, n'ar fi apărut, nu și-ar da cineva samă, fiindcă lucrurile acestea nu se pun în Monitorul Oficial și în formă de comunicat și nu apar în proclamații, cum nu intră nici în discuția cercurilor care în orice fel de împrejurări nu culeg altceva decât nimicuri, și nici acum ce a fost într'adevăr aportul decisiv al Doamnei, pe care n'o putem plânge în de ajuns, dar pe care mă tem că o vom uita prea ușor și după moarte, aportul ei în îndeplinirea acestei mari opere naționale, care trebuie să rămână totdeauna legată de numele Reginei.

Să se uite cineva și la condițiile în care au apărut acele cărțicele din vremea Războiului, pe care le traduceam cu un așa de iubitor devotament, cu atâta admirație pentru un suflet mare, încât, uneori, originalul îl aveam într'o zi și în ziua următoare pe masa Doamnei noastre se întâlnea tipărită și broșată traducerea românească: biet tipar de Iași, pe hârtie proastă, cu cerneală ștearsă repede, pierdut supt pernele răniților și bolnavilor. După trecere de atâția ani de zile nimeni nu s'a gândit, nici măcar editura Fundațiilor Regale, în care au apărut toate bâiguicelile flăcăilor bolnavi și toate insanitățile maturilor perversi, să dea ediția, să-i zicem și ei: « definitivă », împodobită cu ilustrația necesară, măcar a acelei mari cărți de vremuri grele care a fost, cu deosebire în partea dintâiu, aceea pe care cu râvnă am tălmăcit-o eu în românește: « Țara Mea ».

Cât privește Memoriile Reginei, ele au fost publicate românește de o firmă negustorească, legată de un ziar impopular, și cartea a căutat să fie răspândită în ace-

leaiși împrejurări de reclamă zgomotoasă și vulgară în care se răspândesc produsele unor bieți minți bolnave și rătăcite sau, de unii profesioniști, cari-și fac o leafă lunară, romanul, tot lunar, pe care, cu o răpeziune mașinală de robot, izbutesc să-l alcătuiască, fără observație, fără mișcare, fără idei și fără stil. Și pe urmă, ce, în materie de critică? Ori laude, care de departe se vedeau că sunt făcute pentrucă autoarea era o Regină, pe când înainte de toate avea a face cineva cu unul din cele mai frumoase suflete omenești, făcându-și mărturisirea completă înaintea contemporanilor: articole de complezență lașă și târtoare, de care de sigur mândra femeie, care a avut curajul să spună adevărul despre sine și ceilalți, le va fi privit cu desprețul care se cuvine ignoranței stângace a oamenilor, cari uneori știu batjocuri, dar niciodată n'au înțeles ce poate însemna o laudă care se primește într'adevăr cu satisfacție și mulțămire.

Deci, nici în prezintarea factorilor morali, nu e aducerea înainte a rolului covârșitor pe care ea însăși, din discreție, din neobișnuință cu scrierile istorice, n'a știut a-l pune destul în lumină, și adesea ori au răsărit în loc legături, atribuții de merit, care se vor fi părut așa, într'un anume moment, dar care nu corespund adevărului.

Trebue deci neapărat a se pune la locul cuvenit, în materie, nu numai de merit literar, ci de merit uman, așa zice, peste literatură, această carte care s'a bucurat numai de o prezintare nedemnă și de o prețuire neîndestulătoare.

Ne gândim, deocamdată, la alegerea celei mai frumoase, celei mai expresive părți din această operă literară, apărută într'o limbă străină și de care adeseori nici n'am știut aproape cu totul. S'ar avea în vedere și influența, care e de dorit, asupra învățământului femeiesc, mai mult decât toate florile care se vor fi veștejit și decât toate cuvintele care vor fi perit în deșert, ceea ce se cade, ca o trainică dovadă de recunoștință, ba mai mult, ca o expiare, pentru cine a fost Regina Maria.

Văzând-o cineva așa de hotărîtă și de mândră, cu unele licăriri de despreț în ochii aceia cari știau să fie uneori așa de buni, s'ar fi crezut că această atitudine n'a făcut-o să sufere. Aceasta înseamnă a nu cunoaște natura omenească. Nu există om pe lume căruia să nu-i pară bine când a fost înțeles într'adevăr și desinteresat, de alt om, oricare ar fi înălțimea cugetării sale și rangul social pe care-l ocupă. Da, pentru producția noastră literară, pentru fapta noastră, avem nevoie de recunoaștere, de o recunoaștere cât de largă, dar numai de aceea în care să nu simțim nici cea mai mică urmă de interes personal, iar, în ce privește pasiunea, orice lucru pătimaș nu-și ajunge ținta și jignirile trec pe alături de cel pe care ar vrea să-l distrugă.

Dar această mulțămeste spiritul de dreptate numai în ce privește scriitoarea și personagiul istoric.

Alături e însă femeia care a suferit, care a suferit pentru noi, în toată marea ei mândrie, care nu s'a lăsat dărâmată, și în toată iubirea ei adâncă pentru acest pământ și pentru acest neam. Fără a mai vorbi de mama nenorocită.

Doamnei suferinților Marelui Războiu i se cuvine un semn trainic al recunoștinții noastre.

M'am gândit deci ca, în legătură cu Comisiunea Monumentelor Istorice și cu învoirea Guvernului, să se ridice la Bicaz, unde s'a retras ca în cele mai grele zile ale ei, o mănăstire care s'ar chema: a «Maicii Domnului tuturor mângâierilor».

Clădirea, pentru care ar fi numai daruri de material și de muncă, și nimic cumpărat, ar fi simplă, dar deosebit de frumoasă. Înlauntru numai mosaicele cu fondul de aur, care-i plăceau. În locul sfinților luptători d'impjur ar sta toate Doamnele noastre care au suferit, dela a lui Neagoe cu fiul mort pe brațe, prin Elisaveta Movilă, învinsă și târâtă în robie de Turci, la călugărița fără mănăstire care a fost Elena lui Cuza-Vodă. S'ar face slijbă mare în zilele care amintesc faptele pentru nație ale Reginei Maria. Călugărițele ar fi numai acelea care au avut jertfe grele în Marele Războiu, sau acelea care le-au făcut altfel pentru țară, pentru neam, pentru scopurile înalte ale vieții. Potrivit cu gândul Mariei a României, ele ar cultiva flori, ar zugrăvi icoane, ar țese odăjdii.

Să ne învățăm dela acest cas unic și ilustru. Mai sunt atâtea reveniri de făcut, în ce privește situația definitivă a oamenilor în istoria acestei țări.

Comentator zilnic al literaturii mai vechi, rătăcitor prin reviste uitate, prin ziare pe jumătate distruse, descoperitor de manuscripte și nu odată de scrisori prin care se vedește subit o valoare sufletească până atunci

neștiută, eu întâlnesc neconținut, pe lângă înălțări care se pot socoti ca nemeritate, după ce s'a văzut valoarea adevărată a omului, — să ne gândim numai la soarta reputației unui Kalinderu, fără să pomenesc și numele cuiva căruia i s'a ridicat de curând în curtea unei mari instituții culturale un bust pe care de sigur că nu-l merită prin nimic, — și rânduri, pagini, destăinuirii, care mă fac să mă opresc, mișcat de admirație și zguduit de nedreptate, înaintea unor figuri abia socotite pe vremea lor și îndată după aceia căzute, adesea cu desăvârșire, în cea mai adâncă prăpastie a uitării. De sigur, dela un capăt până la altul al istoriei politice și al istoriei literare, sunt de făcut revizuirii, pe care totuși se va găsi o vreme care să le întreprindă.

După poarta de fier pe care au închis-o asupra trecutului, pe la 1870, interesele de grup și de club ale «Junimii», opera aceasta promite cele mai neașteptate descoperiri.

Și din ea va rezulta firește, spre onoarea noastră, și cele mai cuvenite restaurări de prestigiu, cele mai datorite acte de pietate.

29 Iulie.

PROPAGANDELE CARE NI LIPSESC

În timpul din urmă s'au petrecut schimbări la organizarea așa-numitei propagande a noastre, cuvânt care a cam ieșit din modă și care trezește pretutindeni bănuieli, așa încât ceea ce este adevărata propagandă trebuie să se ascundă supt altă formă.

Aceste numiri succesive, aceste schimbări de atribuții sânt cea mai bună dovadă că există acolo anumite nehotăriri și că rezolvirea lor întârzie, tocmai din cauza greutateii problemelor care în sfârșit s'au ridicat și care, dacă ar fi existat de multă vreme, nu s'ar fi ajuns la anumite greșeli ireparabile, între care cea mai rea este aceea a atât de lungului timp pierdut pentru totdeauna.

Când se vorbește la noi de propagandă, ceea ce înterează mai mult, în împrejurările neobișnuite în care trăim, este, fără îndoială, acea nouă alcătuire a presei, care este pe drum, dar care multă vreme va rămânea încă nedesăvârșită. Urmând unor sfaturi bune, în care să mi se dea voie a-mi reclama partea, Guvernul a înțeles că trebuie să creeze un organ de direcție.

Aceasta nu înseamnă cătuși de puțin că ziarele care apăreau până acum nu erau conduse de oameni pricepuți

și nu dispuneau de colaborația prețioasă a multor oameni din cei cari sânt capabili la noi de o bună activitate gazetărească. Afară de anumite foi care n'au mai reapărut, nu se poate zice că vreun organ de presă din România ar fi fost pe alături de preocupările pe care trebuie să le avem fiecare în ce privește interesul nostru și viitorul pe care să-l știm pregăti.

Dar tehnica singură nu ajunge, și experiența unui ziarist se cere întrebuițată de cineva care se găsește mai presus de tot ce poate însemna o experiență relativă și mărginită.

Ni trebuie, cu alte cuvinte, un mare ziar de dimineață, în care, pe lângă o informație controlată, să se găsească și elemente de acelea de sănătate morală, prin care s'ar anima tot ceea ce aduce telefonul, telegraful și poșta pentru cunoașterea împrejurărilor din țară și din străinătate. Trebuie un talent superior celorlalte pentru a avea autoritatea necesară în această unire a eforturilor și trebuie un echilibru mental, care, și la oamenii cei mai talentați, nu se stabilește decât dela o bucată de vreme.

Mărturisesc că, fiind între ctitorii acestei creații gazetărești, am fost urmărit multă vreme de îndoială, dacă, oricare ar fi valoarea literară a celor însărcinați cu această misiune, ea va putea fi dusă la capăt.

Declar public, aici, că marele povestitor care este d-l Cezar Petrescu, a izbutit să găsească nota potrivită și că, în păstrarea ei din fiecare zi, controlul Ministerului, care nu poate lipsi într'un regim ca acela de astăzi, a știut să nu fie o piedecă și un motiv de confuzie, care ar fi fost fatal noului ziar *România*.

Dar nu este vorba numai de ziarul pe care Guvernul îl susține, ci și de acelea pe care el își atribuie dreptul de a le controla, ceea ce odinioară era oprit prin Constituție. Și întrebați-mă pe mine ce a putut să însemne, în 1931-2, o lungă campanie de neadevăruri ticăloase care s'a dus împotriva mea personal, și din cauza unor anumite interese care erau nu numai în tabăra dușmană, dar și între cei mai apropiați ai miei, ca și din indignarea unor anumiți gazetari, obișnuiți a primi plată.

Se găsește însă, odată la Președinția Consiliului cineva care, ca mine, refuză a da cea mai mică subvenție și o spune fățiș. Ce nu s'a rostit împotriva mea! Și s'au găsit suflete bune care au crezut că, oriunde sânt eu, întră confuzia și lipsa de autoritate, că serviciile publice sunt în primejdie, îndată ce eu îmi fac apariția în pragul lor, că formule nesocotite pleacă din gura aceluia care trebuia să exprime în fiecare moment conștiința singură a datoriiilor de Stat. Că adun bani pentru mine și pentru ai miei, că îmi clădesc palate, că m'am înțeles cu prietenul meu, acum răposat, Gamber, pentru a vinde pe bani publici cărțile mele franceze editate de dânsul și a căror slabă valoare le împiedecă de a fi vândute.

Astăzi, un gest ajunge pentru a închide și gura cea mai spurcată, și trebuie să recunoaștem că zgomotul pe care îl făceau anumite campanii de libertate a presei nu era unit cu vitejia necesară pentru a putea să reziste fie și la cea dintâi timidă opunere, și că grozavii luptători sunt mulțamiți cu mica leafă care li s'ar asigura, oriunde și în orice fel de condiții.

Dar, alături de această continuă preocupare ca opinia publică să nu fie indusă în eroare, cum a fost atâta vreme, propaganda trebuie să aibă două scopuri, și, dacă, în ce privește unul din aceste scopuri, s'a făcut ceva, deși nu bine —, o afirm încă odată —, în altă direcție nu pot observa nici măcar primii pași.

În ce privește propaganda în străinătate, ea ne-a făcut, trebuie s'o spunem, mai mult rău. Ce nu se încurajează la noi, când este vorba de dânsa? Se găsește un om dibaciu, în nevoie, și, cum nimic nu este mai potrivit decât cultura, la care nu s'a gândit niciodată eroul amator al subvenției, iată că-i vine în minte să organizeze o mare operă culturală, merită a ne face bine cunoscuți de o străinătate care până atunci nu ne știa, sau avea prevenții împotriva noastră. Omul provoacă decizia unei societăți onorabile culturale, o iscălitură, sau reproducerea, copierea fotografică a unei iscălituri de om cu vază. Este bine totdeauna să fie un comitet, și ca membri ai acestui comitet se caută oameni înaintea cărora să se plece toate capetele și mai ales să se deschidă toate pungile. Întreprinderea este bine întemeiată: oamenii pleacă în străinătate, ei cari nu știu ce înseamnă străinătatea, pentru a vorbi de țara lor, fără să o cunoască în adevăr. La fiecare pas fac o boafă, și lumea din locul unde s'a petrecut această catastrofă, de care ei nu-și dau samă, își închipue că toată țara este așa ca emisarul înzestrat cu tot felul de hârtii de recomandare. Mai ales, oricare ar fi succesul reprezentățiilor de specialiști sau diletanți, vine, după câteva mici scandaluri, momentul când se recunoaște cu durere că nu ajung fondurile. Atunci por-

nesc telegrame către Bucureștii tuturor răscumpărarilor: oamenii nu pot rămânea acolo unde mor de foame; un apel desperat se îndreaptă către un budget atacat din toate părțile. Totul se isprăvește cu o repatriere și, în ciuda falimentului, peste câteva luni de zile, același va încerca o excursie culturală pe aceleași baze, care vor aduce firește același rezultat.

Trebue, însă, la biroul de presă, la acela al atașajilor de presă din străinătate, la cari, în majoritate, sunt oameni cu totul străini de sarcina care li se pune pe umeri, pentrucă nu este vorba numai să fii un gazetar cunoscut, dar să ai noțiunea exactă a mediului unde ești trimis și a psihologiei tuturor oamenilor cari se găsesce pe acolo, trebue, zic, în loc de câteva sute de oameni cari se încurcă și încurcă, și atunci când sunt onești și când au totuși ceva în capul lor, un om, unul singur, pentru fiecare ramură și pentru fiecare departament al străinătății, care, omul acela, oriunde ar intra, să nu aibă nevoie de recomandația specială a nimănu.

Este și mai ieftin, este și mai practic, și reputația viitoare a României și a poporului românesc nu se va putea sprijini decât pe lucruri făcute astfel.

Adaug că nici nu este, uneori, nevoie ca omul să se deplaseze. Ceea ce nu poate face la locul însuși unde a fost trimis un necompetent și adeseaori un ridicol, face cu cel mai mare folos, rămânând la el acasă și căutând de opera care l-a făcut cunoscut în lume, acela care-și are căderea de a se ocupa de astfel de lucruri.

O aristocrație de oameni muncitori, cari și-au câștigat o mare faimă, ajunge, în locul demagogiei acestor comiși-

voiajori, cari străbat lumea cu lefi ca pentru străinătate și cari sunt totuși o ofensă pentru noi și o pagubă 'n împrejurările grele în care totuși și acum ne mai găsim.

Dar propaganda cea mare, care n'a fost începută nici până acum, aceea care ne poate sprijini și asigura pentru viitor, este propaganda *în hotarele Țării noastre însăși.*

Ea este de două feluri.

Una privește pe compatrioții noștri de altă rasă, de altă limbă și cari, în legătură cu mișcări ca naționalismul din Germania, ca revizionismul din Ungaria, ca oligarhia moscovită, care trăiește și în Rusia sovietică din timpurile noastre, n'au nici acum, după un șfert de veac, niciun fel de atingere cu vieța reală a poporului românesc și nu se poate să fi căpătat stima de care am convingerea profundă că suntem într'adevăr vrednici.

Nici până astăzi nu avem în ungurește o bună istorie a Românilor, și numai prin bunăvoința unui editor sas din Ardeal și meșteșugul de traducere al doamnei Roessler dela Brașov, astăzi la Sibiu, a putut să aibă o astfel de carte măcar populația germană dela noi, care nu este nici în prima fază a convingerii, pentru aceasta fiind îndestulător să se vadă felul cum orice profesoraș sas, găsin-du-se înaintea unei opere așa de muncite cum este Istoria Românilor a mea, își permite să facă aprecieri unite cu atâtea rezerve, încât darea de seamă constituie o jignire, și o dovadă de puțină cuviință.

Nu mai vorbesc de frumusețile literaturii noastre, care, în antologii și crestomatii bine făcute, ar trebui să fie

prezintate și celui din urmă amator de cărți din așa-numitele naționalități.

Mă întreb: unde este biroul, din cele multe ale propagandei, în care să se fi făcut o primă încercare măcar în această direcție?

Dar poporului românesc însuși trebuie să i se facă propagandă despre el însuși.

Acest popor, care este deprins a se batjocuri și care socoate că este o dovadă de mare eleganță să înfățișeze totdeauna noțiunea neamului și a țării ca fiind lucruri inferioare. Poporul acesta, deprins a trăi într'o sclăvie morală fără păreche, așa încât preferă asupra unui subiect să întrebuițeze cea mai proastă carte străină decât să recurgă la cel mai cunoscut dintre oamenii țării, care să se fi ocupat de această materie.

Acest popor, în care câțiva oameni cu nasul suptire, au izbutit să răspândească o sămânță de otravă, care a dat roadele cele mai funeste.

Acest popor căruia îi trebuie cunoștința de sine pe care dacă n'o găsește singur, să i se impuie cu mijloacele cele mai drastice, fiindcă o țară nu se ține de oameni cari nu o prețuesc și nu o respectă și un neam nu înaintează prin cei cari caută, în dreapta și în stânga, un sprijin pe care s'ar cuveni să-l găsească în propriile lor picioare.

O fi unul sau altul în fruntea propagandei, căile de urmat sânt numai acestea.

Numai acestea.

11 August.

XLIII

TEATRE ȘI TEATRE

A fost primită cu interes și plăcere întâia reprezentare de Teatru în aier liber la noi. Nu era prea curând, căci aiurea e multă vreme de când s'a făcut cu un deosebit succes această încercare. Amintesc prezentarea anuală, într'un sat catolic din Germania, a Patimilor Domnului, spectacol pentru care țărani de acolo se pregătesc un an întreg și îmbracă rolurile lor cu o adâncă pietate, apoi ce s'a făcut, acuma în urmă, la Salzburg, în sfârșit priveștiștea, într'un frumos cadru de natură, pe care o înfățișează dela o bucată de vreme Ungurii la Seghedin.

Dela niciunul din aceste teatre nu s'a inspirat încercarea, pe care o pot crede izbutită, dela Vălenii-de-Munte. Înainte de a arăta ce mijloace am întrebuințat și de a trece de acolo la ce cred că e bine să se știe și să se creadă despre teatru, în orice condiții, să vedem cărui impuls i s'au supus accia cari au descătușat teatrul de artificialitatea spațiului închis și a zugrăvelilor care capătă prestigiu numai dela distanță și cu ajutorul farmecelor luminii

electrice, acei, neimitați de noi, câtuși de puțin, cari au lucrat aiurea.

Țăranii germani din Oberammergau stau supt influența unei vieți religioase care e cu totul deosebită de a noastră; ceea ce făceau ei acolo, măcar până ce s'a văzut ce mult se poate câștiga prin exhibiția lor, era ca o rugăciune. Ceva din fanaticul sentiment religios al evului mediu e întrupat în această privescătoare unică, pe care nimeni și mai ales la noi, ortodocșii, nu poate s'o copie, și nici n'ar fi bine s'o facă. Să se adauge că spectatorii înșiși, din multe țări și de multe neamuri, erau mânați spre acest sat, așa de liniștit în restul anului, nu numai de o explicabilă curiozitate, dar și de aceleași sentimente care însuflețeau și înălțau pe actorii cari cu bucurie se lăsau și răstigniți pe cruce. Clerul catolic el însuși afla unele avantagii în asemenea manifestații strălucitoare și zgomotoase. Să nu se piardă din vedere nici aceia că acolo textul însuși n'are nicio valoare și niciun rol, ci e vorba numai de redarea autenticității evanghelice.

La Salzburg, punctul de plecare, dacă nu mă înșel, a fost pur estetic, și s'a avut în vedere mai ales muzica. Iar, în ce privește ce s'a făcut, pentru multe mii de oameni, la Unguri, avem a face acolo cu un îndoit scop: a trezi, prin piese și opere de un înalt nivel de artă, un puternic sentiment de mândrie națională la membrii înșiși ai neamului și, al doilea, a atrage și din străinătate cât mai multă lume, care să plece apoi cu o mare idee și despre gradul de cultură al acestei nații și despre avântul care o animă.

În toate aceste trei locuri s'au făcut cheltueli foarte mari pentru un public care era aşteptat să fie deosebit de numeros. Pe când la Valenii-de-Munte, unde regula în tot ce se face e cea mai mare discreţie, modestie şi, ca să zic aşa: smerenie, am ales o coastă de deal, potrivită şi pentru public, — se vor face acolo, din ciment, bănci statornice de amfiteatru, dar pentru moment nu e decât pământul gol —, şi potrivită, în acelaşi timp, pentru mişcarea pe alt plan a actorilor unei tragedii în care se văd cetăţi şi se desfăşoară lupte. Ne-a atras frumosul orizont care se desface de acolo: lunca bogată în sălcii, unde se pot ascunde ca în nişte imense culise naturale artiştii, râul al cărui curs se simte după aceste tufişuri, şi, în sfârşit, înaltul deal acoperit încă de păduri sau sfârtecat de căutătorii nisipului de sticlă. În acest cadru se reprezintă o piesă, una scrisă anume pentru aceasta, scurtă şi permiţând câte un intermezzo de cântece şi danţuri, de mari desfăşurări a costumelor, deocamdată foarte sărace sau de împrumut, —, şi după « Răsbunarea pământului », care mi-a părut că n'ar fi nepotrivită pentru început, voiui trece, nu cum anunţasem, la « Lipitorile satului », în care, pe lângă nesfârşite lungimi şi atâtea vulgarităţi, pe lângă nota de vieaţă care nu mai are rost acuma, este şi o veştejire complectă a piesei, cum, din nenorocire, e cazul cu atâtea din ale lui Alecsandri, ci voiui trece la însuşi teatrul elenic, atât de înalt ca artă, atât de inteligibil pentru oricine, prin umanitatea lui, dând, — în admirabila traducere, neţinută în samă nici pe vremea ei, a lui Ştefan Dinescu —, « Œdip Rege ». Iar executanţii sunt, pentru rolurile individuale, artiştii

obișnuși ai «Teatrului Ligii Culturale», iar pentru mișcările de massă nu numai premilitarii pe cari i-am avut la îndemână și cari s'au adaptat perfect, dar și oameni din sate, bărbați și femei, tineri și bătrâni, cari în adevăr au trăit și ei piesa.

Scopul ce l-am avut în vedere n'a fost numai să se mai adauge o distracție pentru ascultătorii cursurilor de vară, ci acela, stăpânind totul, de a chema și prin acest mijloc, mai potrivit decât multe altele, poporul acesta la o viață sufletească mai înaltă.

Căci, pe lângă toate reformele, anunțate cu zgomot, pregătite în grabă, apoi sucite și învârtite de toate interesele de clasă și particulare, pentru ca apoi, în executare, să fie date în sama unor oameni fără pregătire, fără onestitate și, în rândul întâiu, fără nicio tragere de inimă, reforme care țintiau la o îmbunătățire, ce se observă încă așa de puțin, în starea materială, deplorabilă, a țăranilor din vechea țară liberă, dar și din unele părți spre Apus de dincolo de munți, nu s'a făcut nimic pentru ca atât de înzestratul nostru sătean să iasă din faza, inferioară față de cerințele vremilor noastre, în care s'a așezat de atâtea veacuri prin înseși eforturile sale. Ideile nu circulă prin sărăcia lui, care e și lăuntrică, sentimentele n'au prilejul de a se supția, noțiunea trecutului îi este străină, în același timp când instinctul acestui trecut îl are în sine și schimbă după el orice i se înfățișează în prezent; noțiunea altei vieți decât a sa și a caricaturii pe care o vede zilnic de-asupra sa, îi lipsește. Școala dă numai forme, în mare parte inutile, sau proptele pentru parvenire, ziarele n'au literatură

pentru el, și cultura oficială e pe atât de stângace, pe cât de îmbulzitor filantropică și «națională», iar mai ales în ea omul descopere tot acea pecete de oficialitate impusă, care-i displace și fiindcă-l umilește, iar scrisul pentru el, de și se află în tot ce a scris marele nedreptățit, cel mai nedreptățit dintre toți scriitorii, care e părintele Agârbiceanu, nu pătrunde la dânsul, care nu cumpără cărți de când l-am desvățat de Agatanghel și de Minunile Sfântului Sisoe.

Privești marile drame omenești, aceea, cuprinsă în figuri pe care le vede mișcându-se, e altceva. Fără a fi făcut încercarea, țărani din mai multe sate s'au adus la populația din Vălenii-de-Munte. A fost o tăcere, la acele mii de oameni așezați pe iarba verde, mai mare decât în biserică, atunci când preotul nu e stăpânit de taina ce o săvârșește. Nici la copii n'am prea surprins râsete; doar la câte un semi-cult dela orașe, care se trezia la un spectacol de grădină vara. Când, a doua Duminecă, au fost îndemnați să vie, din târgul anual și mai mulți, conduși, ca pentru prima ispită, cu muzica militară, scenele de luptă au adus singure râsete puternice și groase, dar mi-am explicat mai târziu de ce: ai noștri găsesc ridiculă o înțelețare de formă și mai ales zbucesc în râsete când o ia cineva la sănătoasa.

Mi s'au raportat pe urmă impresiile. Mai cu samă era una de măreție, a unui lucru foarte frumos și ne mai întâlnit până atunci. Și copiii făceau apoi pe actorii tragici prin curți. Dar se urmăria sensul, aplicându-l la amintirile lor și la simțirea ce li-o lăsaseră. O Ardeleană de mult măritată și așezată dincoace spușea,

vorbind de patima Elenilor cucerii și puși la munca robilor de năvălitorii asiatici veniți pe corăbii: « Uite așa am suferit noi supt Unguri. Eu am plâns ».

Aceasta mă aduce însă a spune câteva cuvinte de încheere despre rostul teatrului așa de greșit înțeles la noi în suta de ani de când ni l-am dat, nu pentru că i-am fi simțit nevoia, ci pentru că-l văzusem sau îl știam numai aiurea, unde avea adânci rădăcini în trecut și un sens adevărat în prezent, chiar și Irozii și jocul păpușilor, cu « caraghiosul » lor, fiind o imitație, dela Apuseni sau dela Turci. Și trebuie să spunem cu umilință că primul teatru de înalt ideal, al lui Voltaire sau al lui Alfieri, a fost inițiat la noi de Grecii cuprinși de un fanatic avânt către libertate.

Pe urma lor am avut un teatru făcut de boieri, cu traduceri de-ale lor și cu un public din aceeași clasă bogată și stăpână a țării. După aproape o jumătate de secol tot ei, vechile familii, umpleau lojele, tot ei apreciau valoarea pieselor, și era natural ca și directorii Teatrului din București să fie din mediul lor.

Dar o schimbare s'a produs pe încetul. Boierul nu juca: trebuia actorul. Acesta, formând companii, dela Pascali și Fanny Tardini la Teodor Popescu, au ajuns a-și impune repertoriul. O clasă mijlocie, mai mult stricată decât în adevăr cultă, i-a sprijinit mediocritatea. O literatură desorientată și-a cerut dreptul de a invada scândurile. Iar Statul a recunoscut și susținut așa-zisul repertoriu « național », care a fost o rușine. Cu vremea, boierimea, sărăcită, n'a mai apărut în loji. Ea nici nu mai vine, până acuma.

După războiu sărăcirea a ajuns și pe intelectuali. Și ei lipsesc, iar regulamentul teatrelor de Stat impune criteriul comercial: piesa să umple casa. Doar pomana galeriei pentru studenți, cari cred că au dreptul s'o iea cu asalt. Un public evreiesc ține locul celui vechiu: el cere vorba groasă și spiritul îndoielnic.

Adevăratul popor românesc e absent. Teatrul nu e pentru dânsul. N'are legătură nici cu mintea, nici cu punga lui. E o formă pentru cel din urmă idiot care poate plăti o lojă sau un fotoliu. Sfioși, se strecoară și intelectualii și funcționarii noștri. Dar această jucărie nu poate continua.

La Vălenii-de-Munte, în forma vechiului Teatru elenic s'a dat un semnal.

22 August.

TAINA ELVEȚIEI

Cea dintâi impresie pe care o face țara curioasă și admirabilă care este Elveția sau, dacă voți să-i zicem: Svițera,— de fapt nu se potrivește niciun nume, nici celălalt, fiindcă Elveția vine dela vechii Helveți, cu cari a luptat Cesar și din cari s'a strecurat doar puțintel sânge la locuitorii cantoanelor romande din Vest, iar Svițera este în legătură numai cu cantonul Schwytz, a cărui origine etimologică, de altminteri, cred că n'a fost lămurită nici până acum,— este că are cineva înainte un lucru perfect, nu numai organizat și n'aș vrea să zic: mecanizat, căci aceasta ar însemna o critică, ci de o admirabilă « aranjare ».

Și în privința aceasta chiar ar trebui să fac o rezervă. Când zice cineva: aranjat, aceasta înseamnă că se are în vedere un anume scop. Acest scop ar putea să fie unul de paradă sau unul de câștig. Incepând cu cel de-al doilea, este sigur că Elveția trăiește, dar numai în mică parte, din industria străinului, pentru care s'au făcut toate ușurințele, afară de aceea a coborîrii monetei la o valoare care s'o facă mai accesibilă pentru oamenii din țările de

valută depreciată, cari vin acolo cu miile, dar Elvețienii, îngrijind de țara lor așa cum o fac, îndeplinesc mai mult o datorie față de ei înșiși decât să servească unui scop de comercializare generală a țării lor. Iar, în ce privește o figurație spectaculoasă, ea este împotriva tuturor obiceiurilor acestui popor, care înainte de toate se gândeste la cea mai desăvârșită simplitate și căruia orice paradă i se înfățișează aproape ca o necuviință.

Această perfectă aranjare se observă în toate domeniile.

Ar zice cineva că, în afară de lucrările de artă, natura însăși îi este supusă. Evident că Elvețienii n'au găsit mijlocul de a acoperi prăpastiile și de a scădea caracterul uneori înfiorător de frumos al munților și, de altfel, ei ar considera aceasta ca o scădere a valorii de frumuseță a patriei lor, dar în marile păduri care se vor fi tăind poate, dar eu n'am băgat de seamă nicăiri, așa cum se bagă de samă la noi exploatarea barbară a munților de către aventurierii capitalurilor și de către escrocii indigeni cari se aruncă lacom asupra lor, în aceste frumoase păduri adânci, pare că ar fi, pe lângă tot ce poate să dea natura, și un aport omenesc voit și îndeplinit cu toată stăruința. Ar zice cineva că este vorba de păduri, să mi se ierte cuvântul: pieptănate, dacă nu și frizate.

În adâncuri curg ape mari, între care Rinul, pe care l-am văzut și în văile adânci ale Grisonilor, între « Romanii » ladini, frații noștri cei mai mici și cei mai puțini, de cari voiu vorbi data viitoare, și până la Bâle sau Basel, Basileia Romanilor, unde el se înfățișează ca un puternic rostogolitor de unde, dar aceste râuri au într'in-

sele ceva calm și ascultător, fără să se vadă prin aceasta o constrângere și o zăgăzuire a energiei lor naturale. Țâșnesc din piatră cascade care se deșiră ca o singură împrôscare de spumă; ele au într'însele ceva profund impresionant, dar niciodată această putere de impresie nu se ridică până la caracterul tragic, ci și acolo pare că acestor porniri de ape li s'a stabilit un drum și drumul acesta este tot așa de sigur și de neted cum este acela, admirabil asfaltat sau pietruit cu granit, care duce dela un capăt până la celălalt al țării, străbătând și toate coclaurile, până ieri nepătrunse, ale munților.

În schimbarea răpede a climei, care face ca, în cursul unei singure zile, să se înlocuiască, tot așa de măiestrit ca într'un spectacol, ploaia puternică din zori, vărsările de soare din dimineața mai înaintată, încruntările de nori dela amiază și tot ceea ce poate pregăti pe urmă jumătatea a doua a zilei, până la acel amurg plin de o umbră cu totul particulară care este unul din caracterele țării, și într'aceasta este ca o executare de program, însă fără anunțuri lipite la poartă și fără îndemnurile de a intra ale portarului.

Icoana acestei liniști orânduite, acestui calm voit, impus și observat, se vede și în acele minunate lacuri, în care se răsfrânge nu numai cerul de sus, ci ar zice cineva: un alt cer dedesupt, cu lumini verzii, ca acelea pe care le-a prins pictorul acestor locuri, Böcklin; în oglinda lor, abia răscolită din când în când de abureala de vânt a muntelui sau de biciuirea momentană a furtunii, este întruparea însăși a caracterelor fizice ale acestei bucăți de pământ care nu-și află părechea nicăiri.

Oamenii sunt așa cum îi arată caracterul pe care au știut să-l dea și naturii în mijlocul căreia trăiesc. S'au întâmplat în Elveția mai multe revoluții: marea schimbare religioasă de pe vremea lui Luther s'a făcut aici, prin intervenția lui Ulrich Zwingli, parohul din Zürich, care fusese pe vremea lui un student foarte vioiu și cunoscuse toate plăcerile zgomotoase ale vieții, cu multe acte de silnicie. Și mulțimile se ridicau cu cererea de a se desființa, imediat și radical, orice amintește catolicismul, în care vedeau nu numai o idolatrie contrară Bibliei, dar, în același timp, și o împușinare de libertate, cu o căpetenie religioasă trăind în străinătate.

Nu este carte de istoria Elveției, în care să nu se vorbească de furia care cuprinsese după 1830 pe muncitorii din Zürich, atunci când li s'a părut că rostul lor, cu toate posibilitățile de câștig, li s'a stricat prin introducerea mașinilor, devenite astfel inamicul.

Dar acestea sunt lucruri întâmplătoare și care n'au dăinuire, cele mai multe dintre dănosele fiind relativ noi, față de trecutul de atâtea veacuri al acestor locuri. Iar acea stare de spirit unică de care vorbiam nu este în legătură cu isprăvile săvârșite, supt cerul cald al Italiei, de minunații ostași cari se dădeau oricărui Stat, de sigur și pentru plată, neavând cu ce să se întreție în locurile aspre de unde veneau, dar în același timp și pentru a-și avea momentul eroic și a-și căpăta o glorie pe care câte unul dintre dâșii izbutea s'o înfățișeze și în anumite forme de artă. Calmul elvețian este produsul unei serii întregi de împrejurări, care s'au unit într'o sinteză numai în cuprinsul secolului al XIX-lea.

Fiindcă Elveția nu este creația unei națiuni. Nu se poate vorbi măcar, în ciuda deosebirilor de limbă, care sunt așa de mari, fiind patru graiuri deosebite într'un cuprins așa de mic, de un neam fundamental, asupra căruia să fi trecut năvăliri care ar fi impus limba nouă, deosebită de aceea din cele mai vechi timpuri.

Aici Romandul este un Galo-roman, ca și Francezul vecin: Germanul, descendent al Alemanilor și Burgunzilor, nu se deosebește întru nimic de reprezentanții aceleiași rase cari se găsesc dincolo de hotarele Elveției; Italianul din cantonul Ticino este de aceeași calitate națională, fie și ea însăși amestecată, din Celți și Romani, ca și acela care se găsește dincolo de gardul de munți al graniței, iar Romanul, Ladinul, din văile dela Cuera și Saint Moritz, este, după credința mea, și represintantul neamurilor din Noric, Vindelicia și Panonia, pe care vântul invaziilor le-a grămădit în acest ultim refugiu.

Întrebarea este atunci: de unde vine faptul că toți acești oameni, dintre cari cei mai mulți, până și la țărănul din satele depărtate, cunosc limbile fraților de viață politică, au ajuns să aibă aceeași psihologie și, în contact cu toate problemele, greutățile și idealele vieții, au ajuns să urmărească același scop?

Explicația obișnuită, aceea pe care o întâlnește cineva în cărțile lor de istorie, neobișnuit de multe, având uneori caracter local, iar altădată tinzând către o sintesă care să reprezinte viața comună a tuturor, este aceea că, dela o bucată de vreme, s'a impus cu o extraordinară putere, poate și supt apăsarea amenințărilor venite din vecinătate, ideea de Stat.

Acest Stat ar fi ca o creație a tuturor, un bun obștesc, care trebuie apărat împotriva oricui. El este prețuit pentru mai multe motive. Unii scot înainte faptul că în niciun fel de alte legături cele patru milioane de oameni, deosebiți ca aspect, sânge și limbă, din Elveția, nu s'ar putea găsi în împrejurări mai comode.

Elveția ar fi, prin urmare, reprezentanta caracteristică a lui « Ubi bene ibi patria », — « unde este bine, acolo și patria cuiva ».

N'ar putea tăgădui nici cei mai idealști din Elvețieni că este ceva și în aceasta. Cu toate greutățile economice care s'au prezentat de mai multe ori, cu tot rezultatul unor simpatii de rasă, pe care Marele Războiu și autarchiile următoare l-au afirmat și l-au exagerat sentimental până acum câțiva ani, Elveția rămâne o țară în care este bine de trăit.

Dar, în aceleași cărți și în lucrările de sociologie care li stau alături, se vorbește de cultul libertății, care ar fi semnul deosebitor al acestei lumi elvețiene.

Această libertate nu trebuie înțeleasă așa cum poate ar dori-o acei cari o predică. De fapt, guvernele cantonale intervin în toate rosturile vieții omenеști. Oricine a încercat să treacă peste interesele pe care le apără ele, s'a lovit imediat, nu numai de o impopularitate, dar de o prigo-nire care adeseaori n'a cruțat nimic.

Cu ocazia congresului de istorie la care am luat parte, ni s'a prezentat o foarte frumoasă lucrare a d-lui Feller despre dezvoltarea istoriografiei elvețiene, ceea ce m'a îndemnat să alerg la înseși operele acestea istorice, din care cunoșteam până atunci numai pe un Johannes von

Müller și pe un Simonde de Sismondi. Și în aceste cărți și în toate biografiile, se arată motivul pentru care oameni de samă, din cauza unei anumite atitudini religioase sau ideologice, și-au pierdut întreaga situație și au trebuit să caute o pâine în străinătate. Ba chiar unul dintre cei mai distinși vechi reprezentanți ai istoriografiei în acest locuri a fost atacat grosolan, lovit și adus astfel, prin desgustul pe care i l-a inspirat această atingere cu palmele și pumnii conaționalilor săi, să aflu un loc de hrană și de manifestare liberă a ideilor sale dincolo de hotar, în Germania.

În fundul acestei obișnuințe, capabilă de a reține în anumite limite o lume întreagă care iubește viața, nu-i desprețuește plăcerile, dar nu trece peste anumite limite, trebuie să fie și unele obișnuințe medievale.

Este adevărat că lipsa de gust din timpurile noastre alipește, din nenorocire, ca și în Italia, la Milano, clădirile de sticlă nudă și crudă, înșirate în procesiuni de ferestre pătrate sau oblonge, cele mai ciudate zidiri de modă nouă, de tipurile cele mai vrednice de admirație sau de simpatie ale unei vechi arhitecturi. Dar, în muzeele pline de produsele artei, ca lucrare a metalelor și țesătură a covoarelor, în aspectul atâtor locuințe, în ceea ce păstrează încă misterios atâtea străzi tănuite, prin care n'a putut străbate un gust străin, evul mediu trăiește.

Și acest ev mediu se dovedește, oriunde există, totuși cel mai puternic chiag pentru viața oamenilor împreună.

La aceasta însă trebuie să mai adaug ceva. Noi trăim într'o țară unde fiecare se gândește la sine: câtă operă socială era la înaintașii noștri, s'a împrăștiat. Egoismul

individual se manifestă și în formele cele mai grosolane, într'o epocă din care lipsesc așa de mult ctitorii și binefăcătorii.

N'aș zice, gândindu-mă la poezia noastră populară, la muzica noastră, că avem mai puțină simțire decât alții, aceasta mai ales în legăturile fundamentale, și iarăși n'aș atribui Elvețienilor o dispoziție sentimentală pe care n'ar avea-o alte popoare. Vizita la un specialist elvețian de rasă germană, aceasta o știu din experiență, dă constatarea exactă a felului suferinții pentru care se caută cineva, dar mai puțină mângâere decât este obiceiul, aiurea, să se adauge.

Nu este mai puțin adevărat însă că acolo, în Elveția, oricine crede că are dreptul să se adreseze la cel dintâi om întâlnit în calea sa, pentru o operă de solidaritate.

Se poate ca omul îmbătrânit înainte de vreme și rău îmbrăcat, care întinde, de dimineață până seara, năconținut un mănunchiu de flori, să se întoarcă acasă cu buzunarele goale, dar nu trece o zi fără ca un apel, care totuși trebuie să fie întovărășit de rezultat, să nu se îndrepte, pentru operele sociale, culturale, sanitare, către trecătorul de toate clasele.

Azi este vorba de acea ridicare a teatrului comunal din Zürich, pentru care vând insigne fetele în costumele, așa de pitorești, ale țării, mâne pentru un alt scop se va face o colectă menită să aducă puțini bani în casa săracă a unei alcătuiți filantropice; vei primi cutiuța de prim pansament pe care o împarte, pentru un franc elvețian, asociația samaritană, care numără zeci de mii de oameni, gata să alerge la orice accident. Și, în astă zi, expozițiile

din squaruri vor fi pentru o mai bună creștere a copiilor, iar, îndată după aceasta, se vor oferi trecătorilor foi de arbori medicinali, pentru tot felul de ceaiuri, și gustoase lucruri de mâncare de fabricație indigenă, pentru ca să se ajute la creșterea copiilor, fără tată declarat, ai fetelor care nu s'au învrednicit de favoarea căsătoriei și au totuși și ele o datorie de mamă de îndeplinit.

Mult ev mediu! Strânsă dependență a oamenilor unii de alții.

Iată lucruri pe care am trebui să le împrăștiăm la noi, sau să le creăm din nou.

15 Septemvrie.

CEI MAI MICI FRAȚI AI NOȘTRI,
ROMANII LADINI

Cunoaștem mai mult sau mai puțin pe membrii familiei latine, căreia îi aparținem prin spirit și prin toate tendințele noastre, deși legăturile cu unii din membrii acestei familii sunt atât de slabe, cum sunt acelea cu Portugalia, de care ne-am interesat numai când se întâmpla acolo vre-o dramă, vre-o revoluție sau când se săvârșia o schimbare de regim, dela care am fi avut să primim și noi o îndrumare.

Nu este de mirare că partea aceea, atât de importantă, din lumea latină care trăește dincolo de Ocean și care în timpurile din urmă a făcut așa de mari progrese, — Spania dinaintea războiului civil având legăturile cele mai strânse cu ceilalți represintanți, destărați, ai națiunii, — ni-a rămas cu desăvârșire necunoscută, de și acolo, pe lângă marile bogății pe care le oferă natura, pe lângă însușirile superioare ale unei rase care a dus așa de sus frumuseța sângelui pe care îl avem și noi, pe lângă o activitate comercială atât de puternică, se întâlnește și o mișcare de idei și mai ales o desvoltare a liricei,

care merită toată atenția. Ne mărginim să avem legături diplomatice, și, nu de mult, reprezentantul importanței republicii Chile ni-a vorbit, într'o sală din București, cu entuziasm și convingere, despre formația și dezvoltarea Statului căruia îi aparține, iar din capitala acestei republici mi-a venit o dovadă de atenție, pentru care să mi se îngăduie să spun că sunt cu deosebire recunoscător.

Așa fiind, cine să se ocupe, afară de filologi, cum a fost cazul regretatului Ovid Densusianu, care a întrebuintat o serie întreagă de lecții pentru lămurirea limbii celei mai puțin cultivate din latinitate, cu ceea ce sunt, ce vor să fie, ce au izbutit să facă și este de sperat că, împotriva infiltrațiilor dârze ale germanismului și chiar împotriva unei anumite tendințe italiene de alipire prin desnaționalizare, grupul de oameni, părăsit de toată lumea și lăsat în sama lui proprie, care se chiamă de unii Rumunci, de alții Ladini, de învățații în materie de etnografie și de istorie: Reto-Romani și cari ei înșii, după ce au ajuns la însemnata lor conștiință națională de astăzi, preferă să fie numiți simplu numai « Romani »?

Când privește cineva situația lor de astăzi, crede că are a face cu un grup fără însemnătate, care este merit să dispară și pe care l-ar ținea încă, pentru o existență pur formală, numai interesul elvețian de a nu se întinde asupra pământului Confederației ambițiile cuceritoare ale unor vecini lacomi să-și însușească pământuri noi.

Dacă îi urmărește cineva în trecut, precum și dacă își dă osteneala de a pătrunde la dânsii, în acele minunate văi, așa de sus așezate, acoperite de adânci păduri de fag, în care ei sânt cărăușii marilor drumuri, crescă-

torii cirezilor de vite și, în același timp, oamenii cei mai pregătiți, prin însuși caracterul multiplu și ciudat al ființei lor, pentru orice ocupație omenească la care se cere inteligență și energie, lucrurile se prezintă altfel. Și, ca unul care mi-am dat osteneala să urmăresc, și pentru o recentă comunicație la Academia Română, ceea ce, în trecutul nu numai al Elveției, dar, cum se va vedea, și a două țări vecine, ca să nu zic trei, cea de a treia fiind numai micuțul Principat germanizat astăzi, de Liechtenstein, reprezintă elementul acesta «roman», și ca întâiul Român, cred, care s'a dus să-i vadă acasă la dâșii, să li vorbească limba, în unele privințe așa de asemenea cu a noastră și să se uite în ochii aceia negri, deștepți, cari luminează fața rotundă supt părul des și dârz, cred că aduc un folos acelei informații generale pentru care s'au creat conferințele la Radio, dacă vă vorbesc despre ce sunt acei pe care i-am numit în titlul acestei comunicări: «cei mai mici frați ai noștri».

Odată ei erau mulți. Ceea ce vedem astăzi ca bucăți din latinitate, rupte după limbă și după conștiința națională, sau întrerupte prin infiltrațiile străine, dintre care unele sunt foarte largi și puternice, așa încât niciodată nu se poate gândi cineva că ele ar putea să dispară, a fost odinioară o singură unitate, care pornea dela Oceanul Atlantic și mergea până la Marea Neagră, pierzându-se și în stepele răsăritene fără hotar ale Eurasiei rusești.

În special, între noi, cari ne întindeam pe amândouă malurile Tisei, cari pătrundeam ca păstori în Moravia, cari, venind din Balcani, înaintam către înseși aceste

regiuni ale Ladinilor de astăzi, și între ceea ce au rămas ei, nu era nicio discontinuitate. O singură pânză de rasă influențată de Romani, o singură limbă, cuprinzând elementele sufletești dominante ale marelui popor ieșit din vechea rasă iliro-tracă și din Roma străbună.

La început chiar, în părțile dela Nordul Alpilor, unde erau așa-numitele popoare subalpine, multe și felurite popoare, în care s'au recunoscut influențe celtice și pătrunderi etrusce manifestate prin inscripții, dar baza trebuie să fi fost totuși ilirică, de oarece Ilirii ajunseseră să mărginească toată câmpia răsăriteană a Italiei și să pătrundă până adânc în munți, în aceste părți s'a exercitat o colonizare romană. Era natural ca ea să prindă stăpânire asupra izvoarelor Rinului, mergând spre Nord, și Innului, cu numele iliric En, de unde și numele de Engadina al unuia din ținuturile locuite de « Romanii » de astăzi.

Romanizarea aceasta a trebuit să lase urme; ea n'a putut să dispară la cel dintâi suflu sălbatec al îmbulzirilor de seminții germane, care în părțile acestea aparțineau ramurii alemanice.

Atâta ar fi de ajuns pentru a stabili o legătură, pe care o socot interesantă, dacă nu prețioasă, între noi, urmași ai Dacilor cu sânge traco-iliric, desnaționalizați de aceiași Romă, pentru a-și face un suflet prin aceiași limbă, și între cei cari, sus, pe platoul helvetic, dar și în regiunile Tirolului și ale Adigelui-de-sus, reprezentau aceiași operă de prefacere și de înălțare etnică și culturală.

Dar a fost și altceva. Între noi și între acești Reți latinizați, — Reți este, cum am arătat în acea comu-

nicăție, probabil în legătură cu numele râului Ren, Rin, care în celtică înseamnă «înfundătură», «prăpastie» —, era o întregă, mare și bogată, adaug: luminată, regiune de romanizare, care a păstrat ca provincie romană numele seminiilor ilirice care fuseseră acoperite acolo de influența romană: ale Panonilor, ale Noricilor și ale Vindelicilor. Prăbușirea maselor de sălbătăcie năvălitoare a aruncat în toate direcțiile pe acești oameni, întocmai precum anume Goți, supuși influenței trace din secolul al IV-lea, au fost aruncați până la Baltică și până în Sudul Peninsulei Scandinave, unde este o Gotie. Unii din acești pribegi s'au tras către Tisa și Munții Apuseni, împingând poporul românesc, alții au pătruns în aceste părți care aparțin astăzi Elveției și Italiei și au adaus la vechiul ilirism romanizat un alt aport de Iliri, cari trecuseră prin același proces de de-naționalizare. Că așa s'a întâmplat, o dovedesc multe lucruri: cuvinte ilirice în limba ladină, amintirea pădurilor de frasin de unde veniau și pe care nu le întâlneau la aceste înălțimi reci, ca și marele număr de dialecte, vreo douăzeci, la o populație care în Elveția este astăzi așa de răstrânsă.

Căci acolo abia de se numără, amestecați cu Germani în partea de către vechea Capitală, scaunul de judecată dela Curia, care se numește și astăzi în limba lor Cuera, patruzeci de mii de oameni, în cele câteva sate sămănate în văile, în *glenușile* din aceste părți, supt *gadurile* care sunt pădurile. Tirolul cuprinde o mică parte din această rasă odinioară mai puternică și care în aceste părți a trebuit, ca și în micul Principat despre care am

vorbit și care păstrează încă în nomenclatura geografică urme romane, să sufere o puternică germanizare. Alți membri ai interesantului neam se află în Italia însăși, pe cursul aceluși Adige cu numele romanic și german, care este, ca și Innul și Rinul, pe o parte din cursul lui, o apă a acestei romanități nenorocite. Din sutele de mii care au fost, se păstrează astăzi numai acea parte mică, spre care se îndreaptă, în chip firesc, simpatia înduioșată a cercetătorului și speranța gânditorului că nu se va întâmpla cu dânșii ceea ce s'a întâmplat cu reprezentanții, în mijlocul slavismului dela Marea Adriatică, ai altei ramure de romanitate, acei Dalmați, dominați în munți de păstorii «vlahi» români, cari Dalmați erau înfățișați, acum câteva zeci de ani, printr'un singur om, de pe buzele căruia filologul Bartoli a cules taina unei limbi, acum pentru totdeauna moartă.

Vieța acestor «Romani» a fost, vreme îndelungată, închisă în satele lor, care se chiamă «vecinătăți», ele având legături dela o vale la alta, în «jurisdicții», care sunt ca și județele noastre, prin instituții ca aceia a «convichilor», cari nu sunt altceva decât legătura dintre «vecini». Pentru limba lor, într'o vreme când nu era învățământ de Stat, nici tendință de desnaționalizare oficială, ci oamenii se țineau în legăturile lor firești, avem încă din secolul al XVI-lea acte redactate de dânșii, cu ocazia întâlnirilor în care se luau hotărâri care priveau mai multe din aceste organizări de văi, așa de asemănătoare cu ale noastre. Nu toate aceste documente de limbă sunt de o potrivă, fiindcă deosebirile de dialect sunt destul de adânci.

Pentru a se predica poporului, pentru a-l ținea în catolicismul care era atacat de Reformă, clerul s'a simțit dator să se adreseze oamenilor în limba lor, «romanismul» catolic ajungând în felul acesta, prin anumite locuri, să se confunde cu «romanismul» de rasă și de limbă.

Fără aceasta, multă vreme n'ar fi fost vreo literatură, sau ceea ce numai cu multă aproximație se poate numi așa.

A fost chiar o vreme când oamenii erau complet descurajați și, neavând cuvinte pentru noțiunile superioare de cultură, erau gata să le împrumute dela Italiani, cu grămada, sau, — și unele din aceste cuvinte, de și ciudate, au rămas —, dela o limbă așa de deosebită cum este cea germană. Cu acest sistem, s'ar fi ajuns la același rezultat ca și pentru nenorociții Dalmați.

S'a produs însă, într'o țară de cantoane și de văi, o reacțiune, care a legat strâns aceste rămășițe prețioase de limba lor și a îndemnat oameni de talent să-i dăruiască o literatură.

Am căutat să mă inițiez într'însa, și nu regret truda pe care am cheltuit-o, câteva zile. S'au scris, de vreo trei generații credincioase trecutului național, lucruri interesante, în proză și mai ales duiioase poezii, din care nu lipsește o tendință polemică, de luptă împotriva tendinților de înstrăinare. Scriitorul cel mai în vază al lor, astăzi un om de șaptezeci de ani trecuți, o frumoasă figură de rasă, Peter Linsel, mult timp consul al Elveției la Livorno, este de sigur omul cel mai reprezentativ al «Romanilor» din această țară.

Dincolo de hotarele elvețiene, în Italia, nu poate să fie vorba decât de o lume țărănească, în mijlocul căreia nu s'a manifestat până acum, afară de revista *Ce faz tu* («Ce faci tu?»), a Friulanilor dela Udine, tendințe de înălțare în domeniul spiritual, și este chiar o întrebare dacă, în condițiile speciale în care trăiesc acești Romani din jurul Alpilor, sunt posibilități de legătură cu acei cari, prin calendare, prin almanahuri, prin cărți populare, prin crestomatii în mai multe volume, cum este a lui Decurtins, alături de crestomatia Germanului Ulrich, caută să întreție în populație acea credință și acel devotament prin care se poate salva o seminție, chiar când este așa de redusă.

Imi pare rău că nu pot înfățișa ascultătorilor și vederi din satele lor și nu li pot aduce înaintea figurile, așa de asemănătoare cu ale oamenilor noștri, pe care le-am întâlnit acolo. Dar pot să li spun că în buna voință cu care ei primesc pe străini, îndată ce li pomenești de legătura lor cu frații cei mai depărtați, este acea afabilitate care deosebește rasele influențate de cultura romană, dela un capăt până la altul al largii lor hărți.

Am putea relua oarecum această legătură, așa încât să poată înțelege ei că, pe lângă popoarele latine pe care le cunosc, mai este unul, până la care, de altminteri, pătrundeau, poate, din când în când, alături cu zidarii din Udine, și câțiva dintre ai lor cari se găsesc în vecinătatea acestei provincii. Și păstrez adresa celui simpativ tânăr care, trecut, ca mulți din sângele său, în Italia și întrebuințat în capela dela Sfântul Petru din Roma, se arăta dispus să întreprindă, cu oameni din

satul său și din vecinătate, un drum la Bucureștii noștri, ca să ni aducă vestea unui cântec în care cei cari l-au auzit și l-au înțeles au descoperit apropieri uimitoare cu însăși manifestația românească a durerilor și a speranțelor.

30 Septemvrie.

VIITORUL STATELOR MICI

Odată, pe vremea lui Napoleon I-ii, pe aceea a lui Bismarck, Europa avea un singur stăpân. Astăzi, după rezultatul acelei întâlniri dela München, în care s'au pus jaloanele noii politici europene, se poate spune că ea are patru. De această situație va trebui să țină samă oricine, cel puțin o bucată de vreme, mai lungă sau, cum se arată, foarte scurtă, până când se va dovedi și ce slăbiciune prezintă acest sistem al unei Tetrarhii, care se poate întâmpla să nu aibă mult mai mulți sorți de durată decât Tetrarhia imperială, care, supt acvila Romei de odinioară, împărțea de fapt lumea în patru bucăți. Până la această probă a sistemului celui nou care s'a substituit unui vechiu sistem, dovedit netrainic, în zodia aceasta a celor patru domni ai lumii va trebui să trăiască orice organizație politică de proporții mai modeste.

Evident că acei cari vor fi de acum înainte supraveghiați, chemați la ordine, amenințați, aduși la hotăriri de multe ori împotriva intereselor lor, se vor folosi de acest fapt prielnic că, în loc să se îndrepte către o sin-

gură Putere dominatoare, vor avea alegerea de a întreba după voie la Roma, la Berlin, la Londra, la Paris. Din rivalitatea firească între membrii acestui condominiu, vor folosi aceia cari, dacă ar fi fost dați pe sama unuia singur, ar fi trebuit să facă sacrificii și mai dureroase, să se plece la acte de supunere și mai umilitoare.

Nimeni nu va spune că această soluție este cea bună. Evident că era preferabil sistemul, la care astăzi nu se mai poate gândi nimeni, după sfârșitul sforțărilor dela Geneva, care au avut numai îndoitul desavantagiu: de a porni dela interesele unei singure Mari Puteri și de a crede că prin discursuri și prin rezoluții în vid se poate regula soarta lumii: sistemul de sfătuirea popoarelor între dânsese, de concesiuni mutuale, de aranjamente pașnice, de formule legale, care ar fi trebuit căutate la Haga. Dar ce să ne mai gândim la lucrurile pe care le-a voit o nobilă ideologie, pe care le-au pus în practică anumite interese, destul de vizibile, și care, în fața unui șir de brutalități, cum este, înainte de oricare, atacul japonez împotriva Chinei, a trebuit să abdice dela un prestigiu pe care nu avea niciun mijloc material de a-l susține!

Dacă însă, în locul acestui regim de desbateri internaționale și de rezoluții luate în majoritate sau în unanimitate, ar fi rămas numai o tendință imperialistă, ca acelea mai vechi, despre care am pomenit la începutul acestei lămuriri, și mai rea ar fi fost soarta acelor fundații de caracter național, datorite unor rase pe care fatalitatea antropologică, sau numai împrejurări neprielnice de-a lungul istoriei lor le-a împiedecat de a întemeia ceea ce se numește un Stat mare.

Dar, trebuind ca Statele mici de acum înainte să asculte, în atâtea chestiuni, față de pretențiile când ale unuia, când ale altuia din cei patru dominanți, ele pot opune, în lipsa unor mijloace militare și economice capabile de a li garanta existența și integritatea hotarelor, argumente de drept și de bun simț, dintre care, dacă cele dintâi pot fi ușor răspinse de oamenii obișnuiți cu acte ilegale, celelalte nu se poate să nu fie ținute în samă.

De sigur că nu mai este vremea iluziilor care constau în a crede că, dacă un număr de State mai mici se unesc între dânsule, aceasta înseamnă că ele pot să constituie o Putere Mare. Așa s'a crezut în momentul când aici, la noi, ni se dădea recomandăția de a fi « buni cetățeni ai Micii Înțelegeri » și când această « Mică Înțelegere » era prezentată așa ca încă o Mare Putere, care, vorbind când, prin gura cehoslovacă, când printr'una iugoslavă, când printr'una românească, ar fi putut să impună și să păstreze o anumită situație.

Nu. Statele mici sunt datoare de acum înainte să se gândească nu la astfel de « pacte », care s'au dovedit trecătoare și neefective, ci la propria lor apărare și, pe lângă aceasta, la conștiința care se desface pentru dânsule din cunoașterea rosturilor lor, din convingerea că aceste rosturi sunt suficiente pentru ca să pretindă a li se menține libertatea și ceea ce se mai poate numi, în timpurile noastre, independența.

N'a existat până acum nicio epocă din istoria omenirii în care neamurile să nu fi fost silite, să nu se fi simțit datoare de a se lega de un principiu, de a se reclama dela o teorie.

Toate aceste principii și toate aceste teorii au într'însele, fără îndoială, o îndreptățire, deși niciuna nu poate să pretindă că îndreptățirea aceasta este așa de mare, încât să nu se gândească cineva la alte idei decât acelea pe care se sprijină ele. În succesiunea acestor principii dominante, astăzi are o trecere deosebită principiul național. Potrivit cu acest principiu național, toți oamenii cari fac parte dintr'o națiune trebuie să trăiască în același Stat. Nimic nu poate fi mai atrăgător decât această lozincă, în care s'ar zice că se păstrează și un fel de caracter sacru. Națiunea este deci sfântă și, în sfințenia ei, ea își îngăduie tot ce poate să servească intereselor ei legitime, care decurg din însăși ființa ei, păstrată în anumite hotare, când mai largi, când mai strâmte, de-alungul veacurilor.

Anglia reprezintă poporul englez: în această privință nu poate fi nicio îndoială. Prin opera minunată a regilor Franciei, operă așa de puțin recunoscută de urmașii lor, din mai multe seminții a ajuns să se întemeze poporul francez, deplin unitar în ce privește tendințele sale, cu toate că ici și colo se păstrează, peste deosebirile de rasă, pe care nu le poate desființa nimeni, și amintirile de limbă, care arată câtă deosebire a fost în trecut.

Germania și-a însușit teritoriul austriac și a ciocârtit Statul creat la sfătuirile din Paris pentru poporul ceh și pentru poporul slovac, considerate ca o singură rasă, apelând la acest caracter național, din care Berlinul a căutat să tragă până astăzi numai o parte din consecințe, căci ne putem aștepta și la altele.

Dar, dacă se invoacă principiul național pentru unii, nu se poate a se declara, în alte împrejurări, că acest principiu nu are nicio valoare pentru alții.

N'ar fi existat o garanție pentru Statele mici, dacă el ar fi avut un caracter ambiguu, de și, din cauza unor interese care sunt capabile să înfrunte sentimentul național și să-l birue măcar în parte, putem vedea astăzi o lume multămită, deși împărțită între trei, patru rase, în Elveția, și, cu toată discordia dintre Valonii de limbă franceză și Flamanzii de dialect german, nu s'a cerut în Belgia niciodată, fâțiș, o desfacere după clementele acestea naționale divergente.

Dar, pentru deosebiriile acestea naționale, care sunt, dacă observă cineva lucrurile de aproape, deosebiri de limbă, Suedia, legată o bucată de vreme, supt dinastia Bernadotte, de Norvegia, s'a despărțit de tovarășii cari sunt vecinii ei de astăzi.

Tot așa, tratatele din Viena creaseră, pentru dinastia de Orange, un Stat al Țărilor-de-Jos, în care Belgienii, așa cum sunt ei cu caracter dublu, se găseau alături de Olandezi, și încă dela 1830 despărțirea între aceste două elemente componente s'a impus.

Ce mai rămâne prin urmare în Europa, cu o foarte slabă excepție, nu este altceva decât un număr de State mici, sprijinite pe principiul național.

Pot cei patru, tuspatri dominatori, să ceară ceea ce s'ar putea cere, în virtutea altui principiu, acela care izolează Statul Sovietelor: ca o națiune să părăsească forma pe care și-a dat-o, în marginile acestei vorbiri a unei singure limbi? Evident că nu.

Dar, dacă, totuși, aceasta s'ar face, împotriva unui principiu pe care l-a rostit d-l Hitler în zilele din urmă, zicând că lui nu-i trebuie Cehoslovaci, ci numai Germani de ai săi, cei câștigați astfel, împotriva drepturilor naționale, ar putea ei fi prefăcuți vreodată în cetățeni credincioși ai Statului cuceritor?

Și, să se bage de samă, nu este vorba de un grup național care s'ar fi desfăcut din întregimea rasei pentru a se alipi la un Stat de altă limbă, ci de oameni cari vin, aducând cu dânșii, de o singură generație, sau de mai multe, de-a lungul secolelor, amintirea unui Stat care și-a avut și zilele bune și momentele de glorie.

Iată ceea ce, în principiu, ca și în imposibilitatea unei amalgamări cu acei cari ar fi să învie vechiul Imperiu, mi se pare că ar constitui o garanție a viitorului Statelor pe care un neîndreptățit sentiment de trufie le numește « Statele mici » ale Europei.

14 Octomvrie.

IDEEA NAȚIONALĂ ÎN DECURSUL ISTORIEI
UNIVERSALE

Niciodată nu s'a simțit mai mult nevoia de a se defini ce înseamnă ideea națională decât acum.

Pentru unii dintre aprinșii apărători ai ei de astăzi, adevărați energumeni, gata de toate loviturile, nedreptățile și cruzimile, în credința că în ființa lor etnică se găsește ceva cu totul excepțional și misterios, care li dă dreptul de a amenința, de a porunci, de a stăpâni, de a exploata, de a desnaționaliza și de a distruge, ideea națională a ajuns să fie un monstru. Intocmai așa precum o idee religioasă așa de înaltă ca a sfântului creștinism idilic și pastoral, gata să îmbrățișeze omenirea întreagă, pe care Isus îl predica pe malurile Iordanului, s'a prefăcut, cu o ierarhie de fier ca aceea a Bisericii catolice, adevărată moștenitoare a Romei imperiale de odinioară, înaintea căreia, fie și cu asigurarea păcii și muncii fiecăruia, tremura lumea întreagă, în creștinismul medieval al Bisericii papale, servită de o miliție așa de neîndurătoare cum a fost aceea a dominicanilor prigonitori, prin organizația Inchiziției, așa încât

pe oricine ar fi avut altă părere în ce privește credința, sau și-ar fi îngăduit anumite considerații asupra lumii și a omului care ar trece peste teribila dogmă adoptată de concilii, îl aștepta așezarea pe rug, pentru ca flăcările să mistue trupul ticălos al ereticului. Nu există niciunul din adevărații naționaliști cari să nu se cutremure înaintea faptelor care se săvârșesc în numele unei idei cu totul deviate și dela sensul dela început și dela scopurile pe care, în virtutea acestui sens, ea le recomandă deosebitelor grupuri etnice, din care se alcătuește omenirea, — mai mare, trebuie s'o spunem, în ea însăși, decât tot ceea ce face parte ca elemente dintr'însa.

O astfel de idee națională a ieșit din anumite filosofii care nu s'au născut la noi și care niciodată n'au putut să fie îmbrățișate de spiritul cu desăvârșire altfel orientat al poporului nostru. Sunt, în această nouă formulă națională, și elemente de instinct, care vin din însăși țesătura, atât de deosebită de a noastră, a unor popoare care, oricât ar fi de puternice, nu pot să înrăurească asupra sentimentelor de care am fost totdeauna stăpâniți și să ni transmită idei care sunt contrare omeniei noastre îndătinate.

Este adevărat că se află și suflete tinere dela noi, energii doritoare de a se manifesta, ambiții care nu se compară cu adevăratele puteri și cu condițiile în care și-ar putea îndeplini scopurile, asupra cărora crezurile naționale care se produc aiurea, întrupate în simboluri care ele înseși izbutesc și câștigă, exercită o influență capabilă de a face pe acești oameni, în ei înșiși idealști și gata de jertfă, să apuce drumuri pe care orice expe-

riență mai îndelungată și mai sigură le poate arăta ca imposibile de străbătut.

De aceea, înaintea acestei confuzii de noțiuni prefăcute în sentimente, iar sentimentele îndemnând imperios la o acțiune nestăpânită, sunt foarte bucuroși că o orânduire în programul conferințelor dela Radio îmi îngăduie a verifica, înaintea tuturor, asupra trecutului nostru întreg, caracterul, cu totul particular, pe care l-a avut, dela un capăt al istoriei Românilor până la celălalt, ideea națională, chiar în timpurile când ea avea mai mult aparența unui instinct și nimeni nu era în stare s'o prefacă într'o formulă.

Nu odată, și împotriva unora din istoricii mai tineri, cari credeau că această părere se poate tăgădui, — și, când vorbesc de istoricii mai tineri, nu înțeleg pe acei cari, supt influența unor pasiuni personale și a unor organizații de club, introduc în polemica lor elemente care n'au a face cu adevărata cugetare istorică, — am manifestat părerea, că la chiar originea alcătuirilor noastre de Stat se găsește un concept național, chiar dacă pe vremea aceea nu trăia nimeni care să fi fost în stare a-i da o rostire bine definită.

Să se uite cineva, de jur împrejurul nostru, la condițiile în care s'au întemeiat Statele. Unele dintr'însele nu sunt decât continuarea, în altă formă, a Romei vechi, cu aceeași tendință de dominație universală, manifestată de Impărații romani de pe vremuri.

Cutare altele au pornit dintr'o năvălire, și în toată desfășurarea acestor State se simte caracterul violent al acestei revărsări de horde, căutând nimicirea sau sub-

jugarea și exploatarea celor amenințați și învinși. Nu este nevoie să pronunț niciun nume, în ce privește această categorie de State.

Sunt apoi altele, cum a fost ducatul și apoi regatul Boemiei, sau chiar Statul polon la începuturile sale, care au pornit din umbra imperială a națiunii germane, care ea însăși era îndreptată pe acele vechi drumuri mărețe ale Romei: dela o vreme ceea ce era ducatul sub-germanic, legat de Sfântul Imperiu, a devenit o ctitorie proprie, în care, tot mai mult, s'a putut ivi și a ajuns să înainteze o conștiință națională, creatoare, mai târziu, și a doctrinei corespunzătoare.

În Statele spaniole este la origine rezistența îndărătnică împotriva valurilor de cotropire ale alcătuirilor musulmane, care, o bucată de vreme, au ocupat cea mai mare parte din Peninsula Iberică, cei din urmă apărători ai ideii creștine, devenită numai încetul cu încetul națională, fiind aduși a se adăposti în văile pustii ale Pirineilor.

Cred că ajunge pentru a se vedea cât de deosebită este obârșia altor creații politice din evul mediu decât a noastră.

La noi, mult timp, Statul nici n'a existat decât numai ca amintirea Impărăției care fusese și dincolo de care nu se putea înțelege, de conștiința populară, altceva.

Mintea poporului nostru a fost, în adevăr, totdeauna stăpânită de Impărați, de Impărătese, de fete de Impărat, către care se ridica iubirea acelor Feți-Frumoși cari se sprijină însă numai pe vitejia lor.

Originea romană a Impărăției era în instinctul nostru și chiar atunci când ea a fost înfățișată în forme străine de noi și în ce privește rasa și în ce privește religia. De câte ori a fost vorba de capitala de odinioară a Romei răsăritene, de Constantinopol, de « Tarigrad » și de acci cari locuiesc și domină acolo, de căpetenia lor stăpânind peste mai multe noroade, înaintașii noștri au călcat peste toată dușmănia de rasă și peste tot desgustul pe care-l inspira o religie străină și inferioară pentru a vorbi tot de Impărăția de care atârnau și de Impăratul, oricât de apăsător, care o întrupează.

La alte popoare a fost întâi Statul de imitație, de contrafacere, uneori chiar de caricatură, date fiind hotarele înguste în care se înstăpânise ceva care sămăna cu ideea Romei apusene, și, de acolo, numai pe încetul s'a ajuns, printr'o lungă sfortare ca și printr'o continuă imitație, la ceva care să fie asemenea cu conștiința națională și cu idealul național din timpurile noastre. La noi din potrivă: conștiința că noi suntem altfel decât cei din jurul nostru, că acest fel de a fi trebuie cu orice preț păstrat, că el este o poruncă dela care nu ne putem îndepărta, că nicio imitație, oricât de atrăgătoare, nu poate să înlocuiască aceea ce se găsește în însuși adâncul ființei noastre, aceasta este la începutul nostru, și aceasta a fost linia dela care nu ne-am putut îndepărta, în ciuda tuturor ispitelor, niciodată.

Să se bage de samă un lucru. Poporului nostru îi place a glumi, și gluma aceasta este uneori usturătoare pentru cei împotriva cărora se îndreaptă; se poate întâmpla ca această aplecare de spirit să nu merite a fi

lăudată din punctul de vedere moral, dar așa este firea noastră, că nu ne putem îndepărta dela dânsa.

În fiecare sat românesc, pe lângă numele ce-l are cineva în adevăr, este și o poreclă, luată dela anumite defecte fizice sau sufletești, și, în lupta dintre adevăratul nume și ceea ce a adaus gluma răutăcioasă a altora, totdeauna acest al doilea nume birue. Trebuie ca, în timpurile noastre, să intervie starea civilă, pentru a restitui lucrurile peste porecla, supărătoare pentru acela care o poartă. Dar așa facem și în ce privește națiunile cealalte.

Este adevărat că și în alte regiuni, încă din epoca bizantină, se găsesc astfel de caracterizări neplăcute pentru deosebitele elemente naționale care erau silite a trăi în forma vechiului Imperiu medieval. Dar la noi această dispoziție de spirit trăiește și până acum, și, atunci când este vorba să tratăm despre alte națiuni, cu care se poate întâmpla să fim în legături de strânsă prietenie, trebuie să biruim în noi zâmbetul, pe care-l trezește amintirea felului popular în care neamurile acestea sunt privite la noi.

De aici se vede cât de adâncă era, pentru conștiința românească de-a-lungul veacurilor, despărțirea netedă dintre noi și dintre acei pe cari vremurile i-au adus în jurul nostru.

Când, apoi, s'a văzut că Roma nu se întoarce, că Bizanțul a apucat pe alte căi, că puterea lui, odinioară larg stăpânitoare, este într'o scădere care face să se prevadă apropiata ruină totală, când în vecinătatea noastră s'au ridicat puteri care voiau să se aștearnă peste noi, cum a fost puterea regatului unguresc, spri-

jinit și pe Biserica apuseană, care ne dădea în seamă urmașilor Sfântului Ștefan, atunci, în această conștiință națională, neexprimată încă în forma de idei, care dăinuise de-a-lungul veacurilor, împlinind mia de ani, s'a produs o tresărire. Am purces la întemeerea Statelor noastre, care erau, de fapt, dat fiind caracterul interior al cârmuirii, niște frânturi de Imperiu, în margini mai înguste.

Tările acestea se puteau numi, cum a fost cazul cu alții, după unele amintiri, sau după felul cum li se înfățișa pământul: astfel Statul Boemiei, al Cehilor, nu s'a numit după națiunea care l-a întemeiat, ci după amintirile, cuprinse într'o formulă germană, ale Statului celt, care fusese odinioară al Boilor: « Bohemia » din « Bohenheim », iar numele Poloniei nu înseamnă altceva decât șesul în mijlocul căruia Polonii, sau, cum zicem și noi: Leșii, după numele de Lehi, și-au întemeiat Statul. Sunt cazuri în care numele Statului nu este acela al națiunii de bază, ci al unei cete cuceritoare, care s'a confundat cu elementele supuse și, cu toate acestea, numele care iese la iveală nu este al celor mulți cari au rămas, ci al celor puțini cari s'au contopit în masa cuceritorilor. Așa, de exemplu, cu Rușii, Slavi de Răsărit, cari purtară numele cuceritorilor scandinavi dela Chiev, niște Suedezi pripășiți pe acolo. Sau tot așa și cu Bulgarii, cari nu sunt altceva decât niște Traci romanizați în parte, asupra cărora s'a întins puhoiul slav, slavizându-i, și cari, când a fost vorba să se întemeeze o domnie de caracter politic, au luat numele micului grup de Turanieni din regiunile Rusiei răsăritene de astăzi, cari au venit în secolul al VII-lea și i-a luat în stăpânire.

Noi, când am întemeiat Statul dela Argeș, care s'a coborît pe urmă la Târgoviște și București, am numit dela început această țară: «Țara Românească», și Domnia a fost «a toată Țara Românească».

S'a adus înainte că stăpânitorii sârbi purtau și ei numele națiunii de temiu, dar să nu se uite că pe lângă numele acesta al «Țării Sârbești» se adaugă uneori și alt nume, amintind provinciile cucerite și națiunile supuse, ceea ce niciodată nu s'a amestecat în titlul Domnilor noștri, fiindcă ei se supuneau la porunca milenară a unei organizații de caracter instinctiv național.

A fost o «țară a Moldovei», după râul de-a lungul căruia s'a făcut întinderea creației maramurășene, dar să se observe un lucru: că stăpânitorii acestei Moldove se chemau la început «Domni români ai Țării Moldovei». Și, dacă ei au fost siliți să întrebuițeze un nume de caracter geografic, precum o parte dintre Sârbi, pe râul Bosna, s'au numit Bosnieci, sau alții, după muntele care alcătuia cetățuia lor națională, au fost Cernagorți, Muntenegreni, aceasta se datorește, la Moldoveni, nevoii de a deosebi Domnia cea nouă de Domnia, mai veche, a Țării-Românești, pe care acești colonizatori din Maramureș n'au fost în stare să și-o adauge.

Secole întregi am luptat, de sigur și pentru a păstra caracterul creștin acestor locuri, dar noi niciodată n'am fost în rândul întâi cruciați, gândindu-ne mai ales la funcțiunea aceasta de cavaleri ai crucii.

Am dat, este adevărat, numai ici și colo câte un rene-gat, pe care l-a acoperit de despreț întreaga conștiință a neamului, răzându-se, nu numai din biserici, dar și

din paginile de cronică, numele acelora cari au trecut la credința dușmană a Islamului. Alte popoare din vecinătatea noastră au îmbrățișat această credință musulmană în întregime, cum a fost cazul pentru toată clasa domnitoare dela Bosnieci și Herțegovineni, ai căror urmași, și până astăzi, păstrează credința adoptată de înaintașii lor, învinși de Sultanul Mohammed al II-lea, în secolul al XV-lea. Dar noi n'am fost totuși căpitani de cruciată ai tuturor neamurilor unite supt steagul cu crucea, ținut în mâinile voinice ale Domnilor noștri.

Între ideea creștină și între națiunea noastră s'a făcut o strânsă legătură. Dar în această legătură ceea ce a dominat a fost națiunea.

Trebue s'o spun aici cu toată hotărîrea, pentru a combate o părere care, în timpul din urmă, s'a înstăpânit pe sufletul multor tineri. Alipirea lor la credința străbunilor este un lucru vrednic de toată lauda, dar, când, cum s'a întâmplat și în declarația, așa de frumoasă, a noului episcop al Maramurășului, care s'a impus, împotriva unui alt candidat, prin credința lui nestrămutată față de ideea națională, Biserica ea însăși spune că ține sus crucea Mântuitorului, dar în același timp și steagul poporului românesc, nu-i este îngăduit nimănui să ridice credința, oricât de sacră și de respectabilă, atâta de sus, încât să acopere ideea națională, ajungându-se, pe baza acestui primat religios, la alianțe convinse și încălzite de un puternic sentiment cu națiuni tot « creștine », chiar când caută să dărâme, ca în Germania, și creștinismul catolic și cel protestant și să învie credința păgână; ele n'au a face cu noi, și astfel de legături cu dânsese pot

să aibă ca rezultat scăderea și chiar, într'un viitor mai depărtat, distrugerea noastră.

Să ne amintim că noi ne închinăm unor sfinți cari nu s'au ridicat din mijlocul poporului nostru și că niciun adevărat sfânt de acest sânge n'a intrat în calendarul nostru religios, pe lângă care putem să facem un calendar național, în care tradiția eroismului trece dela un viteaz la celălalt viteaz, dela un mucenic la alt mucenic.

Legăturile noastre cu alte neamuri n'au fost acelea de o alianță putând merge până la asimilare și contopire, supt semnul unei idei în stare să cuprindă oricât de multe popoare supt poruncile și îndrumările ei. Când împrejurările au introdus în politica Domnilor noștri, așa de cumpăniți în toate cuvintele și toate faptele lor și atât de adânc respectuoși față de orice drept omenesc, o lărgire a orizontului lor, care avea de fapt un caracter imperialist, când ei au apărut, ca pe vremea lui Mihai Viteazul, ca desrobitorii națiunilor de dincolo de Dunăre, cari nu se puteau ridica prin ele însele și își căutau un Domn dincoace de Dunăre la noi, ca înviator al Impăraților bizantini, când toată această creștinătate ortodoxă fremăta de dorința de a vedea apărând în fruntea ei pe Mihai-Vodă al Țării-Românești, cu sabia creștină trasă spre desrobire, niciodată nu i-a putut trece prin minte strașnicului Domn dela București că aceasta ar putea să aducă o oricât de mică schimbare a caracterului unui Stat pe care așa îl moștenise dela înaintașii săi și deci avea datoria să-l transmită așa și urmașilor. De asemenea, când speranțele bulgărești se ridicau spre blajinul bătrân, rămas totuși o căpetenie de oaste, Matei Basarab.

Apoi, când largile danii ale Domnilor noștri sprijineau toată credința creștină a Răsăritului, până în văile Siriei și până în mănăstirile Egiptului, când cartea românească și meșterii de cărți români ajungeau până la Arabo-Sirienii din Antiohia și până în părțile Caucazului, la Georgienii regelui Vahtang, cărora le-am dat cea dintâi carte tipărită în limba lor, Domnia Țării-Românești, întinzându-se așa de larg, orizontul creștin și cultural, rămânea tot ceea ce fusese până atunci.

S'a tot vorbit de epoca fanariotă, de Grecii cari ar fi robit poporul românesc, cari i-ar fi impus concepția lor națională și întrebuițarea unei limbi care nu era minunata noastră limbă, desvoltată, din carte în carte, până în acest secol al XVIII-lea, când era așa de bogată în toate nuanțele colorii. De fapt, nu Fanarioții ne-au cucerit pe noi, ci, dela Nicolae Mavrocordat înainte, prin puterea unui mediu atot stăpânitor, această aristocrație internațională din Constantinopol, venită cu limbă grecească, dar nu cu un ideal grec deosebit de interesele Imperiului Otoman, a trebuit să se plece adânc înaintea unei tradiții de atâtea ori seculară. Toate datinele țării au fost respectate, și niciodată o altă limbă decât limba românească n'a stăpânit în actele de Stat, păstrându-se de acești Domni noi, cu altă orientare, până și vechea formulă slavonă care întovărășea numele lor și care, pentru dâșii, ca și pentru supușii lor, nu mai avea acum niciun fel de înțeles.

Când a venit Revoluția franceză, cu un așa de frumos ideal de libertate pentru toate națiunile, ea n'a găsit la noi răsunetul ce se putea aștepta, deși mintea noastră

era capabilă să înțeleagă și frumuseța acestei noi gândiri politice.

Internaționalismul iacobin n'a avut nicio influență asupra noastră. A trebuit, ca să ajungem la noua formă de Stat, cu totul altceva decât ușorul împrumut al formelor străine. S'a cerut întâi o mare dezvoltare culturală proprie. Și Statul național a ieșit din gândirea românească, întrupată în noi forme literare și din scormonirea tuturor elementelor unui trecut care niciodată n'a fost pierdut din vedere și de care s'au însușețit uneori Domnii cei mai străini de sângele nostru, atunci când ambiția lor se ridica mai presus de o cărmuire obișnuită.

Când puterea regelui Ferdinand s'a întins și asupra unor ținuturi în care de atâta vreme erau alte neamuri, care din veac în veac lucraseră pentru ridicarea acelor părți, ajunse a se uni cu Regatul român, și s'a impus prin urmare necesitatea de a respecta tot ce iese dintr'o lungă muncă rodnică pentru aceia cari au participat la dânsa, când legăturile internaționale, de care astăzi lumea își bate joc, dar pe care noi continuăm să le respectăm, au impus păstrarea caracterului național al acelor cari sunt așezați cu un drept care nu este al nostru, pe pământul merit stăpânirii acestui neam, problema caracterului pe care trebuie să-l aibă Statul cel nou s'a ivit.

Erau dorințe de deosebiri provinciale chiar între Români, și ele puteau să servească scopurile acelor cari, în unele momente păreau gata să revină asupra hotărârii de-alipire la România.

Dar tradiția Statului național a învins, deși a trebuit ca în cuprinsul lui să se admită, în practica guvernării, dacă nu în formele constituționale, existența grupărilor naționale străine, de un caracter pe care n'am avut niciodată pretenția de a-l schimba. Dar în noua Constituție care s'a impus, peste anarhia distrugătoare a luptelor politice, primatul națiunii creatoare și-a găsit expresia, fără ca acei cari nu sunt din sângele nostru să fi putut ridica împotriva unei doctrine evident ieșite din realitatea însăși o împotrivire. Aceeași idee națională face ca, astăzi, în afară de națiunile îndreptățite, să ne ridicăm cu toată puterea împotriva parazitismului altei națiuni, a cărei influență asupra întregii noastre vieți, în domeniul economic și chiar în cel cultural, a devenit nesuferită.

Este astfel începută o operă de deparazitare, potrivită cu cerințele naționale, care, îndepărtată dela orice violențe ce ar putea-o compromite, trebuie continuată cu toate mijloacele de care dispune un popor numeros, având toate mijloacele pentru a recăpăta ceea ce vremuri rele au rupt din tezaurul său.

Aceasta e ideea noastră națională. Cât privește pe o alta, care, după zvonurile răuvoitoare care se împrăștie, ar tinde să puie în discuție hotarele României, suntem gata a le apăra cu armele.

11 Noemvrie.

XLVIII

VALOAREA DREPTULUI ISTORIC

Iar începe a se vorbi, de pe urma hotărîrilor dela Roma, care au ținut samă și de altceva decât strictul drept național, de dreptul celălalt, în puterea căruia s'au ridicat atâtea proiecte și s'au îndeplinit și unele acte politice, care au trebuit, fără multă trecere de vreme, să fie judecate aspru de conștiința popoarelor ajunse la constatarea relexor efecte ieșite din afirmarea acestui de al doilea drept.

S'ar părea că dreptul istoric are cine știe ce extraordinară vechime și că la dânsul s'ar fi recurs, din cea mai depărtată antichitate și de-a lungul evului mediu, pentru a se rezolvi conflictele naționale și pentru a se căuta noua formă de organizare a Statelor. Adecă ar trebui să ni închipuim, dacă nu un Faraon egiptean sau un rege din Haldeia și din Asiria, măcar un om de Stat roman, sau unul dintre stăpânitorii Europei creștine de după căderea Romei, aplecat asupra unor cărți de studiere a trecutului și cercetând documente de o autenticitate desăvârșită, ca să vadă dacă nu cumva hotarele formeii politice în care trăiește și asupra căreia exercită in-

fluență un popor, nu sunt prea înguste față de dreptul care i-ar ieși din mărturia acelor cronici și hrisoave.

În ce privește Statul care, în momentul de față, vorbește mai tare despre dreptul istoric care i-ar îngădui să-și lărgească foarte mult hotarele, adică Ungaria, ea, care pretinde să aibă Slovacia întreagă, Ardealul nostru și părțile care i-au fost totdeauna adăugite, poate chiar Croația, cu privire la care, din cauza schimbului de politețe care mai dăinuște între d. Stoiadinovici și între conducătorii dela Pesta, se mai păstrează pentru câteva vreme tăcere, întregind astfel vechiul Stat al regilor de odinioară, până la acel Sfânt Ștefan care, tocmai fiindcă este sfânt, canonizat de Biserica romană, nu poate să reprezinte altceva decât aspirațiile creștine către Răsăritul păgân, ar fi de consultat, înainte de a începe opera de cucerire, adică de cotropire, dovezile trecutului, pentru a vedea până unde are să se întindă neamul unguresc, care, pe vremea aceea, nici nu poate fi considerat supt raportul național.

Oprindu-ne la acest caz, care este într'adevăr caracteristic, el desminte cu desăvârșire, pentru acele vremi, dar cu o repercusiune până în timpurile noastre, ideea că dreptul istoric, de care se vorbește astăzi, ar avea o origine din cale afară de depărtată.

În adevăr, națiunea ungurească, pe vremea aceea încă un amestec între o clasă supusă, de origine finică, și o alta, stăpânitoare, care nu era decât o colecție de triburi turcești, sosise abia, trecând pe la Nordul Carpaților, din depărtatele regiuni fără hotare, — și subliniez: *fără hotare* —, ale stepii rusești, pentru a se abate,

ca un stol distrugător și exploatator, asupra regiunilor Dunării mijlocii, unde până atunci trăise un Stat slav, inspirându-se dela tradițiile creștine ale Carolingienilor. Ungurii de pe vremea aceea reprezentau deci seminția, ceata, banda și nici de cum o așezare teritorială, care, deslipindu-se din locurile unde era, ar fi căutat aiurea un teren mai potrivit pentru ocupațiile de pace, care-i erau cu totul străine, căci, afară de un oarecare pescuit și de creșterea cailor în Pustă, oamenii așezați multă vreme încă în corturi nu aveau nicio aplecare pentru agricultură și chiar pentru o păstorie transhumantă, de caracter fără îndoială cultural, ei se țineau încă de felul de viață al strămoșilor. Ungurii nu aduceau de acolo, de acasă dela dâșșii, niciun fel de tradiție a moșiei, și aceasta este deosebirea cea mare între ei și între noi, aceasta dărâmă toate teoriile pe care Domanovskii, mai mult sau mai puțin învățați, din timpurile noastre, le aștern în cărți în care injuria personală nu poate să înlocuiască argumentul.

Noi suntem oameni de străveche, milenară așezare, pentru cari nimic nu este mai scump decât brazda, sfințită prin ostenele generațiilor care s'au succedat și pe care nicio ispită nu-i poate desface din locurile unde au smuls cei dintâi rădăcinile adânci ale copacilor tăiați și au aruncat în primele brazde semințele roditoare.

Noi suntem într'adevăr un popor de proprietari, pe când ei, dacă se uită cineva până astăzi cu luare aminte la apucăturile lor, sunt, înainte de toate, oricâtă țărănime, după imitația altor nații, s'ar fi format și la dâșșii, oameni de exploatare a muncii omenești îndeplinite de alții.

Tot pe linia aceasta, s'ar putea face o comparație între ce a însemnat la ei și la noi, nu numai mica proprietate, pe care ai noștri au apărât-o totdeauna cu cea mai mare iubire și cu o îndărătnicie fără păreche, și între felul cum țaranul ungar, sau Secuiul, în parte de același sânge cu dânsul, consideră locul de naștere și acela unde, o bucată de vreme, a fost adus a-și cheltui ostenele. Înainte, deci, de a arăta cum concepe moșia și boierul nostru de odinioară, de o parte, și latifundiarul ungar, de alta, ceea ce poate să fie într'adevăr de folos ca să se înțeleagă multe lucruri, să ne oprim o clipă asupra fenomenului acestuia deosebitor între săteanul român și săteanul ungar, în ce privește relațiile lor permanente cu pământul.

Intr'o carte care mi-a căzut numai acum recent în mână, ciudată carte de entuziasm de o parte, de pleoarie interesantă și de propagandă vicleană, de altă parte, pentru scopuri care nu sunt spuse în titlul ei, în opera, publicată în limba franceză, a Contelui Iosif Mailat, « La Hongrie rurale, sociale et politique » (1909), prezintă a unor planuri personale de reformă agrară și, în același timp, apărare a stăpânirii ungurești asupra naționalităților, pe care le arată și mulțămite, cu toate că pornite pe o luptă până la răscoală, în această curioasă lucrare se vorbește de paguba neconținută pe care o suferă elementul maghiar din Ardeal prin trecerile dincoace de munți și așezarea în România. Se vorbește de două sute de mii de Secui cari și-ar fi căutat locuință

nouă dincoace de munți, și în felul acesta s'ar periclita chiar situația reciprocă a naționalităților în această regiune ardeleană, unde în vremea aceea se desbătea procesul Memorandului. Conteile Mailat greșește de sigur atunci când prezintă pe toți acești Secui, întrebuințați ca servitori la București, ca pierduți pentru locurile lor de origine: de fapt, foarte multe gospodării secuiești, de-a lungul atâtor decenii, s'au ținut și s'au dezvoltat înainte de toate prin banul muncit, în Capitala României mai ales, dar și în unele orașe mai mici, și strămutat imediat acasă, pentru folosul gospodăriei strămoșești.

Dar nu este niciun fel de îndoială că atâția dintre Secui și Secuience au rămas aici și că alte ocupații decât ocupația agricolă i-a ispitit așa de mult, încât nu s'au mai putut desface de dânsule. De sigur că, în lumea aceasta a oamenilor de serviciu din Capitala României, s'a găsit și se găsește și până acum un număr oarecare de Români din aceleași părți ardelene, dar, cum se știe, aceștia nu se desfac niciodată de ocupațiile lor agricole și sătești și cea mai călduroasă dorință a lor este aceea de a se întoarce înapoi. Ea se observă, în zilele noastre, până și la numeroșii Români, la douăzeci de mii, cari se află în împrejurimile Parisului, întrebuințați, ca lucrători de fabrică, și cari se supun la toate îngustările numai cu gândul de a reveni la ce a fost vatra familiei lor. Și din atingerea mea cu Românii din America eu m'am putut convinge că, afară de tineri cari, trecând prin școală, s'au asimilat sufletește cu tineretul american, încolo vechii gospodari

au ca ideal acela de a fi din nou ca fruntași prin locurile de unde au plecat de mizerie ca să agonisească bani în țara pe care ei o definesc ca locul « unde se rup oasele ».

Venind acum la marea proprietate, boierul nostru, care ajunsese, prin cumpărare, uneori poate și prin silă, să stăpânească ogoarele care odinioară aparțineau țăranilor, incapabili, în noile împrejurări de schimb în bani, să-și păstreze moștenirea, boierul acesta stătea într'o casă care nu se deosebia, de obicei, prea mult de aceea a țăranilor. El trăia într'o tovărășie, nu numai de muncă, dar și de credință, cu acești țărani, el mergea la biserica satului, ridicată adesea din cheltuiala evlaviei lui, el dăruia cărțile de slujbă pe care își însemna numele, el stătea uneori în strană și îndeplinea, la o vrâstă înaintată, rostul cântărețului, și, când i se încheiau zilele, el arăta dorința de a i se amesteca oasele în pământul acestei biserici, sau în marginea zidurilor ei. Până ce Curtea, mai ales în epoca Fanarioșilor, i-a atras în cele două capitale dela București și Iași, boierii au fost oameni dela țară, deci, într'un anume sens, « țărani » și ei.

Uitați-vă acum la nobilii unguri, până la cel mai mic nemeș din Ardeal, și constatați deosebirea.

Acesta este un feudal aspru, un « domn de pământ » și de oameni, care nu are pentru supușii săi de altă națiune, sau chiar pentru oameni din neamul său, cari nu fac parte din nobilime, decât despreț. Nu se pomește în toată istoria satelor ardelenene, pe care o cunoaștem mai bine, niciun fel de tovărășie între unii și alții. Înainte de a alerga la Curtea Mariei-Teresa, împodobind-o cu țarțamurile uniformei lor tradiționale, oamenii

aceștia stau închiși în castelele lor, de un alt stil decât locuințele sărace ale supușilor, ei fac să se judece de oamenii lor toate procesele țăranilor și, la orice mișcare din partea acestora, trebuie să fugă pentru a scăpa de furia răzunătoare a acestora.

Aceasta, pe când, în ce privește boierimea dela noi, dacă s'au produs răscoalele din secolul al XIX-lea, îndreptate împotriva curților, aceasta se datorește în primul rând arendașilor de altă origine, Evrei în Moldova, Balcanici în părțile acestea de jos, cari luaseră locul boierimii, care a fost cruțată și în această mare turburare socială, atunci când ea se găsea pe locul moștenirii sale.

Trecând acuma sus, la vechii regi ai Ungariei, conducând un popor venit dintr'un loc unde nu exista ideea de patrie, și așezat într'altul, care nu era decât un popas pentru prădăciunile în Apus, care s'au întins până adânc în pământul francez și până în Nordul Italiei, nu poate fi vorba de nicio legătură a lor, strânsă, firească și transmisibilă din generație în generație, cu un pământ socotit ca atare și văzut în marginile sale stricte.

Regatul unguresc merge până unde poate, până unde-l îngăduie puterea, până unde se găsesc oameni mai slabi, cari pot fi supuși autorității lui, până unde, din munca acestor oameni, pot ieși venituri pentru Coroană și pentru clasa de nobili rămasă războinică până la sfârșit și străină de meșteșugurile păcii, cari s'au adunat ca niște tovarăși de cuceriri cotropitoare cu stăpânul lor regele.

Se poate întâmpla însă ca un popor să nu aibă ideea patriei teritoriale la început, dar s'o câştige pe urmă, și în felul acesta el se strămută din întâia situație rătăcitoare și prădalnică într'o alta în care, încetul cu încetul, se alcătuieste această gingașă și atât de înaltă noțiune a teritoriului național, pe care toți cei cari îl locuiesc au datoria sfântă de a-l apăra împotriva oricărei încălcări, și de a se ridica indignați, de câte ori măcar o amenințare se îndreaptă împotriva lui.

Aceasta s'a întâmplat aiurea, în Europa centrală și în cea apuseană.

Acolo elementele germanice s'au strămutat în mijlocul unei populații mai mult sau mai puțin romanizate, care se sprijinea pe rasele dela început, formând cu acestea o desăvârșită sinteză.

Și Francii și Visigoții și Ostrogoții și Longobarzii și alte seminții germanice s'au strămutat cu arma în mână, prădând și distrugând, în mijlocul unor oameni așezați, bucurându-se de o înaltă civilizație.

Lagărul a durat câtăva vreme, și o deosebire strictă s'a păstrat între cuceritorul care avea atâtea drepturi, și între supus, care nu datorea nici măcar serviciul militar și prin urmare nu căpăta drepturile care iese din această funcțiune.

«Omul barbar» și «omul roman» în Galia francă s'au păstrat în legile noilor State destul de multă vreme, ca două entități juridice deosebite.

Dar, dela o vreme, aceasta a încetat: prin creștinism, prin același creștinism, unii și alții s'au confundat, supt scutul Bisericii occidentale, în aceeași noțiune, și

năvălitorii au intrat în concepția teritorială a celor năvăliți, împărțându-se și unii și alții în conștiința aceleiași patrii.

Că unii erau feudali și ceilalți șerbi, aceasta n'are, din punct de vedere național, nicio importanță; numele german sau roman pe care-l purtau unii și alții, nu înseamnă totdeauna și o adevărată origine etnică. Odată unite aceste două elemente, ele au conlucrat într'o înțelegere perfectă, prin care s'a alcătuit un element sufletesc ce nu poate rezulta decât din aceasta.

A trebuit ca Biserica Romei să fixeze oamenilor din aceste noi State, cu regii în frunte, un nou ideal, acela de a combate păgânismul până la ultimele lui margini, pentru ca să se producă o serie de războaie cu caracter de cruciată, supt Imperiul cel nou, care era și al lui August, dar și al lui Saul și David, regele uns de reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ, pentru a « umbla în căile Domnului ».

Nu trebuie să se confunde expansiunea Francilor până în adâncul Germaniei și expansiunea regilor germani până în părțile Mării Nordice și ale Elbei, apoi dincolo de Elba, cu rătăcirea cetelor ungurești prin Europa centrală și apuseană, până ce o biruință germană li-a tăiat calea pentru totdeauna. La aceștia e o misiune impusă de alții și nu o nouă patrie, de care ei să nu se mai poată deslipi.

Este adevărat că în aceste părți apusene s'a întrebuițat mai târziu amintirea cuceririlor de odinioară

pentru a se reclama anumite drepturi. De astfel de drepturi istorice s'a vorbit până în timpurile din urmă. Au fost măcar anumiți oameni cari, cunoscând mai mult sau mai puțin din trecut și interpretându-l mai drept sau mai puțin drept, au scos înainte, și în momentul dramatic de după războiu, dreptul lor istoric, pentru a reclama teritoriile în care nu se află națiunea lor.

În privința aceasta, este foarte interesant ceea ce s'a petrecut între Francezi și între Germani, două națiuni întrețesute oarecum între dânsese, care, tocmai din cauza elementelor de o parte întrate în altă parte, în loc să ajungă la o colaborare folositoare omenirii, nu fac decât să se urmărească din generație în generație cu ura lor.

Rinul a fost disputat între unii și între alții. Pe la 1840 Germanii căutau o patrie largă care s'ar fi întins până departe pe malul francez al râului, și lui Becker, poetul pangermanismului, i se răspundea, în Franța, de Alfred de Musset, prin mândra provocare că « Rinul acesta l-am avut noi, Francezii, în paharul nostru ».

După Marele Războiu, atâția gânditori francezi au cerut Rinul ca hotar, și ei nu făceau decât să urmeze exemplul lui Napoleon al III-lea, care concepuse și el o lume intermediară între Franța și Germania, unde s'ar fi întins fără rivală influența Imperiului său. Se vorbea la 1918 de « Germaniile », din care o parte n'ar fi putut trăi după dreptul istoric decât cu ocupația, sau cu influența, vecinilor dela Apus.

Dar, de câte ori s'a produs această idee, anumite realități i-au stat în cale. În desbaterea cu armele dintre Francisc I-iu și Carol Quintul, când a fost vorba de

regiunea lorenă, unde se vorbește franțuzește, s'a ridicat din partea Franței, nu argumentul istoric, ci acela al acestei limbi, ca semn al unei deosebiri naționale. Și noi înșine am asistat, în ciuda unor interese economice foarte puternice, în regiunea Ruhrului, la înapoierea către patria germană, înapoiere celebrată cu demonstrații mari de conștiință națională.

Unii Germani și până astăzi, în ciuda «axei» și a relațiilor de frăție dintre dd. Hitler și Mussolini, văd Italia ca un fel de adaus, impus de dreptul istoric, al lumii germanice, organizată imperial. Ei confundă, cu știință sau fără știință, o stăpânire de caracter universal, de origine creștină, cu dominația unei națiuni asupra națiunii celeilalte. Pe lângă căutarea unor elemente germane care ar trăi și astăzi supt întrebuintărea limbii italiene la Sud de Alpi, ei văd fantoma lui Frederic Barbarossa trecând munții, prin cele unsprezece descălecări ale lui, în șesurile Lombardiei. Dar, iată, și aici realitatea se împotrivește, iarăși în ciuda «axei»: de atâtea ori se trezește la poporul italian conștiința unei primejdii, care amenință din aceste părți, și hotarul Brennerului, cu toate asigurările personale ale dictatorului german, este întărit deci pentru vremea când ar lipsi aceste garanții. Motive geografice au putut duce mai departe spre Nord, în dauna elementului german, granița regatului Italiei, dar dreptul istoric german în dauna Italiei n'a putut să între, un singur moment, în cercul de chibzuire și recunoaștere al Italienilor.

Dacă, în aceste părți, unde dreptul istoric s'ar putea totuși scoate înainte pentru anumite pretenții, chiar

dacă realitatea vie intervine imediat pentru o îndreptare, aceasta din urmă biruie, cu atât mai mult trebuie să fie cazul pentru un popor cum este poporul unguresc, la care însuși acest drept istoric nu vine din originile înseși ale așezării sale în locurile unde se află astăzi.

Dar, în aceste părți care au aparținut Coroanei ungare, Coroanei în sensul medieval și cu misiune apostolică, nu poporului unguresc ca atare, popor care așa de târziu a ajuns la conștiința modernă a rostului său, nu există, ea în Apus, acea sinteză capabilă de a crea o patrie prin adoptarea de elementele năvălitoare a concepțiilor elementelor stăpânite. Adecă Românii și Slavii găsiți pe acest teritoriu n'au putut impune niciodată elementului unguresc concepția lor teritorială.

Această imposibilitate era, de alminteri, în sufletul însuși al rasei cuceritorilor: seminții de acestea turaniene au trecut și în Apus, dar din ele nu s'a ales niciodată nimic, de și acolo ar mai fi o explicație: că erau puțini și că ei nu și-au plecat fruntea pentru botezul creștin. Dar, cu tot creștinismul, adoptat, printr'o dublă influență germană și italiană și supt scutul Romei, de către Unguri, morala creștină n'a intrat niciodată adânc în sufletul lor. Cei cari se închină Maicii Domnului supt forma « Marii Doamne » păgâne și al căror Isten este fără îndoială o continuare a zeului păgân de acasă, nu și-au făcut niciodată o concepție etică derivată din noțiunea superioară a creștinismului.

Ei sunt domni în același sens ca în stepa turaniană; de acolo au păstrat și ideea și gestul și expresia. Ei își

strigă pretențiile întocmai cum, de pe calul său de comandă, străvechiul Arpad își trimetea ordinele către neamurile slabe, care trebuiau să îngenunche înaintea lui.

Teritoriile cucerite sunt pentru Unguri, ca și pentru Turcii Otomani de odinioară, pământul care s'a aflat supt copitele cailor lor și care, prin acest act sacru păgân, ar trebui să rămână totdeauna în atârnare de câștigătorii de biruință.

Acestui drept istoric însă conștiința lumii trebuie să-i răspundă, oriunde este adevăratul sens de civilizație, prin cel mai hotărît refuz.

25 Noemvrie.

XLIX

DREPTUL RECHEMĂRII LA NAȚIUNE

Acum câteva zile, am căutat să arăt cât de puține drepturi poate să acorde unui popor faptul că, într'un moment trecător din desvoltarea puterilor sale, a ajuns să se așeze pe o bucată de vreme într'un teritoriu, care nu-i revenea, prin caracterul locuitorilor săi, firește neîntrebați, și, în ce privește mai ales Ungaria, care stăruie în a pune pe tapet o chestiune care nu este una pentru noi și credem mai pentru gândirea politică actuală a țărilor care au ajuns a hotărî soarta lumii, am pus în vedere cât de șubredă este, din partea unui popor al cărui Stat era de caracter creștin universal, legat de coroana dăruită de Roma și nu de națiunea însăși, pretenția de a reveni în locuri unde acum, fără îndoială, nu este de îndeplinit nicio astfel de sarcină « apostolică », pentru aducerea la dreapta credință a unor neamuri păgâne, sau îndușmănite prin schismă cu Biserica romană.

Acest drept istoric, în puterea căruia toată lumea ar avea de cerut câte ceva, și prin urmare întreaga situație actuală, bună, rea, cum este, dar de oarecare stabilitate,

ar fi de aruncat în necunoscut și în anarhie, trebuie deci părăsit, în interesul chiar al acelor care, urmărindu-l, se smulg dela preocupății de un caracter mai real și irosesc o vreme care ar putea fi întrebuințată mult mai bine pentru rezolvirea unor probleme sociale de cea mai mare însemnătate și pentru alcătuirea unei culturi în adevăr proprii, pecetluită cu semnul național.

A reclama ținuturi asupra cărora a bătut cândva copita cailor unei năvăliri, răspândind în juru-i numai ruină și pierdere de vieți omenești, este o zădărnicié periculoasă. Dar este o imperioasă datorie a se reclama, acele elemente care, prinse într'o formă de slăbiciune sau de neîndestulătoare conștiință națională, au fost supuse, cu voie sau fără voie, unei apăsări din partea unei categorii naționale mai numeroase, sau care se bucură de toate înlesnirile ce le poate da Statul. A prinde în laț pe oameni de altă origine și de altă limbă, cari se găsesc pe ținuturi odinioară invadate, este o nedreptate strigătoare la cer, care se răsbună, ca toate nedreptățile în ultima instanță, asupra acelor cari o săvârșesc, însă ar fi un act de inconștiență desăvârșită și de supremă lașitate dacă, un popor ajungând să-și recapete vatra sa de odinioară și având acolo un număr oarecare din membrii săi, cari au suferit silă ori s'au lăsat momiți de ispite, pierzându-și naționalitatea, n'ar cheltui cele mai mari silințe pentru ca acest lucru, absolut contra naturii, să înceteze cu o clipă mai răpede.

Zic: absolut contra naturii, și iată de ce. Prin anume înrâuriri se poate întâmpla, precum am spus, ca o parte dintr'un popor să-și uite de limba sa sau și de numele

pe care l-a avut odinioară și pe care alte ori îl păstrează ca un sfânt simbol, pe care nu-l destăinuiește decât celui mai bun prieten. Dar, și în cazul când până și această amintire a numelui s'ar fi pierdut și oamenii ar fi împrumutat numele acelor care i-au adus la firea lor. deosebită, desnaționalizarea nu este niciodată completă.

Adâncul sufletului omenesc nu se supune așa de ușor năvălirii și pătrunderii străine. Acolo este o lume întreagă, pe care nimeni n'o poate ataca, și cu atât mai puțin supune. Tot firea cea veche trăiește, prin chiar felul cum se vorbește limba de împrumut, în care vibrează amintirea rasei, în aparență dispărută. Este o altă tonalitate, o altă muzică sună, chiar atunci când se urmează silabele limbii împrumutate. De câte ori glasurile se ridică spre cântec, bătrânul cântec, mai frumos, sau cel puțin mai strâns legat de suflet, se face auzit din nou. El este ca o chemare către strămoșii cei adevărați, a căror amintire altfel este pierdută, și ei par că răspund din adâncul mormintelor lor la acest apel desperat, care se adresează către dâșii. Nu se împrumută nici danțul așa cum se împrumută anumite formule obișnuite de convorbire. Fiindcă, de fapt, atunci când se prinde limba străină, ea nu dă mai mult decât este, ea nu poate fi creatoare de artă și răspânditoare de înțelepciune, sfătuitoare în împrejurările vremii, așa cum se întâmplă cu limba care s'a format odată cu rasa și era menită să trăiască totdeauna înfrățită cu dânsa.

Vechi povești se mai desfac încă de pe buzele care nu mai știu rosti cuvintele pe care le întrebuițau vechii înaintași.

Din toate acestea se formează un fel de sinteză a supraviețuirii, pe care n'o poate vedea numai observatorul superficial, dar care se impune dela sine oricărui cercetător atent, deprins a străbate în sufletele omenești.

Sunt astfel de oameni într'adevăr folositori națiunii care i-a cucerit? Trebuie să se răspundă cu toată hotărârea, că, în cea mai mare parte, aceasta nu se poate întâmpla. Toată istoria răsare pentru a aduna dovada acestei imposibilități.

Iată un caz: acela al poporului evreesc. În general el și-a pierdut tradiția de limbă, deși a rămas, prin religie mai ales, legat strâns de ceea ce a fost la începuturile sale în patria veche, spre care se întoarce astăzi cu șanse atât de slabe de a putea înlătura pe cei cari i-au luat locul, și cari nu înțeleg a-și părăsi vetrele întărite prin munca lor.

Trebuie ca Evreul să audă în sinagogă graiul strămoșilor săi pentru ca să se deprindă cu dânsul, și în Palestina este, azi, o întreagă trudă de a introduce în Universitate o altă limbă decât multele limbi pe care, în rătăcirea lor, Evreii le-au împrumutat dela popoarele pe care le-au găsit acolo.

Un mare număr de Evrei, așezându-se în mijlocul acestor popoare felurite, au împrumutat limba lor, introducând într'însa tonalitatea aceia deosebită și inevitabilă, de care vorbeam mai sus. S'a întâmplat chiar că acci cari și-au părăsit limba originară pentru a primi, supt această formă cântată asiatic, limba germană, în care și-au alcătuit un adevărat dialect, să se coboare în mijlocul Românilor și să adauge și dela Români un număr de cuvinte, de întorsături de fraze, din punct

de vedere filologic foarte interesante, care se prind cum pot de întâia limbă de împrumut.

Și, dacă acești Evrei ar trece într-o a treia patrie, unde ar găsi un alt popor, și dela acesta s'ar agăța unele elemente, care, supuse aceleiași metamorfoze, ar adăugi la haina de arlechin de care se servește un suflet care, prin aceasta chiar, devine falșificat, caricatural și ridicul.

Intreb eu însă: dar împrumutarea limbii germane i-a făcut ea vreodată pe Evreii cari au întrebuițat-o ca un mijloc mai practic de a se înțelege cu oamenii dela cari aveau a câștiga, a se alipi la națiunea germană, cu felul ei de a fi, cu nevoile și aspirațiile ei? Mult înainte de măsurile pe care le-a luat poporul german, și pe care noi, și nu din slăbiciune, nu le-am fi luat niciodată, cu firea noastră deosebită, se învedera în fiecare rând de gazetă, în fiecare pagină de gândire, în fiecare vers al unei poezii scrise de poezii evrei ființa indelebilă a rasei. Și nu pentru că zic «tată» și «mamă» în românește, Evreii dela noi s'au înrădăcinat în rosturile îndătinatate, de atâtea ori seculare, până la două mii de ani, ale oamenilor de aici.

Astfel, — și aceasta voiam s'o dovedesc, — oricând un popor poate reclama pe ai săi, fără ca prin aceasta să aducă o adevărată pagubă poporului a cărui limbă a fost împrumutată de cei strecurați dela neamul lor la un altul.

Fiindcă, de fapt, este vorba aici de elementele românești, așa de numeroase, care au trecut la întrebuițarea limbii ungurești, în Secuime, și la aceia a dialectului rutean, în partea de peste Prut a Bucovinei, căci acestea ni sunt regiunile de înstrăinare, pe când în țări

străine se mențin cu atâta energie elementele românești trecute dincolo de Dunăre, în părțile care aparțin astăzi Bulgariei și Serbiei, oare dela acele multe mii de oameni cari astăzi știu românește numai pentru a zice că sunt Români și că odinioară ei înșiși sau părinții, bunicii lor au vorbit românește, precum o arată numele de familii și de atâtea ori însemnările pe crucile, de multă vreme părăsite, ale cimitirului de pe vremuri, oare din mijlocul acestor oameni s'a ridicat vreodată o forță națională creatoare pentru Unguri, de o parte, și pentru Ruteni, de alta? Să mi se arăte un singur poet, un singur artist, un singur gânditor, fie măcar și un om de influență în viața publică, a cărui origine să fi fost românească, fără ca el să păstreze, în transformarea națională la care a fost supus, conștiința neamului căruia îi aparține? Catării aceștia etnici nu sunt de un folos deosebit, și sufletul lor rămâne totdeauna neroditor.

Dar, în deosebire de adevărații catări, cari rămân firește sterpi în orice fel de împrejurare, este de ajuns ca omul să revină la ceea ce trebuia să fie, înainte de prefacerea lui întâmplătoare sau silnică, pentru ca izvoarele care se opriseră, să înceapă din nou a curge și puterea de a face într'adevăr ceva să se manifeste așa cum se manifesta la înaintași.

Din ce am spus până aici se desface, fără niciun artificiu, ci dela sine, nu numai pentru acela care vorbește acum, dar și pentru orice om inteligent și nepărtinitor care ascultă sau cetește, conștiința că pentru binele popoarelor conlocuitoare și, mai la urmă, pentru binele omenirii, care se hrănește din aporturile reale ale

acelora cari o alcătuesc, este o adevărată necesitate ceea ce se poate numi: rechemarea sufletească a însușitorilor de limbă străină.

Ce trebuie să facă Statul pentru ca ea să ajungă cât mai răpede la fericita înfăptuire?

Întâiu, el trebuie să oprească, pe teritoriul pe care a ajuns a-l stăpâni din nou, continuarea ascunsă, vicleană, a operei de desnaționalizare. Nu este îngăduit deci, în România de astăzi, ca Biserica romano-catolică, pe care noi am respectat-o și întărit-o prin concordatul cu Roma, chiar împotriva unei întregi opinii publice, — și eu am conlucrat pentru a-i da un statut pe deplin asigurat, care ni-a meritat recunoștința Romei pontificale, de care suntem legați și prin toate amintirile noastre romane, — ca această Biserică, pusă în serviciul unor scopuri naționale de cotropire, să continue a lucra în acest sens național pe care nu Roma îl poruncește și care se întoarce contra intereselor Statului român.

S'a spus de atâtea ori, și cu toată dreptatea, că, dacă Statul maghiar a făcut tot ce i-a stat în putință ca să schimbe caracterul național al atâtor mii de locuitori din Secuime, unde rădăcinile etnice sunt fără îndoială pecenege și nu ungurești, cel puțin tot atâta a făcut Biserica aceasta apuseană, prin fanaticele unelte naționale trimese acolo. O astfel de operă se încercase a se face și în Moldova de pe la 1830 până la 1850, însă Roma a intervenit și a dat în părțile acestea, unde se știa că mediul este românesc, latin, clerici italieni, cari, în ciuda autorității supreme a Bisericii ungurești, care n'a lipsit să intervină, s'au menținut și până astăzi.

Din Secuții și Ceangăii trecuți dincolo de graniță, în marea expansiune secuiescă, mergând prin unele sate și dincolo de Siretin, nu s'au făcut deci luptători ai ideii maghiare, ei, păstrându-și acești oameni de treabă limba lor, împreună cu obiceiuri care nu sunt întru toate maghiare, s'a împiedecat, pentru Moldova, primejdia ce ar fi rezultat din caracterul ofensiv al acestei populații străine. Ar putea însă astăzi Roma să refuze Statului român sprijinul trebuitor pentru ca, în aceste regiuni cari se află supt steagul nostru, opera de desnaționalizare a poporului românesc să nu urmeze și mai departe, prin acești parohi, a căror cruce este înfășurată cu tricolorul străin? Precum în administrație am sfârșit granița prin mari diviziuni administrative care trec dincolo de dânsa, așa și supt raportul religios, pe baza, de altfel, a existenței elementului catolic secuiesc-ceangău pe ambele laturi ale Carpaților, să se desfacă aceste părți secuiești, cu un caracter așa de neted determinat, de depărtatul Scaun de Alba-Iulia, care nici nu-i poate stăpâni din cauza distanței, pentru a se alipi la acea episcopie catolică de Iași, care păstorește pe credincioșii ei din regiunile Romanului și Bacăului. Episcopia aceasta, care a înțeles ce înseamnă a trăi în Statul românesc, are astăzi în fruntea ei pe părintele Robu, un adevărat Român de religie catolică, oricare ar fi, de altfel, originile familiei sale.

De curând, cineva cu tragere de inimă pentru bieții noștri oameni de acolo, cari au fost făcuți Unguri curați, în aceeași măsură, evident superficială, cum au fost prefăcuți și Italienii întrebuințați odinioară la lucrările

de cale ferată, cari se jură astăzi că sunt Maghiari adevărați, a semnalat marea greșeală de neglijență, care se poate califica însă de criminală, pe care Statul român o face și până astăzi, trimețând în regiunea maghiarizată din Secuime învățători și învățătoare cu mult prea tineri, ca să poată avea o influență și cu totul săraci, — tot felul de copilandri și de fete, neavând măcar o familie pe care să se poată sprijini, și căror Statul nu li-a creat prin împroprietărire o situație cu desăvârșire predominantă, în mijlocul satului unde sunt trimeși. Cred că de aici, dela Radio, se aude și prin Ministere, și, dacă nu mă înșel în această privință, una din cele dintâi măsuri care ar trebui să fie luate și la cel de Educație și la cel de Agricultură și chiar la acela al Apărării Naționale, care ar putea să aibă un sens de apărare și în interior, pe care îl pierde prea mult din vedere, ar fi, și fără zăbavă, aceia de a face din învățătorii români și acolo, dar mai ales acolo, așa cum propusesem eu odinioară, când am trecut pe la Ministerul Școlilor, centrul și inima satului întreg. Și, fiindcă învățătorul trebuie să se sprijine pe preot, nu este îngăduit ca oriunde ai noștri au încetat de a fi ai noștri să nu existe biserica noastră. Și nu o înjghebare de lemn, ci o trainică zidire de piatră, în fața bisericii care a luptat împotriva noastră și ni-a mâncat credincioșii naționali prin ispita unei religii care de sigur n'a fost întemeiată de Mântuitorul pentru aceasta.

Aș fi foarte bucuros, dacă n'aș fi creat și întărit numai convingeri, ci determinat, prin aceste cuvinte, fapte.

9 Decembrie.

TABLA DE MATERII

	Pag.
Solidaritatea națională	5
Regele Carol al II-lea ca apărător al intereselor naționale	11
Un poet francez despre Moldova: Édouard Grenier	17
Românii în poezia europeană: Un imn italian din 1835	24
În amintirea zilei de 24 Ianuarie 1859	31
Caracteristica lui Ștefan-cel-Mare	37
Ô prietenă veche a noastră: Poeta Marie Nizet	42
Cum se creează o stare de spirit	48
Formula revizionismului ungar	54
Fundația Romei	60
Marca, — cum am cunoscut-o	70
Despre Basarabia	78
«Frumosul» în concepția poporului	86
Noțiunea de «bine» la poporul nostru	94
«Minte» și «cuminte» pentru poporul românesc	101
«Sfânt» și «sfințenie» la poporul românesc	109
Despre «drept» și «dreptate»	118
Noțiunea de «carte» la Români	125
«Înțelegere», «pricepere» și «înțelepciune»	132
«Domni» și «Impărați»	139
«Războiul» și «pacea» în sufletul poporului românesc	146
«Datoria» în concepția poporului nostru	154
Înțelesul cuvântului de «țară»	159
«Țărani» în vechiul înțeles al nației	164
«Domnie» și «Stat»	169
«Străinul» în concepția poporului român	175

	Pag.
Familia în concepția poporului român	180
Limba ca element al sufletului românesc	187
Elemente necreștine în viața poporului român	193
Prevederi adevărate și false	203
Pericolul conspirațiilor	209
Defectê de creștere	216
E cu puțință o nouă Europă?	224
Distrugătorii civilizației	230
Sensul mișcării lui Alexandru Ipsilanti	238
«Țară», «Patrie», «Imperiu»	247
Stat și societate	254
Disciplina interioară	261
România la Expoziția din Veneția	267
Suedia regelui Gustav	274
Recunoașteri la vremea lor	281
Propagandele care ni lipsesc	290
Teatre și teatre	297
Taina Elveției	304
Cei mai mici frați ai noștri, Românii ladini	313
Viitorul Statelor mici	322
Ideea națională în decursul istoriei universale	328
Valoarea dreptului istoric	341
Dreptul rechemării la națiune	354

MONITORUL OFICIAL ȘI
IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI, 1940